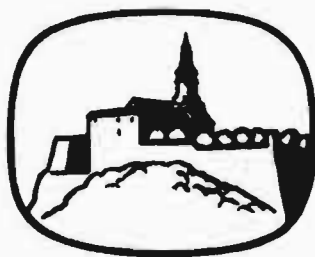

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

22

NITRA 1986

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

22

STAV A ÚLOHY

VÝSKUMU SLOVANSKÉHO A STREDOVEKÉHO OSÍDLENIA SLOVENSKA

NITRA 1986

Na obálke kresba P. Škvarekovej

OBSAH - CONTENTS - СОДЕРЖАНИЕ

Úvod	5
Introduction	7
Введение	8
C h r o p o v s k ý Bohuslav	
Stav a úlohy výskumu slovanského a stredovekého osídlenia Slovenska	9
State and tasks of the research of the Slav and medieval settlement in Slovakia	14
Состояние и задачи исследований славянского и средневекового поселения Словакии	17
A v e n a r i u s Alexander	
Stav, problémy a možnosti historického bádania o slovanskom období dejín Slovenska	21
State, problems, and possibilities of the Slav period of the history of Slovakia	26
Состояние, проблемы и возможности исторических исследований славянского периода истории Словакии	26
Č i l i n s k á Zlata	
Južné Slovensko v dobe avarskej ríše	27
South Slovakia in the period of Avar empire	31
Южная Словакия во время Аварской державы	32
B i a l e k o v á Darina	
Stav a úlohy bádania o včasnოსлованском období na Slovensku . .	33
State and tasks of investigation of the Early Slav period in the territory of Slovakia	38
Состояние и задачи исследований раннеславянского периода в Словакии	39
Š a l k o v s k ý Peter	
Stav, problémy a úlohy výskumu veľkomoravského obdobia na Slovensku z hľadiska archeologického bádania	43
State, problems and tasks of the investigation of Great-Moravian period in Slovakia from the viewpoint of archaeology.	47
Состояние, проблемы и задачи исследований великоморавского периода на территории Словакии с точки зрения археологии	48
R u t t k a y Alexander	
Stav a úlohy výskumu dejín stredoveku na Slovensku z hľadiska archeológie /prognostická úvaha/	49
State and tasks of investigation of the medieval history in Slovakia from the viewpoint of archaeology /prognostic paper/ .	67
Состояние и задачи исследований истории средневековья на территории Словакии с точки зрения археологии /прогностическое рассуждение/	68

Č a p l o v i ě Dušan

Súčasný stav a úlohy vo výskume stredovekého dedinského osídlenia /možnosti interdisciplinárnej spolupráce/	71
Present state and tasks of investigation of the medieval rural settlement /possibilities of interdisciplinary cooperation/ . . .	77
Нынешнее состояние и задачи исследований средневекового деревенского поселения /возможности интердисциплинарного сотрудничества/	78

B a x a Peter

Súčasný stav a úlohy archeologického výskumu stredovekých miest na Slovensku	79
Present state and tasks of archaeological research of the medieval towns in Slovakia	81
Нынешнее состояние и задачи археологических исследований средневековых городов на территории Словакии	82

S e d l á k Vincent

Pramenná základňa a stav výskumu stredovekého osídlenia Slovenska	83
Sources and state of investigation of the medieval settlement in the territory of Slovakia	91
Источники и состояние исследований средневекового поселения на территории Словакии	91

M a r s i n a Richard

Stav a úlohy výskumu slovanských a stredovekých dejín z hľadiska histórie a etnogenézy Slovákov	93
State and tasks of the historical investigation of the Slavs and the Middle Ages from the point of view of history and ethnogenesis of Slovaks	100
Состояние и задачи исторических исследований славян и средневековья с точки зрения истории и этногенеза словаков	101

Š t e f a n o v i ě o v á Tatiana

Na okraj problémov súvisiacich s výskumom slovanských a stredovekých dejín	103
Some remarks on the problems connected with the investigation of the Slav and medieval history	105
По поводу проблем, связанных с исследованиями истории славян и средневековья	106

H a j n a l o v á Eva

Program výskumu poľnohospodárstva v slovanskom období a v stredoveku z pohľadu paleoetnobotaniky	107
Programme of the research of agriculture throughout the Slav Period and in the Middle Ages from the viewpoint of palaeoethnobotany	112
Программа исследований сельского хозяйства в славянский период и в период средневековья с точки зрения палеоэтноботаники	112

M o z o l í k Peter

Spolupráca archeológie a vied o štáte a práve	115
Cooperation of archaeology with the sciences of state and law . .	118
Сотрудничество археологии и наук о государстве и праве	119

ÚVOD

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre uskutočnil 15. mája 1986 vo svojom pracovnom stredisku v Nových Vozokanoch multidisciplinárny seminár na tému Stav a úlohy výskumu slovenského a stredovekého osídlenia Slovenska.

Cieľom seminára bolo zhodnotiť stav pramennej bázy, výskumných metód i teoretických výsledkov v oblasti bádania o dejinách stredoveku na Slovensku z pohľadu archeológie, histórie, jazykovedy, etnografie a ďalších participujúcich vedných disciplín a na základe tohto bilančno-problémového prehľadu načrtnúť v súlade so základnými tendenciami rozvoja spoločenských vied dlhodobé zámery a ciele bádania a konkretizovať program výskumu našich starších národných dejín do roku 1990.

Seminára sa zúčastnilo 21 odborníkov z piatich inštitúcií: akademik B. Chropovský, PhDr. A. Ruttkay, CSc., PhDr. D. Čaplovič, CSc., PhDr. P. Šalkovský, CSc., PhDr. J. Béreš, CSc., PhDr. D. Bialeková, CSc., PhDr. Z. Čilinská, CSc., Ing. E. Hajnalová, CSc., PhDr. P. Baxa a PhDr. M. Hanuliak z Archeologického ústavu SAV v Nitre; akademik J. Poulik, Doc. PhDr. Z. Klanica, CSc., PhDr. Z. Meřinský, CSc., z Archeologického ústavu ČSAV v Brne; PhDr. R. Marsina, DrSc., PhDr. A. Avenarius, CSc., PhDr. V. Sedlák, CSc., z Ústavu historických vied SAV v Bratislave; Doc. PhDr. M. Skladaný, CSc., Doc. PhDr. M. Kučera, CSc., Doc. PhDr. T. Štefanovičová, CSc., a PhDr. J. Hoššo, CSc., z Filozofickej fakulty UK v Bratislave; PhDr. P. Mozolík, CSc., z Ústavu štátu a práva SAV v Bratislave.

Ospravedlnili sa pozvaní zástupcovia Archeologického ústavu ČSAV v Prahe, Národopisného ústavu SAV v Bratislave, Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, Umenovedného ústavu SAV v Bratislave, Geografického ústavu SAV v Bratislave a Slovenského národného múzea v Bratislave.

Priebeh a výsledky seminára ukázali, že vznikli podmienky na vzájomné využívanie výsledkov archeológie, historiografie a ostatných spolupracujúcich disciplín nielen ako paralelných, rovnocenných veličín, ale i na ich integrovanie do štruktúr vlastnej disciplíny, rozvíjanie jej metodiky a rozširovanie záberu teoretického bádania.

Účastníci sa zhodli v tom, že je potrebné zintenzívniť úsilie historických vied o ucelený prístup ku štúdiu ekonomickej základne a spoločenskej nadstavby stredovekej feudálnej spoločnosti s dôrazom na rekonštrukciu genézy slovenského národa. Za týmto účelom boli rozdiskutované hlavné výskumné zámery a možnosti jednotlivých zúčastnených pracovísk i jednotlivcov so snahou o ich koordináciu.

Účastníci seminára vyjadrili potrebu prehĺbovať interdisciplinárnu spoluprácu v oblasti práce s prameňmi, pri ich analýzach a teoretickom vyhodnocovaní v rámci spoločného koordinovaného programu výskumu dejín stredoveku na Slovensku.

Na seminári odznelo 13 referátov. Doplnila ich bohatá diskusia za okrúhlym stolom.

V snahe naplniť programotvorné ciele seminára sa Archeologický ústav SAV v Nitre v zmysle záverečného dohovoru zaviazal referáty urýchlene publikovať.

Organizátori podujatia vyslovujú týmto poďakovanie všetkým účastníkom seminára za aktívnu účasť a spoluprácu pri vzniku tohto zborníka.

Peter Šalkovský

INTRODUCTION

On May 15, 1986, a multidisciplinary seminar was held on the theme "State and Tasks of Investigation of the Slav and Medieval Settlement in the Territory of Slovakia", organized by the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences at Nové Vozokany - a working centre of the Institute.

The aim of the Seminar was to evaluate a state of the sources, research methods, and theoretical results in the field of medieval history in Slovakia from the point of view of archaeology, history, linguistics, ethnography, and other participating disciplines and, in accordance with the basic tendencies of development of social sciences, to outline a long-term intentions and goals of investigation, as well as to concrete the research programme of the early history of our nation till 1990.

21 specialists of the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences in Nitra, Archaeological Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences in Brno, Institute of Historical Sciences of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Faculty of Arts of the Comenius University in Bratislava, and Institute of State and Right of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava took part at the Seminar.

The course and results of the Seminar have shown that there are conditions to employ the results of archaeology, historiography, and the other cooperating disciplines not only as parallel, equivalent quantities but also to integrate the results into the structures of the discipline proper, developing its methodology and enlarging the scope of its theoretical investigation.

The participants came to an agreement that it is necessary to intensify an effort to ensure a complex approach to the study of economic basis and social super-structure of the medieval feudal society, pointing out a reconstruction of the genesis of the Slovak nation. To this purpose, the main intentions and possibilities in the research work of every particular participating research centre, as well as individual scholar have been discussed in an effort to coordinate them.

13 papers have been presented at the Seminar, supplied by a rich round-table discussion.

The participants of the Seminar expressed a need to deepen the interdisciplinary cooperation as to the sources, analyses and theoretical evaluation within the integrated coordinated programme of the investigation in the field of medieval history in Slovakia.

Peter Šalkovský

ВВЕДЕНИЕ

Институт археологии Словацкой академии наук в Нитре осуществил 15 мая 1986 г. в своем рабочем центре Нове Вазокани мультидисциплинарный семинар на тему "Состояние и задачи исследований славянского и средневекового поселения Словакии".

Семинар поставил своей целью обсудить источниковедческую базу, методы исследования и теоретические результаты в области исследований истории средневековья в Словакии с точки зрения археологии, истории, языкознания, этнографии и других соучаствующих научных дисциплин и на основе этого подводящего итоги и указывающего на проблемы обзора, наметить согласно основным тенденциям развития общественных наук долгосрочные намерения и цели исследований и конкретизировать программу исследований древней истории нашего народа до 1990 г.

В семинаре приняли участие 21 специалист Института археологии САН в Нитре, Института археологии ЧСАН в Брно, Института истории САН в Братиславе, Философского факультета Университета имени Коменского в Братиславе и Института государства и права САН в Братиславе.

Ход и результаты семинара показали, что сложились условия для взаимного применения результатов археологии, историографии и остальных соучаствующих дисциплин, не только в качестве параллельных равноценных величин, но и для их внедрения в структуры собственной дисциплины, развития ее методики и расширения охвата теоретических исследований.

Участники сошлись на том, что исторические науки должны более интенсивно стремиться к комплексному подходу к изучению экономического базиса и общественной надстройки средневекового феодального общества, делая упор на реконструкции генезиса словацкого народа. В этих целях и были обсуждены главные намерения исследований и возможности отдельных принявших участие научных учреждений и лиц, стремясь к их координации. На семинаре были прочитаны 13 докладов. Они были дополнены оживленной дискуссией, происходящей за круглым столом.

Участники семинара выразили необходимость углубления интердисциплинарного сотрудничества в области источниковедения, в анализах источников и их теоретической оценке в рамках общей координированной программы исследований истории средневековья на территории Словакии.

Петер Шалковски

STAV A ÚLOHY VÝSKUMU SLOVANSKÉHO A STREDOVEKÉHO OSÍDLENIA SLOVENSKA

Bohuslav Chropovský

Nové úlohy, ktoré pre celú oblasť spoločenských vied vytýčil XVII. zjazd KSČ, sa veľmi konkrétne dotýkajú aj historických vied. V materiáloch zjazdu bol zvýraznený ich význam pri upevňovaní socialistického vedomia nášho ľudu, osobitne mladej generácie, pri výchove a formovaní osobnosti socialisticky mysliaceho a konajúceho človeka. Práve historické vedomie ako súčasť spoločenského vedomia - tak, ako sa to konštatovalo v politickej správe XVII. zjazdu KSČ -, je žiadúce rozvíjať oveľa dôslednejšie a systematickejšie, to znamená využívať výsledky výskumu historických vied najmä pri objasňovaní pokrokových národných tradícií nášho ľudu, upevňovaní socialistického vlastenectva a socialistického internacionalizmu. Kvalitné a efektívne plnenie týchto úloh sa musí výraznejšie prejavíť vo všetkých rovinách našej činnosti: gnozeologickej, svetonázorovej, ideologickej i prognostickej. Význam a naliehavosť riešenia týchto úloh v poslednom období vzrastajú aj v súvislosti s tým, že buržoázna ideológia, a najmä antikomunistická propaganda sa čoraz viac v ideologickom boji orientujú aj na témy z oblasti starších národných dejín, kde žiaľ, našli široké možnosti nepriateľského pôsobenia. Preto je logické, že naše stranícke, štátne a akademické riadiace orgány požadujú zintenzívniť našu pozornosť, zefektívniť našu vedeckú prácu, ako aj využiť terajší vedecký potenciál z rôznych vedeckých inštitúcií a rezortov na výskum našich najstarších národných dejín. Tieto ciele sú obsiahnuté v hlavnej úlohe štátneho plánu základného výskumu /ďalej iba ŠPZV/ IX-7-9 Spoločensko-ekonomický vývoj predkapitalistických formácií na území ČSSR, ktorú koordinuje Archeologický ústav SAV v Nitre, a v oveľa konkrétnejšej podobe v čiastkovej úlohe Vývoj slovenského osídlenia na území ČSSR a proces formovania ranofeudálnej spoločnosti, českej a slovenskej národnosti.

Hlavným cieľom tohto nášho seminára je zhodnotiť doterajší stav pramennej bázy, metodické postupy a teoretické zovšeobecnenie a v súlade so spomínanými zámermi v oblasti výskumu našich najstarších národných dejín a v zmysle základných výhľadových tendencií rozvoja vedy do roku 2000 konkretizovať vedeckovýskumný program na roky 8. päťročnice. Pri riešení takých náročných úloh sa nezaobídeme bez uplatňovania princípu komunistickej straníckosti a zvyšovania teoretickej úrovne bádania najmä o témach viažúcich sa k starším národným dejinám, urýchleného rozpracúvania gnozeologických a metodologických východísk, ktoré sa musia stať dôležitou bázou skvalitňovania a zefektívňovania nielen historického a archeologického výskumu a bádania, ale pri uplatňovaní žiadúceho interdisciplinárneho prístupu aj ďalších vedných disciplín: jazykovedy, etnografie, dejín štátu a práva, historickej geografie, dejín umenia, ale aj odborov z oblasti prírodných a technických vied. Len pri rovnocennej a plnohodnotnej spolupráci môžeme získať oveľa komplexnejší pohľad na naše najstaršie národné dejiny, a to až k maximálnemu vypovedaniu o skúmanom jave - k celostnosti, to znamená, aby každý výskum, každá riešená úloha prispeli k hlbšiemu, všestrannejšiemu poznaniu skúmaných javov a posúvali tak

naše poznanie dopredu. Žiada si to od každého z nás pochopiť skúmané javy v súvislostiach a vzťahoch, a tak z čisto vedeckých a triednych pozícií bojovať proti skresľujúcim a zámerne falzifikujúcim nevedeckým koncepciám aj v oblasti našich najstarších národných dejín.

Na dnešnom našom seminári máme, alebo chceme hovoriť o stave a úlohách slovanského výskumu a výskumu počiatkov našich národných dejín. Som toho názoru, že predovšetkým sa treba zamerať na úlohy, ale aspoň stručne zhodnotím súčasný stav. Rozvoj archeologického bádania umožnil uskutočniť rozsiahle terénne výskumy, ktoré osvetlili mnohé stránky počiatkov našich národných dejín. Ich výsledky boli prezentované na úspešnej výstave Veľká Morava, ktorá v širokom medzinárodnom rozsahu ukázala na podstatu a hĺbku našej národnej histórie. Pochopiteľne, že to nebola jediná, a ani hľavná úloha vedeckovýskumnej činnosti československej archeológie, ale prv, než bolo možné prezentovať sa touto formou /a bolo to veľmi nutné a dôležité nielen z hľadiska vnútorného, ale aj medzinárodného/, muselo sa vykonať veľa menších i veľkých výskumov, náležite ich dokumentačne spracovať a teoreticky vyhodnotiť. Vyšlo viacero základných metodických, metodologických i syntetických štúdií, ktoré sa stali východiskom pre vypracovanie celkovej koncepcie. Základy náčrtu tejto koncepcie boli položené začiatkom šesťdesiatych rokov akademikom Jaroslavom Böhmom, rozdiskutúvané na širšej báze historických disciplín a rozpracúvané kolektívom archeológov na báze celoštátnej. Žiaľ, pre nám dobre známe okolnosti nebola táto koncepcia dovedená do konca, i keď treba jednoznačne konštatovať, že z aspektu prínosu archeológie bola vďaka akademikovi Josefovi Poulíkovi nová koncepcia spracovaná a prezentovaná v Přehlede československých dějin I/1 v roku 1980. Pravda, v tejto forme nemohla československá archeológia priniesť širokú bázu pramenného materiálu s príslušným potrebným kritickým poznámkovým aparátom. Najnovšie výsledky sú súborne spracované v publikácii Veľká Morava a počátky československé státnosti, ktorá vyšla v roku 1985. Myslím, že netreba na tomto fóre zdôrazňovať, že keď chceme riešiť problematiku počiatkov našich národných a štátnych dejín, nezaobídeme sa bez toho, aby sme vedeckovýskumnú činnosť zabezpečovali síce v rámci štruktúralného usporiadania, ale aby výsledky mali širokú platnosť, treba konečnú interpretáciu robiť z hľadiska celoštátneho. Pravda, pokiaľ ide o úzko národné problémy a tematiku, tu treba prihliadať na špecifiká.

My na Slovensku sme mali a máme do istej miery zložitú situáciu preto, že východisková pramenná základňa, a samozrejme tým aj teoretická báza, boli pomerne úzke, a preto bolo nutné venovať sa v prvom rade /a dnes tento stav ešte pretrváva/ základnému terénnemu výskumu, a to predovšetkým akútnemu záchrannému výskumu, a teda nebola možnosť zameriavať sa na tematiku dôležitú z hľadiska riešenia potrebných teoretických otázok. Napriek tomu ale už v roku 1972 bolo možné v časopise Slovenská archeológia v kontexte náčrtu slovenského praveku a včasnej doby dejinnej podať ucelenejší marxistický pohľad na vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej, veľkomoravskej a stredovekého obdobia na Slovensku. Počas medzinárodnej konferencie Počiatky československej štátnosti a úloha slovanskej kultúry v európskych dejinách sa realizovala výstava Počiatky slovenských národných dejín a prejavy veľkomoravských tradícií v umeleckej a literárnej tvorbe, na ktorej bolo možné nielen prezentovať v minulosti absentujúce pramene hmotnej kultúry z oblasti umeleckého remesla, a obzvlášť väčší počet priamych nálezov domácej prove-

niencie, ale aj doklady o genetickej súvislosti hmotnej i duchovnej kultúry a o nepretržitosti osídlenia, ako aj pokrytia celého územia Slovenska v jednotlivých obdobiach, a to tak z chronologického, ako aj geografického hľadiska.

V konfrontácii týchto výsledkov s vedeckou produkciou, ale aj veľkým počtom publicistickej spisby vydananej pri príležitosti podujatí pri 1100. výročí smrti Metoda, sa však ešte vypuklejšie prejavili mnohé "biele flaky" v obraze našich národných dejín /ale aj slovanských dejín či slovanského obdobia/, ktoré treba odstrániť, a to širšou interdisciplinárnou spoluprácou.

Veľmi často sa pri rozličných príležitostiach, obzvlášť v odborných kruhoch, konštatuje, že dosiaľ neboli spracované kritické vedecké práce, napr. o Veľkej Morave, ktoré by sa vyrovnali s rozličnými teóriami oplývajúcimi nekomplexnosťou alebo jednostrannosťou faktov, či s interpretáciou z hľadiska nihilizujúcich alebo na druhej strane nadsadzujúcich teoretických záverov. Je to podľa môjho názoru preto, že prevláda akýsi prílišný "rezortizmus" jednotlivých vedných disciplín /a možno i prílišný individualizmus/, ktoré sa sústavne za každú cenu snažia dokázať vlastnú prednosť /a žiaľ, často i monopolizmus/ v riešení danej tematiky na úkor zdravého a prepotrebného kolektivistického prístupu tak disciplín, ako aj autorov. Teoreticky sa síce uznáva Marxova jednota histórie, žiaľ, prax je iná. Aby sa dostalo tejto jednoty, dochádza len k sporadickým výpožičkám výsledkov vedných disciplín podľaťahujúcich sa na osvetľovaní stránok nášho národného a štátneho vývoja, ale aj to často okrajovo alebo z aspektu módnosti. Je preto žiadúce nielen sa zamyslieť, rozdiskutovať problémy, ale aj v praktickej činnosti sa zamerať na komplexné riešenie tematiky a problematiky vzniku a rozvoja našich národov, štátnosti, kultúry a vzdelanosti, a to nielen v domácich geografických či chronologických a spoločensko-ekonomických súvislostiach, ale v kontexte stredoeurópskych a svetových dejín.

Vychádzajúc z týchto aspektov, dovoľujem si načrtnúť niektoré oblasti, ktorým by sme v tejto i budúcej päťročnici mali venovať pozornosť, aby sme omnoho konkrétnejšie a v komplexnosti posunuli nielen výskum, ale aj poznanie dopredu. Domnievam sa, že nie je potrebné, aby sme sa vzájomne presviedčali o nutnosti komplexného výskumu na báze širokej interdisciplinarity, a preto budem vychádzať z tohto postulátu.

Zmienil som sa o prílišnej roztrieštenosti, resp. o individualistickom prístupe či už vedcov alebo vedných disciplín /samozrejme, nemám na mysli zošnúrovanie ani jednotnú metodiku/. Prejavujú sa už pri riešení základnej problematiky, a to pri osvetľovaní problematiky slovanskej pravlasti /a teda aj s tým súvisiacej otázky genézy našich národov/. Pri riešení tejto problematiky je bezpodmienečne potrebné veľmi úzko spolupracovať a zvoliť jednotný smer výskumu predovšetkým linguistiky, archeológie a histórie, aby sa získal početnejší premenný fond, ktorý by sa zo širších aspektov mal vzájomne skonfrontovať a potom interpretovať v syntetickej ucelenosti. Inak ostaneme na povrchu a nebudeme môcť nijako vážnejšie zasiahnuť do diskusie o tejto mimoriadne závažnej otázke. Samozrejme, že musíme kriticky, na základe množstva nových faktov, prehodnotiť doterajšie základné teórie a koncipovať nové teórie, overené a podložené zo všetkých strán. Máme na to vytvorené podmienky, treba ich len, po urobení štruktúry koncepcie, náležite využiť. Je veľmi potrebné, aby sme

vstúpili do tejto široko rozvinutej diskusie aj z prestížnych dôvodov, pretože československá slavistika, ako je veľmi dobre známe, tam až donedávna viedla prím. Tento dôvod však nie je primárny, rozhodujúci je tu poznatok lingvistiky, znásobený bohatými archeologickými objavmi, čo umožňuje plnšie sa venovať skúmaniu slovanskej pravlasti a podielu nášho teritória i etnika v tomto dejinnom kontexte. Archeológia tu však musí podoprieť jazykovedu, ktorá zase musí brať do úvahy jej výsledky, a história by mala kriticky prehodnotiť všetky doterajšie písomné údaje v konfrontácii s výsledkami uvedených vedných disciplín. Nemožno pritom nebrať do úvahy poznatky a výsledky prírodovedných disciplín, obzvlášť antropológie, ktorú však treba do riešenia tejto tematiky omnoho širšie zapojiť. Bezpodmienečne treba riešiť základný problém historického predelu, ale aj v presnejšom chronologickom vyjadrení. Ide o veľmi vážny vedecký i metodologický problém, totiž, odkedy je preukázateľná genéza národnosti a národa či jeho jednotlivých vývojových etáp. V tejto súvislosti by som chcel poukázať na jednu dôležitú skutočnosť. V teórii sa dosť často stretávame s tým, že na najstaršiu /mám na mysli doterajšiu klasifikáciu/ slovanskú kultúru u nás vplýva kultúra rímska, ale v konkrétnosti je tu až 200-300-ročný hiát, na druhej strane zasa nie je nijako doložené pretrvávajúce výrobných centier, o kultúrnych nehovoriac, pretože historické podmienky boli úplne zmenené. Takáto "diferenciácia" nie je len v tomto období, ale aj v nasledujúcich, ukazuje sa však, že je spôsobená doterajšou nevyjasnenosťou chronológie archeologického materiálu. História operuje len niektorými letopočtami, ktoré nedáva do súvislosti s prejavmi zistenými archeológiou a opačne. Je tiež veľmi žiadúce a aktuálne spresniť náplň najstaršej materiálnej kultúry, jej chronologické začlenenie a historické postavenie slovanského etnika nášho teritória z hľadiska celospoločenského i vlastného "národného". Taktiež je potrebné širšie osvetliť prejavy pohrebného rítu, obzvlášť s ohľadom na jeho zmeny.

Nechcem sa širšie púšťať do načrtúvania problematiky príchodu Avarov, avarskej ríše, avarského vplyvu na slovanské etnikum v našom prostredí, ani tzv. problematiky slovansko-avarskej symbiózy alebo v súčasnom období široko rozpracúvaných teórií o Samovej ríši, prvom slovanskom štáte, či jeho centre a pod., sú nám všetkým dobre známe. Ale aj tu musíme venovať mimoriadnu pozornosť predovšetkým základným otázkam periodizácie, historickým i spoločensko-ekonomickým podmienkam vytvárania vyšších spoločenských formácií a s tým spojenej problematike obsahovej i formálnej nomenklatúry, ako aj vývojovým trendom kultúry a kultúrnych vzťahov, a prirodzene, politickým dejinám. Bezpodmienečne sa treba omnoho širšie ako doteraz venovať výskumu a štúdiu problematiky počiatkov československej štátnosti, ktorej korene siahajú do tohto obdobia. Som toho názoru, že len dôslednou sústredenosťou na riešenie týchto otázok budeme schopní v celej šírke ich osvetliť, a tak posunúť dopredu nielen vedecké poznanie, ale aj prispieť k upevneniu národného povedomia nášho ľudu. Pravda, pri riešení týchto i ďalších otázok, musíme veľmi dôkladne premyslieť, kde bezpodmienečne pôjdeme do boja s buržoáznymi a revanšistickými falzifikátorskými teóriami a kde sa pre nízkosť a podlosť útokov nebudeme polemikou zaoberať.

Pokiaľ ide o tematiku a problematiku Veľkej Moravy, tu bude nutné vypracovať a potom jednoznačne používať správnu jednotnú terminológiu pre všetky oblasti vtedajšieho hospodárskeho a spoločenského života i politického sys-

tému. Treba pristúpiť nielen k unifikácii terminológie, ale v mnohých sférach aj k vysvetleniu javov a pojmov a ich konkrétnej náplne. Už dlhé roky pociťujeme absenciu právnych vied pri riešení veľkomoravskej problematiky a postavenia tohto štátu v európskych a svetových dejinách. Taktiež absenciu literárna história a od istého času aj umenoveda a etnografické disciplíny. Že je to na škodu, netreba zdôrazňovať. Zapojenie sa vedeckého ateizmu do riešenia zložitej problematiky spoločenského vedomia veľkomoravského ľudu v súčasnom období veľmi pozitívne ovplyvňuje naše poznatky a je dokladom správnosti i potreby zapojenia ďalších vedných disciplín.

Mimoriadne naliehavou vedeckou problematikou veľkomoravského obdobia je tematika štruktúry spoločnosti a štruktúry osídlenia /čo sa, prirodzene, musí riešiť v súvislosti s predchádzajúcim i nasledujúcim obdobím/, a zvlášť problematika vzniku a rozvoja veľkomoravských miest. Napriek tomu, že sa v šesťdesiatych rokoch viedla široká diskusia o feudalizme /žiaľ, prevládali v nej prvky majorizácie/, musíme ju na interdisciplinárnej báze znova nastoliť a na skutočne vedeckom základe aj uzavrieť, pretože dnes nielenže disponujeme kvalitatívne širšou premennou bázou, ale aj hlbšou základňou poznania. V súvislosti s veľkomoravským obdobím treba sa dotknúť problematiky tzv. nitrianskeho kniežatstva. Nie je vhodné, a podľa môjho názoru ani potrebné, polemizovať s rozličnými teóriami, skôr naopak, dnes treba na základe faktov podávať správnu interpretáciu. Dosiaľ sa napriek množstvu konkrétnych faktov považuje za veľkomoravskú sféru iba západné Slovensko, čo vychádza z nesprávnej tézy o Pribinovom kniežatstve siahajúcom po Hron. Pôjde teda o to, čo najskôr publikovať úplnú mapu /na základe súčasného poznania/ veľkomoravských lokalít i zhodnotiť významné náleziská, a tak nielen dokumentovať bohatstvo prameňov, ale aj jednoznačne doložiť osídlenie celého nášho teritória. Treba predstaviť Veľkú Moravu, a teda aj naše územie, ako vyspelý štátny celok, zohrávajúci významnú úlohu v hospodárskych, kultúrnych a politických dejinách našich a iných európskych národov, slovanských obzvlášť. Jednoznačne treba zamerať celý náš výskum na objasnenie funkcie veľkomoravského štátu, riešenie jeho genézy v spojitosti s československou štátnosťou od prvopočiatku do súčasnosti /pravda, to je už úloha novodobej historiografie, my dáme k tomu len prvú časť/. Nemenej dôležité je tiež skúmanie genézy slovenského národa v celej jeho komplexnosti a šírke. Bohatý a rôznorodý nálezový fond, ale aj písomné pramene, jazykovedné, právne, umelecké či iné danosti poskytujú veľmi solídnu bázu, ktorej rozšírenie nám umožní spracovať do roku 1995 rozsiahle dejiny Veľkej Moravy. Aby sme ich však spracovali veľmi dôkladne a plnohodnotne, bude treba uskutočniť v priebehu tejto päťročnice semináre a konferenciu, ktoré by boli základom pre širšiu novú koncepciu postavenia a významu Veľkej Moravy ako spoločného štátu Čechov a Slovákov v kontexte svetových dejín.

Je len prirodzené, že v tejto súvislosti sa musíme veľmi vážne zamyslieť nad problematikou nástupníckych štátov a z tohto aspektu hodnotiť veľkomoravské obdobie. Hoci sú tu nateraz niektoré diametrálne sa líšiace teórie, treba hľadať predovšetkým spoločné rysy kultúry i niektoré základné aspekty politických dejín. Aby sme mohli správne a objektívne prehodnotiť rôzne, predovšetkým však nepriateľské názory a tzv. historické dôkazy, je veľmi dôležité v celej šírke skúmať a osvetľovať všetky objekty i jednotlivé druhy materiálnej kultúry cudzích etníc prichádzajúcich do nášho prostredia a z hľadiska dialektického a historického materializmu sledovať ich význam a vplyv

na vývoj domáceho slovanského etnika, a to nielen z aspektu vývoja kultúry, ale aj štruktúry osídlenia.

Ako som už uviedol, stojí pred nami náročná úloha, a to objasniť v celej šírke genézu nášho ľudu, predovšetkým národa a československej štátnosti, poukázať na jeho zástoj v historickom procese - a tak ho zaradiť do rámca svetových dejín. Žiada si to však prísne vedecky zhodnotiť, a to na základe množstva konkrétnych faktov a skúmaných javov, doterajšie výsledky výskumu a teoretického bádania a vychádzajúc z doterajšieho vedeckého poznania, stanoviť nové úlohy a ciele v rámci úlohy Etnogenéza slovenského národa /východiská, problémy/, ktorá sa stane v konkrétnej forme konferencie a publikácie kontrolovateľnou etapou plnenia čiastkovej úlohy IX-7-9/02 v r. 1989-90. Publikácia bude dielom kolektívu odborných a vedeckých pracovníkov viacerých spoločenskovedných disciplín a pracovísk i participujúcich prírodných vied. V rámci komplexného pracovného vedeckého programu - interdisciplinárnym prístupom budú v nej formulované a prezentované najnovšie vedecké poznatky o etnogenéze Slovanov a ich interakciách vo vzťahu k nášmu územiu, rozvoji slovenských národov a kultúr s osobitným dôrazom na vznik československej štátnosti a genézu slovenskej stredovekej národnosti a národa. V súčasných podmienkach, keď sa sústavne zvyšuje konkrétnopraktická funkcia historickej vedy, bude splnenie tejto kontrolovateľnej etapy v rámci úlohy ŠPZV významným prínosom ku prehĺbovaniu historického vedomia našich národov pri formovaní a upevňovaní vedeckého svetového názoru, a to v rámci komplexného programu komunistickej výchovy.

Náš seminár môžeme takto považovať za určitú formu vstupnej oponentúry, otvorenej kritickej výmeny názorov na stav a problémy doterajšieho výskumu, ako aj stanovenie nových, náročnejších cieľov. Mal by však vyústiť v ofenzívnejšom a efektívnejšom využívaní nových vedeckých poznatkov v spoločenskej praxi, v požiadavke ďalšieho prehĺbovania spojenia vedy so životom - obohacovaním duchovného sveta človeka - jeho marxisticko-leninského svetonázoru, socialistického vlastenectva a internacionalizmu, ako aj v boji s nemarxistickými a antivedeckými koncepciami, ktoré systematicky narúšajú a ovplyvňujú historické, a tým aj spoločenské vedomie najmä mladej generácie.

Veríme, že formulované úlohy a ciele, obsiahnuté v jednotlivých referátoch a v diskusii, budú dôležitým východiskom k splneniu stanoveného cieľa nielen tohto seminára, ale i konkrétneho výstupu v rámci kontrolovateľnej etapy čiastkovej úlohy ŠPZV v rokoch 8. päťročnice a veľmi konkrétnym i solídny základom práce na ďalšie obdobie.

STATE AND TASKS OF THE RESEARCH OF THE SLAV AND MEDIEVAL SETTLEMENT IN SLOVAKIA. New tasks laid down for social sciences by the 17th Czechoslovak Communist Party Congress, very concretely concern historical sciences, as well. In the Congress materials, their importance in strengthening a socialist social consciousness of our people, the new generation in particular, in educating and forming the man, thinking and acting in the socialist manner, was pointed out. It means to employ the results of the research of historical sciences, especially in clearing up progressive national traditions of our people, strengthening up a socialist patriotism and socialist internationalism. Therefore, it is logical that the managing bodies of our party, state, and academy call for more effective scientific work, as well as employment of existing scien-

tific potential of various scientific institutions and departments in the research of the oldest history of our nation. These demands and their fulfilment are comprised in the main task of the State Plan of Basic Research IX-7-9: "Social-Economic Development of the pre-Capitalistic Formations in the Territory of Czechoslovakia", coordinated by the Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences, Nitra.

The main aim of this Seminar is to evaluate the state of existing data, methods, and theoretical generalization and to concretize the research-scientific programme for the years of the 8th Five-Year Plan, in accordance with the above-mentioned intentions in the research of the oldest history of our nation and as regards to the basic long-term trends in the development of science up to the year 2000. The development of archaeological research enabled the field excavations to be carried out which elucidated various sides of the beginnings of our national history. Several fundamental methodical and synthetical studies have been published which have become a point of departure for general guidelines to be done. The basis of these guidelines was formed at the beginning of the sixties by Jaroslav Böhm. Thanks to Josef Poulik, the new research guidelines were worked out and presented, as to the share of archaeology, in the publication "Přehled československých dějin I/1" /A survey of History of Czechoslovakie I/1/ in 1980. Finally, the publication "Velká Morava a počátky československé státnosti" /Great Moravia and the Beginnings of Czechoslovak Statehood/ published in 1985, provides the latest results worked out comprehensively.

In Slovakia, to a certain extent, we have a complicated situation because the material basis, as well as the theoretical one was relatively narrow, therefore, it was necessary to devote our attention first /and this trend continues to exist/ to the basic field excavations, mostly the acute rescue ones, and so our investigation could not be aimed at the subject important from the view-point of solving necessary theoretical issues. Nevertheless, as early as 1972, in the periodical "Slovenská archeológia" /Slovak Archaeology/ in an outline of prehistory and early history of Slovakia, it was possible to present a more integrated Marxist view on the development and state of archaeological research of the pre-Great-Moravian and Great-Moravian Periods, as well as the Middle Ages in Slovakia. And during the international conference on "The Beginnings of Czechoslovak Statehood and the Role of the Slav Culture in the European History" it was possible to install an exhibition "The Beginnings of the History of Slovak Nation and the Demonstration of Great-Moravian traditions in Fine Arts and Literature" in which evidence for the genetic links of the material and spiritual culture, as well as continuity of settlement in the whole territory of Slovakia in single periods could be presented both from the chronological and geographical point of view.

However, in confrontation of these results to scientific production, as well as to many works of publicistic character published on the occasion of the 1100th anniversary of the death of Methodios, many "blanks" in the picture of our national history /as well as the history of Slavs or Slav Period/ became more conspicuous, which should be solved on a broader interdisciplinary basis.

Following these aspects, I should like to outline some fields which ought to be taken into consideration during this and the next Five-Year Plan in order to move forward not only the research but also our knowledge. Naturally, we must critically, on the basis of many new facts, reevaluate existing basic theories and create new ones proved and verified from all sides. It is very necessary to begin an extensive discussion on the Slav original territory. The decisive role in this is played by the data obtained by linguistics, multiplied by rich archaeological discoveries, what enables us to centre our attention more to the research of the Slav original territory and the portion of our territory, as well as ethnic group in this historical context. However, archaeology has to support linguistics, as well as linguistics has to take into consideration the results obtained by archaeology, and history should reevaluate in a critical manner all hitherto known written sources, the results of the above-mentioned disciplines being confronted. It is highly advisable and urgent to obtain more specific information on the contents of the oldest material culture, its chronological classification and historical place of the Slavs living in our territory from the view-point of all society, as well as the "nation" proper. A special attention should be devoted to the basic issues of periodization, historical, as well as socio-economic conditions for creating higher social formations.

As far as the subject of Great Moravia is concerned, it is necessary not only to unify terminology but, in many spheres, also to explain phenomena and concepts, and their concrete contents. For a long time, we feel an absence of the science of law in solving the problems of Great Moravia and its place in the European and world history. Moreover, we feel a lack of contribution of the history of literature and, for a certain time, the history of arts and ethnographical disciplines, as well. Inclusion of the science on atheism in solving complicated problems of social consciousness of the Great Moravians influences our knowledge in a very positive manner and it proves the righteousness and necessity to involve other scientific disciplines in it.

As to the Great Moravian Period, there are two important problems that should be treated: society and settlement structure and especially the problem of rising and development of Great Moravian cities. In connection with Great-Moravian Period, the problems of the so-called Nitra Principedom should be treated. Great Moravia and so all our territory might be presented as well-developed state, playing an important role in economic, cultural, and political history of our nations as well as those of Europe, the Slav peoples in particular. All our research work should be strictly directed on clearing up the function of Great Moravian state, solving its genesis in connection with Czechoslovak statehood, from the rising up to the present time /however, this is a task of modern historiography, we shall contribute just the first part to it/. A richness and variety of finds, as well as of written records, linguistic, legal, and artistic sources provides a very solid basis which after it becomes more extent, will enable the extent history of Great Moravia to be elaborated till the year 1995. In order to do it thoroughly and to make it highly useful, it will be necessary to organize throughout this Five-Year Plan seminars and a conference which should be used as a basis for more extent new

conception of the place and role of Great Moravia as a united state of Czechs and Slovaks within the world history. In this connection, we have to treat seriously the problems of successive states and from this aspect to solve the post-Great-Moravian Period. It is of great importance to explore also single kinds of material culture of foreign ethnic groups coming to our territory and from the point of view of dialectical and historical materialism to pursue their influence and significance upon the development of native Slav population. We face a very difficult problem: to clear up in full the genesis of our nations and Czechoslovak statehood. Following the scientific knowledge, it is necessary to establish new goals within the task "Ethnogenesis of Slovak Nation /way-outs, problems/", which will be in the form of conference and publication a controlled stage of fulfilment of a partial task of the State Plan of Basic Research IX-7-9/02. The publication will be a collective work of research workers and scholars of several social sciences, working places and participating natural sciences.

We believe that the above-mentioned tasks and goals, covered by single papers, will be a starting point for the fulfilment of the controlled stage of the partial task of the State Plan of Basic Research throughout the 8th Five-Year Plan and become a solid basis for the next period.

СОСТОЯНИЕ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЙ СЛАВЯНСКОГО И СРЕДНЕВЕКОВОГО ПОСЕЛЕНИЯ СЛОВАКИИ. Намеченные XVII съездом КПЧ новые задачи общественных наук очень конкретно касаются также исторических наук. В материалах съезда было отмечено их значение для укрепления социалистического общественного сознания нашего народа, в особенности молодого поколения, в воспитании и формировании личности социалистически мыслящего и действующего человека. Это значит применять результаты исследований исторических наук, главным образом в пояснении передовых народных традиций нашего народа, укреплении социалистического патриотизма и социалистического интернационализма. Поэтому логично, что наши партийные, государственные и академические управляющие органы призывают к большей эффективности научной работы, к использованию существующего научного потенциала разных научных учреждений и ведомств для исследования нашей древнейшей истории. Выполнение этих требований содержит главное задание Государственного плана фундаментальных исследований IX-7-9 "Общественно-экономическое развитие докапиталистических формаций на территории ЧССР", координированное Институтом археологии САН в Нитре.

Главной целью этого семинара ставилось обсудить нынешнее состояние источниковедческой базы, методические приемы и теоретические обобщения и согласно этим намерениям в области исследований нашей древнейшей истории и в смысле основных перспективных тенденций развития науки до 2000 г. конкретизировать научно-исследовательскую программу на годы VIII пятилетки. Развитие археологических исследований позволило осуществить обширные полевые исследования, которые осветили многие стороны истоков нашей народной истории. Было опубликовано несколько основных методических, методологических и синтетических трудов, которые стали исходным пунктом для разработки общей концепции. Основы этой концепции положил в начале шестидесятых годов академик Ярослав Бем. С точки зрения вклада археологии, благодаря академику Йосефу Поулику, новая концепция была разработана и опубликована в "Обзоре истории Чехословакии I/1"

в 1980 г. Новейшие результаты опубликованы в труде "Великая Моравия и истоки чехословацкой государственности", изданном в 1985 г.

У нас в Словакии в определенной степени была и продолжает существовать сложная обстановка, так как источниковедческая база и, следовательно, также теоретическая база были относительно узкими, поэтому казалось необходимым обратить внимание в первую очередь /сегодня это состояние все просуществует/ на основные полевые исследования и, главным образом, на срочно необходимые спасательные раскопки, итак, нельзя было направить их на важную тематику с точки зрения решения необходимых теоретических вопросов. Но уже в 1972 г., напротив, можно было в журнале "Словенска археология" в очерке по доисторическим и раннеисторическим временам Словакии дать более полную с марксистской точки зрения картину развития и состояния археологических исследований довеликоморавского и великоморавского периодов и периода средневековья на территории Словакии. Во время международной конференции "Начала чехословацкой государственности и роль славянской культуры в истории Европы" можно было оформить выставку "Истоки словацкой народной истории и проявления великоморавских традиций в изобразительном искусстве и в литературе", в которой было можно показать доказательства генетической связи материальной и духовной культур и преемственности поселения всей территории Словакии в отдельных периодах, а именно как с хронологической, так и географической точек зрения.

Сопоставление этих результатов с научной продукцией, но и большим количеством публицистической литературы, изданной по случаю 1100-летия смерти Мефодия, показало многие "пробелы" в картине нашей народной истории /а также истории славян, или славянского периода/, которые необходимо решить, а именно на базе широкого сотрудничества отдельных научных дисциплин.

Исходя из этих аспектов, позвольте наметить некоторые области, на которые в этой и будущей пятилетке необходимо обратить внимание, чтобы более конкретно и комплексно усовершенствовать не только исследования, но и наши достижения. Конечно, мы должны критически, на основе большого количества новых фактов, переоценить существующие основные теории и создавать новые теории, проверенные и обоснованные, можно сказать, из всех стран. Необходимо, чтобы мы вели широкую дискуссию по славянской прародине. Решающими здесь являются знания лингвистики, умноженные богатыми археологическими открытиями, что позволяет полнее заниматься исследованиями славянской прародины и вклада нашей территории и этноса в этот исторический контекст. Археология, однако должна подкреплять языковедение, и наоборот, лингвистика должна учитывать достижения археологии и история должна критически обсудить все существующие письменные данные в сопоставлении с результатами вышеупомянутых дисциплин. Более того, весьма желательно и актуально уточнить состав древнейшей материальной культуры, ее хронологического отнесения и исторического места славянского этноса, обитавшего на нашей территории, как с точки зрения всего общества, так и собственного "народа". Особое внимание следует уделить прежде всего основным вопросам периодизации, историческим и общественно-экономическим условиям создания вышних общественных формаций.

Что касается тематики и проблематики Великой Моравии, следует приступить не только к унификации терминологии, но и, в многих сферах, к объяснению явлений и понятий и их конкретного содержания. Уже много лет ощущается в решении великоморавской проблематики и места этого государства в истории Европы и мира

отсутствие юридических наук. Отсутствуют в нем также история литературы и с некоторого времени также искусствоведение и этнографические дисциплины. Включение в решение сложной проблематики общественного сознания великоморавского народа неучного атеизма в настоящее время имеет весьма положительное влияние на наши знания и является доказательством обоснованности и необходимости сотрудничества научных дисциплин.

Чрезвычайно насыщенной научной проблематикой великоморавского периода является тематика структуры общества и структуры поселения и, в особенности, возникновения и развития великоморавских городских центров. В связи с великоморавским периодом необходимо коснуться проблематики т. наз. нитранского княжества. Предстоит показать Великую Моравию, и следовательно, также нашу территорию, как развитое государство, играющее важную роль в экономической, культурной и политической истории наших и европейских народов, в особенности славянских. Однозначно предстоит направить все наши исследования на объяснение функции великоморавского государства, решение его генезиса в связи с чехословацкой государственностью, с древности до настоящего времени /правда, это уже задача новейшей историографии, мы дадим к этому только первую часть/. Богатый и разнообразный фонд находок, а также письменные источники, лингвистические, правовые и художественные, или другие данные создадут солидную базу, расширение которой позволит нам разработать обширную историю Великой Моравии до 1995 г. Чтобы разработать ее тщательно и полноценно, предстоит осуществить на протяжении настоящей пятилетки семинары и конференции, которая стала бы основой более обширной новой концепции места и значения Великой Моравии как единого государства чехов и словаков в контексте мировой истории. В этой связи следует серьезно задуматься над проблематикой последующих государств и из этого аспекта решить послевеликоморавский период. Большое значение следует придавать также обширному исследованию отдельных видов материальной культуры чужих, прибывших в нашу среду этносов, и с точки зрения диалектического и исторического материализма исследовать их влияние и значение на развитие туземного славянского этноса. Мы стоим перед трудным заданием: полностью объяснить генезис нашего народа и чехословацкой государственности. Итак, исходя из нынешнего состояния научных знаний, предстоит установить новые задачи и цели в рамках задания "Этногенез словацкого народа /выходы, проблемы/", которое станет в форме конференции и публикации контролируемым этапом выполнения частного задания Государственного плана фундаментальных исследований IX-7-9/Q2.

В публикации примет участие коллектив научных работников нескольких общественных наук, учреждений и соучаствующих естественных наук.

Мы верим, что задачи и цели, стоящие в отдельных докладах, станут исходным пунктом исполнения контролируемого этапа частного задания государственного плана фундаментальных исследований на протяжении VIII пятилетки и весьма конкретной и солидной основой для следующего периода.

STAV, PROBLÉMY A MOŽNOSTI HISTORICKÉHO BÁDANIA O SLOVANSKOM OBDOBÍ DEJÍN SLOVENSKA

Alexander Avenarius

Vo svojom príspevku sa budem zaoberať dvoma etapami slovanských dejín Slovenska: problematikou prvých Slovanov na našom území /5.-6. stor./ a slovansko-avarským obdobím /6.-8. stor./. Pri hodnotení stavu rozpracovanosti najmä prvého obdobia z historického hľadiska treba povedať, že v súčasnosti sa skôr zhoršuje ako naopak. Ak sa ešte zhruba pred dvadsiatimi-tridsiatimi rokmi sporadicky objavovali historické štúdie analytického charakteru /mám na mysli predovšetkým príspevky V. Ondroucha a J. Kudláčka/, dnes takto poňatá problematika zmizla zo stránok historicky orientovaných časopisov úplne. Vydanie knihy P. Ratkoša *Pramene k dejinám Veľkej Moravy* sa mohlo stať základom pre ďalšie a hlbšie bádanie a poznanie, no nestalo sa tak.

Zdá sa, že slovenská /ale i česká/ historická veda podľahla, pravdepodobne i vzhľadom na nedostatočnú pripravenosť odborných kádrov, zásadnému teoretickému a metodologickému omylu, keď prenechala bádanie v tejto oblasti výlučne archeológii. Najvýrečnejším dokladom takéhoto vzťahu k danej problematike sú už *Dejiny Slovenska I* z roku 1961, *Přehled dějin Československa* z roku 1981, a napokon i pripravované *Dejiny Slovenska I*. Pritom kniha Josefa Dobiáša z r. 1964 *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*, dieľo mimoriadnych metodologických a heuristických kvalít, svojím spôsobom ojedinelé v povojnovej československej historiografii, jasne ukázala, že autonómny historický prístup k najstarším dejinám, počnúc už dobou keltskou a rímskou, je nielen možný, ale i nutný. Všeobecná a teoreticky prijímaná poučka o rozdielnosti predmetu archeológie a prehistórie by sa v budúcnosti mala prejavovať v paralelnom spracovaní archeológie Slovenska od praveku k vrcholnému stredoveku a dejín Slovenska s rovnakým chronologickým vymedzením.

Nejde mi, samozrejme, o popieranie nutnosti interdisciplinárneho bádania. Niekedy sa však zdá, akoby jeho prílišné zdôrazňovanie malo za následok nedostatočné pochopenie pre autonómny charakter oboch disciplín - histórie a archeológie, akoby sa stierali hranice jasného metodologicky, teoreticky i faktovo vyhraného predmetu oboch disciplín.

Vo svojom stručnom referáte sa pristavím pri najzávažnejších problémoch, resp. okruhoch problémov; príklady, ktoré uvádzam, nie sú nijako vyčerpávajúce, sú poňaté skôr ilustratívne. Predsa však som sa snažil voliť ich tak, aby súčasne indikovali tie najdôležitejšie aktuálne problémy, ktoré v súčasnosti pred historickou vedou v oblasti slovanského obdobia slovanských dejín stoja.

1. O b d o b i e p r í c h o d u S l o v a n o v /5.-6. stor./

Prechádzajúc od všeobecných problémov ku konkrétnym otázkam najstaršieho osídlenia Slovenska Slovanmi, myslím, že základným predpokladom ďalšieho bádania v tomto smere by sa malo stať kritické a úrovni súčasných poznatkov zodpovedajúce vydanie prameňov týkajúcich sa najstarších dejín Slovanov. Záslužná edícia P. Ratkoša, ktorá u nás po prvý raz zhrnula základné pramene k tomuto obdobiu, bola predsa len determinovaná svojím poslaním, ktoré spo-

čítalo vo vydaní prameňov k dejinám Veľkej Moravy. Pramene k predchádzajúcemu obdobiu tvorili akoby stručný a nevyhnutný úvod k tejto hlavnej časti.

Materiál zhrnutý P. Ratkošom je potrebné rozšíriť, t. j. publikovať in extenso širšie volené pasáže z jednotlivých autorov. Širšie volené úseky sú dôležité najmä z hľadiska pochopenia historického kontextu a súvislostí, z hľadiska poznania "bádateľskej" metódy a techniky príslušného autora daného prameňa i pre poznanie celkovej úrovne jeho historického myslenia. Na druhej strane je potrebné súbor P. Ratkoša doplniť a rozšíriť o ďalšie pramene, resp. pasáže a údaje; dôraz by mal byť kladený na zisťovanie nových údajov a faktov. Poukážem na to na príklade byzantského autora z 5. stor. Priska. Kritické vydanie a komentár k nemu z hľadiska slovenských dejín považujem v tejto súvislosti za zvlášť naliehavé. Priskos nie je dôležitý len z hľadiska tradične známych a v historických prácach neustále sa spomínajúcich termínov kamos, medos, ktoré sa oddávna považujú za doklad prítomnosti Slovanov v hunskom prostredí starej Panónie. Slovanový pôvod týchto termínov je rovnako vehementne uznávaný i popieraný; popri slovanskej teórii existuje i gótska teória a nič nenasvedčuje, že by sa spor dostal z aprioristickej roviny do roviny argumentácie, podloženej niečím závažnejším. Na druhej strane sa však zdá, že pozorná analytická práca s Priskovým textom by mohla priniesť nové pohľady. Predovšetkým je tu otázka jeho etnickej, zdá sa viacvýznamovej nomenklatury. Obmedzím sa na jeden príklad: na jednom mieste Priskos hovorí o tom, že Skýti /t. j. Huni/ sú vlastne konglomerátom rôznych národov, ktoré okrem skýtskeho /t. j. hunského/ a germánskeho /gótskeho/ jazyka a popri latine, ktorá sa vyslovne uvádza, hovoria ešte i ďalším, domácim, ako hovorí Priskos, dialektom. Za daného stavu našich vedomostí sotva môžeme uvažovať o inej alternatíve než o slovanskom jazyku.

Príkladom z Priska som sa dostal k druhej otázke, ktorá sa popri vydávaní textov naliehavo vynára a ktorá s ňou i organicky súvisí a tvorí jej nevyhnutný predpoklad: je to kriticko-analytický prístup k prameňom, posúdenie historickej hodnoty daného prameňa, preskúmanie všetkých možných interpretačných alternatív a v neposlednom rade stanovenie akejkoľvek hodnotovej stupnice, hierarchizácie jednotlivých prameňov z hľadiska ich využiteľnosti pri skúmaní najstarších slovanských dejín na našom území. Nezriedka sa totiž stáva, že najmä v prácach širšie zameraných a syntetizujúcich sa ako rovnocenné historické doklady radia vedľa seba a využívajú sa bez hodnotovej diferenciácie údaje pochádzajúce z prameňov veľmi odlišnej historickej povahy a hodnoty.

Pritom je zrejmé, že určité pramene vzhľadom na svoj charakter majú pomerne malú historickú preukaznosť. Sú to tie pramene, v ktorých sa síce Slovania spomínajú a z kontextu sa dá vyvodiť, že ich možno umiestniť niekde v stredoeurópskom priestore, ale bližšia lokalizácia je znemožnená úplným nedostatkom lokalizačných indícií /napr. zmienka o Slovanoch v legende o sv. Amandovi, ktorý sa z nemeckej oblasti vypravil k Slovanom a prekročil Dunaj/, alebo pomocné lokalizačné údaje sú medzerovité, obsahovo nejasné a nerovnorodé. To je prípad náhrobku Martina z Tours, na ktorom sa v nápise spomínajú v slovanskom susedstve názvy antikvovaných kmeňov, ako napr. Rugi, popri nich názvy obyvateľstva podľa územnej príslušnosti /Panónci, Noričania/ i aktuálnych mien /Sarmati/. Pre lokalizáciu Slovanov v takomto terminologicky rozmanitom a geograficky rozľahlom priestore sa núkajú široké možnosti.

Avšak ani interpretácia tých správ, ktoré obsahujú oveľa viac lokalizačných oporných bodov a údajov, nie je popri všetkých nespočetných pokusoch o interpretáciu dosiaľ jasná. V každom prípade napr. známa správa Prokopia z roku 512 o Heruloch, ktorí boli porazení Longobardmi a usadili sa u Gepidov a časť z nich sa napokon vydala na sever, pričom prešla územím mnohých slovanských kmeňov, nemôže byť bez akýchkoľvek pochybností, ako sa to často robí, dokladom o slovanskom osídlení Slovenska. Je to len jedna z alternatív; tie alternatívy, ktoré ju lokalizujú vzhľadom na vágnosť vypovedacej hodnoty textu mimo nášho územia, majú rovnako dobré dôvody, resp. sú rovnakou veľmi slabo podloženou hypotézou.

Zdá sa, že z najstaršej vrstvy písomných prameňov týkajúcich sa nášho územia v potencionálnom zmysle slova je správa tohože Prokopia o tzv. Hildigisovej afére. Hildigis podľahol v boji o longobardský trón druhému pretendentovi Wachonovi a bol nútený utiecť do susedných oblastí. Z opisovanej anabázy od Slovanov ku Gepidom a naspäť k Slovanom sa predsa len zdá byť najpravdepodobnejší výklad, že išlo o Slovanov na strednom Dunaji, treba však povedať, že ani alternatíva, že išlo o gepidské a slovanské územie v oblasti dolného toku Tisy a Dunaja nemôže byť naprosto vylúčená.

Kriticko-analytická práca s prameňmi k najstarším dejinám Slovenska nesporne umožní mnohé nové pohľady na čiastkové problémy a umožní analytické spracovanie viacerých otázok. To by mala byť tretia úloha slovenskej historickej vedy v súvislosti s najstarším obdobím. Z viacerých, ba premnohých problémov tejto povahy by som sa na tomto mieste dotkol dvoch, ktoré považujem za obzvlášť aktuálne. Prvý je problém nadhodený rovnako archeologickým /D. Bialeková/ i jazykovedným bádaním /R. Krajčovič/: ukazuje sa, že v súvislosti s príchodom Slovanov na naše územie sa dá uvažovať o dvoch nezávislých prúdoch, ktoré môžu, ale nemusia vychádzať z rôznych geografických oblastí, a je možné rátať i s určitým časovým posunom oboch fáz. Na tieto podnety archeológie a jazykovedy by mohlo nadviazať hlbšie bádenie o správach historika 6. stor. Jordana, z ktorých taktiež vyplýva možnosť uvažovať o postupe Slovanov zo slovanskej pravlasti zo severu smerom k strednému Dunaju, ale i o pozvoľnom postupe Slovanov do strednej Európy, konkrétne Panónie /a azda i ďalej/ z čiernomorských oblastí pozdĺž dolného a stredného toku Dunaja.

Druhým aktuálnym problémom, ktorý sa v poslednom období objavil predovšetkým v jazykovedne orientovaných prácach, je autochtónnosť Slovanov na strednom Dunaji. Stará Šafárikovská koncepcia oživa predovšetkým v diele O. Trubačeva, ktorý sa k nej vrátil po analýze toponymických a hydronymických názvov v karpatskom priestore. Teória vzbudila široký ohlas, treba povedať, že zväčša záporný; bolo by však potrebné, aby aj slovenská medievalistika zaujala k nej stanovisko.

Východiskom úvah o etnogenetických problémoch najstaršieho Slovanstva sú v historiografii už od čias Šafárika cez Niederleho a naposledy Lowmianského, ktorý podal zatiaľ posledný syntetizujúci pohľad na túto problematiku, zmienky Herodota, Cornellia Nepota, Tacita a Plinia. Treba však povedať, že - aj keď tento najstarší substrát pramenného materiálu, potenciálne sa vzťahujúceho na Slovanov, netreba strácať zo zreteľa - prostý pohľad do príslušnej literatúry ukazuje, že tieto zmienky sa stávajú už skôr obligátnymi loci communes než živým materiálom, ktorého interpretácia by prinášala nejaké nové podnety.

V súvislosti s problémom autochtónnosti či neautochtónnosti Slovanov v stredodunajskom priestore, resp. s otázkou ich včasnejšieho alebo neskoršieho príchodu sú dôležité predovšetkým Priskove a Jordanove správy, o ktorých som sa zmienil a ktorých interpretácia môže nadobudnúť novú podobu v závislosti od pokračujúcich archeologických výskumov v širokom priestore stredného Dunaja.

Kritické vydanie prameňov, ich analýza, spracovanie čiastkových historických problémov by mali predstavovať akési predstupne syntetizujúceho spracovania počiatkov Slovanov na strednom Dunaji z historického hľadiska. Táto syntéza môže byť koncipovaná dvojako a môže mať i dvojakú podobu: jej spracovanie by mohlo vychádzať zo širšieho rámca etnogenetických súvislostí počiatkov Slovanstva ako súčasť a završujúca etapa tohto procesu, alebo by mohlo mať diachronický charakter - slovanské počiatky našich dejín by mohli byť zasadené do problematiky a procesov odohrávajúcich sa v dobe sťahovania národov.

2. S l o v a n s k o - a v a r s k é o b d o b i e /6.-8. stor./

Problémom tohto obdobia bola a je v československej i slovenskej odbornej literatúre venovaná oveľa väčšia, i keď z pochopiteľných dôvodov - mám na mysli predovšetkým možnosti, ktoré poskytujú zachované pramene -, veľmi nerovnomerná pozornosť. V prvom rade bola zameraná na problémy Samovej ríše, predovšetkým na otázku jej polohy a kryštalizačného jadra.

Napriek všetkej mnohonásobnej "prečítanosti" relevantných prameňov ešte stále môžeme poukazovať na nové pozitívne zisťovania faktografického charakteru i na nové koncepcie. K tým prvým môže patriť údaj Paula Diakona, autora z 8. stor. a súčasníka možných a predpokladateľných prameňov spisu O obrátení Bavorov a Korutáncov. Ak Obrátenie /Conversio/ hovorí o vláde Sama v Korutánsku, potom je nanajvýš pozoruhodná poznámka Paula Diakona, že Korutánskom sa /niekedy/ skomolene /corrupte/ nazýva bývalý rímsky tábor Cernuntum. Formulácia Pavla Diakona akoby naznačovala, že v jeho dobe to bol rozšírený omyl; v každom prípade to nie je jeho špecifikum. Tento údaj by sa mohol stať i kľúčom k riešeniu onoho večného problému príslušnosti Korutánska k Samovej ríši. Nie je vylúčené, že ďalšie skúmanie tohto problému dospeje k záveru, že i samotné Conversio skutočne lokalizuje Samovu ríšu k strednému Dunaju, kde sa beztak dnes prevažne i hľadá.

Bližšia lokalizácia v tomto priestore je stále sporným problémom. Nedávno sa stala predmetom úvah M. Kučeru, ktorý sa pokúsil na základe makrohistorickej situácie a súvislostí vymedziť jej jadro do okolia Bratislavskej brány. Myslím, že ďalšie riešenie tejto otázky bude závisieť predovšetkým od pokračujúceho prehlbovania archeologických poznatkov. Ak totiž náznaky umožňujú datovať niektoré slovenské avarsko-slovanské pohrebiská, sústredené najmä na juhozápadnom Slovensku /Devínska Nová Ves, Holiare, Želovce/, a rovnako i rakúske náleziská v Litavských horách /Sommerein/ už do prvej polovice 7. stor., potom sotva tu môžeme rátať v tom istom čase so vznikom Samovej ríše. Išlo by totiž o dva protichodné procesy na jednom a tom istom území v tom istom čase: na jednej strane prenikanie Avarov na juhozápadné Slovensko a prítomnosť na ňom, doložená archeologicky, na druhej strane vyhnanie Avarov, ako o tom píše pramene. Za daného stavu poznania archeologickej situácie sa skôr zdá, že Samova ríša sa kryštalizovala na západ od rieky Moravy, na dolnej Morave, prípadne v Dolnom Rakúsku /za Viedenským lesom/, kde zatiaľ stóp raného avarského prieniku a symbiózy s domácim obyvateľstvom niet.

K nie celkom uspokojivo doriešeným problémom patrí i samotná genéza Samovej ríše. Je zrejmé, že Fredegarova správa o avarsko-slovanskom vzťahu nie je charakteristikou konkrétnej situácie na strednom Dunaji v určitom konkrétnom okamihu, ale skôr akoby rezumovaním rozmanitých vzťahov Avarov a Slovanov v rôznych obdobiach i geografických regiónoch: popri vojenskej pomoci Slovanov poskytovanej Avarom, ktorá poukazuje skôr na ich spojenecký ráz, spomína Fredegar prípady krutovlády a excesov; obe formy sotva mohli dlhší čas spolu koexistovať. V tejto súvislosti sa dá uvažovať o dnes už zabudnutej domnienke J. Böhma, ktorý i vzhľadom na archeologickú situáciu na severnom brehu Dunaja predpokladal, že Samova ríša nevznikla ani tak ako výsledok odporu proti avarskej okupácii, ale ako obranný zväz proti pokusom Avarov o preniknutie do naddunajského priestoru.

Rezervy bádania sú i v otázke charakteru Samovej ríše a poznania jednotlivých jej funkcií, ktoré sa neobmedzovali iba na obranu /bola tu i funkcia koristnícka, obchodná i hospodárska/. Mechanizmus tohto predštátneho útvaru a jeho funkciu bude možné azda lepšie rozpoznať širším komparativistickým a typologickým štúdiom podobných slovanských súdobých organizmov, ktoré vznikli v tej dobe /slovanské zoskupenia v avarskom období na dolnom Dunaji, slovanský zväz v Dolnej Mézii v druhej polovici 7. stor./.

Stručne by som na záver chcel ešte poukázať na určité možnosti, ktoré z hľadiska historického vývoja na Slovensku, ale i z hľadiska vývoja avarskej spoločnosti a jej stykov s juhovýchodnou Európou, poskytuje archeologický nález v Zemianskom Vrbovku. Spolu so sporadickými správami byzantských autorov tej doby /Theophanes, Nikephoros/ by poukazoval na znovuoobnovenie avarskej moci po tých krízach, ktoré avarskú spoločnosť zachvátili po porážke pri Konštantinopole v roku 626, a čo je ešte dôležitejšie, naznačuje, že ku konsolidácii avarskej ríše muselo dôjsť pozvoľným procesom ešte pred objavením sa bronzovej industrie. Tým odpadajú akékoľvek špekulácie o znovuzrodení avarskej moci zasa homom, resp. prílivom nového avarského etnika, ktoré by mohlo byť údajne nositeľom tejto novej industrie.

Ak v bádaní o otázkach Samovej ríše a stredoavarského obdobia ešte možno poukázať na určité rezervy a možnosti, v problematike zániku avarskej ríše v Podunajsku, kde disponujeme bohatšími správami latinských kroník, je týchto možností už menej. Závery bádania a štúdií, z ktorých menujem A. Kollautza J. Déera a P. Ratkoša, zhrnújú zatiaľ všetko, čo sa na základe pramennej bázy zhrnúť dá. Impulzom v tomto smere by sa mohli stať zasa len závery a novšie poznatky archeológie.

V ý b e r l i t e r a t ú r y a p r a m e ň o v

BIALEKOVÁ, D. 1962: Nové včasnosingovské nálezy z juhovýchodného Slovenska.

Slov. Archeol., 10, s. 97-148.

ČILINSKÁ, Z. 1973: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava.

DAIM, F. - LIPPERT, A. 1984: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. Studien zur Archäologie der Awaren I. Wien.

EISNER, J. 1952: Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště. Bratislava.

KELLER, E. - BIERBRAUER, V. 1965: Beiträge zum awarenzeitlichen Gräberfeld von Devínska Nová Ves. Slov. Archeol., 13, s. 377-397.

KUČERA, M. 1979: Typologie včasnosingovského štátu na strednom Dunaji. Českoslov. Čas. hist., 27, s. 856-884.

- KUČERA, M. 1985: Veľká Morava a začiatky našich národných dejín. Hist. Čas., 33, s. 163-199.
- ŁOWMIŃSKI, H. 1963: Początki Polski I. Warszawa.
- MINÁČ, V. 1978: O osídlení Bratislavskej brány v 7. a 8. stor. In: Zbor. Slov. nár. Múz. Historica. 18. Bratislava, s. 79-88.
- Pauli Historia Langobardorum. Hannoverae 1878.
- Prisci Fragmenta ed. Dindorf. Historici graeci minores I. Lipsiae 1871.
- RATKOŠ, P. 1968: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava.
- SVOBODA, B. 1953: Poklad byzantského kovotepce v Zemianském Vrbovku. Památ. archeol., 44, s. 33-93.
- TOČÍK, A. 1965: Slovania na strednom Dunaji. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava, s. 20-35.
- TRUBAČOV, O. N. 1982: Jazykoznanije i etnogeneza slavjan. Voprosy jazykoznanija, 4, s. 10-26.

STATE, PROBLEMS, AND POSSIBILITIES OF HISTORICAL INVESTIGATION OF THE SLAV PERIOD OF THE HISTORY OF SLOVAKIA. In the present paper attention is devoted to the earliest Slav settlement in the territory of Slovakia and to the Avar-Slav Period. Publishing and critical revaluating of written records connected with this period seems to be the most important task in the investigation of ethnogenesis of the Slavs in the territory of Slovakia. From the historical point of view, the main subject of the Avar-Slav history is still a range of problems of Samo's Empire; the problems of localization, genesis, character of the Empire are still open. These problems can be solved by means of deepening the linguistic, archaeological, and historical investigation as well as by a wider typological and comparative approach to given problems.

СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СЛАВЯНСКОГО ПЕРИОДА ИСТОРИИ СЛОВАКИИ. В рамках этой проблематики в настоящей статье уделяется внимание древнейшему поселению славян на территории Словакии и аваро-славянскому периоду. Важнейшей задачей в исследовании этногенеза славян на территории Словакии можно считать издание и критическую переоценку письменных сведений, связанных с этим периодом. Центральной темой аваро-славянской истории остается с исторической точки зрения проблематика государства Само; остаются открытыми вопросы локализации, генезиса, характера государства. Эти проблемы можно решить как углублением лингвистического, археологического и исторического исследований, так более широким типологическим и компаративистским подходом к настоящей теме.

JUŽNÉ SLOVENSKO V DOBE AVARSKEJ RÍŠE

Zlata Čilinská

Jedným z problémov, ktoré riešila slovenská archeologická veda, je historický vývoj južného Slovenska v dobe jeho príslušnosti k avarskej ríši /7.-8. stor./. Toto obdobie je dôležitým úsekom našich najstarších dejín, lebo sa v ňom formovali hospodárske, spoločenské a politické sily, ktoré vytvorili na začiatku 9. stor. nadkmeňový útvar - nitrianske kniežatstvo. Z hľadiska prírodných podmienok ide o oblasť juhoslovenských nížin, na ktorých boli optimálne podmienky na progresívny vývoj spoločnosti.

Problémy, ktorým sa venovala pozornosť, možno zhrnúť do troch okruhov:

1. ekonomicko-sociálny a kultúrny vývoj obyvateľstva na severnom okraji avarskej ríše,
2. postavenie Slovanov na území okupovanom Avarmi a vzťah týchto dvoch etníc,
3. Samova ríša.

Archeologická pramenná základňa, ktorá sa získavala dlhoročnou heuristikou prácou, je síce rozsiahla, ale dosť jednostranná, nakoľko nie všetky druhy prameňov sú zastúpené rovnomerne. Najpočetnejšie sú pohrebiská. Odkrylo sa takmer 6000 hrobov, ktoré poskytli množstvo údajov o rôznych oblastiach života vtedajšej spoločnosti. Široká typologická škála pohrebísk /kostrové, žiarové, birituálne, veľké, malé, bohaté, chudobné atď./ svedčí o zložitom etnicky, hospodársko-spoločenskom i kultúrnom vývoji. Práve preto sa v bádani tak veľmi pociťuje nedostatok sídlisk. Odkryl sa minimálny počet sídliskových objektov, a žiaľ, ani jedna celá osada. Nezmenil sa stav bádania, ktorý v roku 1962 charakterizoval B. Chropovský: "Veľkým nedostatkom slovanského výskumu ostáva nepreskúmanosť celých osád a zistenie ich chronologickej príslušnosti." S týmto nedostatkom sa slovenská archeológia nevyrovnala dodnes. Odkrylo sa niekoľko obydlií pri pohrebiskách, ale absentujú hospodárske a výrobné objekty. Preto jednou z prvoradých úloh bude orientovať výskum na odkryvku celých osád a prehodnotiť datovanie doteraz preskúmaných sídlisk z južného Slovenska a z rôznych hľadísk synchronizovať úžitkovú keramiku zo sídlisk s rituálnou keramikou z pohrebísk. Pokiaľ sa totiž nevyplní medzera, ktorú spôsobuje nedostatok sídlisk, nebude možné doviesť bádanie o historickom vývoji k úspešnému koncu.

Pre úplnosť uvediem ešte jednu skupinu prameňov, a to depoty, ktorých význam nebol doteraz docenený. Poklad strieborných predmetov zo Zemianskeho Vrbovka je dôležitý ako prameň okrem iného aj pri riešení problémov druhej deľby práce, podobne i depot železných nástrojov z Radvane nad Dunajom-Žitavskej Tóne. Ďalšie súveké depoty /Moravský Ján, Gajary I-III/ sú síce z oblasti mimo územia patriaceho k avarskej ríši, ale chronologicky a charakterom náleзов patria do okruhu pamiatok z južného Slovenska, preto ich možno využiť pri štúdiu histórie tohto územia.

V snahe získať čo najpočetnejšie údaje podrobila sa pramenná základňa spracovaniu rôznymi metódami. Uprednostňovali sa také postupy, ktoré najviac osvetľovali základné otázky stojace v popredí bádania. Metalografické rozborý mali zodpovedať otázku o stave výroby, riešiť problém druhej deľby práce a sta-

vu hospodárskej základne. Tým sa mali v bádaní nahradiť základné poznatky o abscentujúcich výrobných objektoch a výrobných nástrojoch. Horizontálno-stratigrafickou a štrukturálno-demografickou analýzou pohrebísk sa skúmal sociálny vývoj obyvateľstva. Začali sa využívať počítače pri spresňovaní chronológie, v ktorej sú nedostatky. Doriešiť bude treba datovanie najstarších kostrových hrobov /prvá polovica 7. stor. alebo posledná tretina 7. stor./, od ktorého závisí určenie počiatkov avarskej okupácie južného Slovenska. Problematické je aj datovanie počiatku liatej industrie, s ktorými sú zasa spojené zmeny vo výrobe i jej organizácii, a tým aj začiatkov odlučovania sa remesiel od poľnohospodárstva.

Dosiahnuté rezultáty nie sú konečnými závermi, ale solídny základom pre ďalšie štúdium. Jednoznačne sa ukázalo, a z tejto skutočnosti bude potrebné v budúcnosti vychádzať, že societa žijúca na južnom Slovensku v predmetnom období bola vyspelou spoločnosťou, a to vďaka optimálnym prírodným i kultúrnym podmienkam. Černoze a tzv. degradované černoze v Podunajskej nížine, pôdy pozdĺž Ipľa a sprašové terasy Hornádu boli ideálne na rozvoj poľnohospodárskej výroby, ktorá bola základným odvetvím hospodárstva. V tomto období sa už objavujú súčasti orného náradia /asymetrická radlica, čerieslo/, ktoré znamenalo zdokonalenú agrotechniku a intenzifikáciu obrábania pôdy. Makroskopické a mikroskopické pozorovania poľnohospodárskych nástrojov ukázali, že ide o dokonalé výrobky, ktorým sa venovala maximálna pozornosť. Aj tým sa potvrdzuje veľký význam pripisovaný poľnohospodárskej produkcii.

Otvoreným zatiaľ ostáva problém poľnohospodárskych systémov, ktorými sa využívala pôda, pretože vypovedacia schopnosť archeologických prameňov v tomto smere je minimálna. Poznatky sa získali o špecifických odvetviach poľnohospodárskej výroby /vinohradníctvo, sadovníctvo, záhradkárstvo/ prezentovaných nálezmi motýk, vinohradníckych nožov, okutí lopát a rýľov. K základným oblastiam spoločenskej výroby patrili chov zvierat, o ktorom svedčia nespočetné nálezy zvyškov mäsitej potravy v hroboch a v konečnom dôsledku aj krátke kopy na zber krmovín.

Nemôže byť pochyb o tom, že pri vtedajšej intenzifikácii poľnohospodárskej produkcie vznikli objektívne podmienky na vznik a rozvoj špecializovaných remesiel. Korene vyčleňovania sa remesiel zo systému všeobecného hospodárstva možno hľadať v 7. stor., ale bolo to najmä nasledujúce storočie, v ktorom sa proces zintenzívnili a výroba prekonala značné zmeny. Tento historický proces je doložený nepočetnými archeologickými prameňmi /hrob remeselníka v Komárne, depot zlatníka v Zemianskom Vrbovku/; chýbajú výrobné objekty a je málo výrobných nástrojov. Tento nedostatok sa v posledných rokoch sčasti odstránil metalografickými analýzami, ktorých výsledky sa ukázali veľmi sľubné. Potvrdil sa vyspelý stav niektorých odvetví výroby. K najvyspelejším patrilo spracovanie kovov. Parametre získané analýzami potvrdzujú vysoký stupeň vývoja čiernej metalurgie, kováčstva a spracovania farebných kovov. Súčasne sa ukázalo, že niektoré technologické postupy pri výrobe šperkov /napr. spájkovanie/ neboli prekonané dodnes. Tieto indicie viedli k záverom, že v kovospracujúcich odvetviach výroby už došlo k špecializácii. Dôležitou úlohou v budúcnosti bude rozvinúť na širokej báze interdisciplinárnu spoluprácu a výsledkami metalografických rozborov rozšíriť pramennú základňu pre poznanie vývoja a stavu výroby. Veľmi potrebným sa ukazuje objasniť provenienciu kovov vzhľadom na možnosť ťažby v stredoslovenských rudných ložiskách.

Rozšíriť treba štúdium ďalších remesiel /tesárstvo, debnárstvo, spracovanie kostí atď./, ktoré v tomto období boli pravdepodobne na úrovni domácej výroby. Zdá sa, že ani hrnčiarstvo nedosiahlo pred 9. stor. vyšší stupeň špecializácie, ale tento problém sa bude môcť riešiť až po preskúmaní dostatočného počtu sídlisk s úžitkovou keramikou.

So vznikom špecializovaných remesiel neodlučiteľne súvisí výmena tovaru - obchod. Stupeň vývoja vnútorného obchodu či výmeny ostáva otvoreným problémom, hoci s jeho existenciou treba rátať. Nie je známa ani forma všeobecného ekvivalentu, ktorým ešte neboli peniaze. Zatiaľ v hypotetickej rovine sa pohybujú závery o sprostredkovateľoch výmeny. Bol producent aj obchodníkom, alebo bol obchodník už samostatným sprostredkovateľom medzi výrobou a spotrebou?

Archeologické pramene môžu doložiť diaľkový obchod, ktorým sa na naše územie dostali produkty byzantskej i franskej proveniencie. Otázkou zostáva čím, akými výrobkami sa platilo za tento tovar nachádzaný na pohrebiskách zo 7.-8. stor.

Rozvoj výroby viedol k zmenám aj v spoločnosti. Zvýšená poľnohospodárska produkcia a oddelenie sa niektorých remesiel od poľnohospodárstva spôsobili zmeny v majetkových pomeroch jednotlivcov. Zmenil sa aj pomer výrobných síl a výrobných vzťahov. Štruktúrne, horizontálno-stratigrafické a topografické analýzy jednotlivých pohrebísk odhalili zmeny, ktoré spoločnosť v tomto období prekonávala. Evidentná izolácia hrobov bohatých jedincov od ostatných hrobov na pohrebiskách, prípadne zoskupenie bohatých hrobov sú dokladmi zrodu nových sociálnych vzťahov v spoločnosti, v ktorej sa uprednostňovali majetní jedinci. Rozdiely, deliace pohrebiská na bohaté a chudobné, s jazdeckými hrobmi a zbraňami i bez nich, prezentujú societu, v ktorej prebiehal zložitý diferenciačný proces. Súčasne s ním sa uskutočňoval aj proces integrácie kmeňov, v ktorom isté oblasti, napr. juhozápadné Slovensko, nadobúdali politický i hospodársky význam, a vyvolala sa migrácia obyvateľstva z oblastí, ktoré význam stratili. Takto možno interpretovať výsledky štruktúrálnej a demografickej analýzy pohrebiska v Želovciach na Poľpí.

Súbežne s hospodárskou základňou sa sledovala aj nadstavba spoločnosti. Náboženské predstavy a umenie sú tými nadstavbovými javmi, ku ktorým sú archeologické pramene. Pohrebiská poskytli bohatý materiál na sledovanie odohrávajúcich sa zmien v nadstavbovej sfére, ku ktorým patrí prechod k pochovávaniu nespálených tiel. Ale práve na otázku, čo spôsobilo túto zmenu, sa doteraz nenašla jednoznačná odpoveď. Isté je, že to nebol vplyv kresťanstva, nakoľko pohrebný rituál, ako ho možno sledovať, potvrdzuje pohanský kult. Nie je však vylúčené, že obyvatelia v Naddunajsku sa oboznamovali s kresťanstvom /konanie synody na brehu Dunaja v r. 796/, ale ho ešte neprijímali.

Umenie reprezentované výtvarným prejavom v remesle prinieslo doklady o umeleckej a kultúrnej orientácii, v ktorej sa odzrkadľujú estetické vzťahy ku skutočnosti.

Jedným zo základných problémov vývoja v predmetnom období je účasť Slovanov na hospodársko-spoločenskom, kultúrnom a politickom vývoji južného Slovenska v dobe jeho príslušnosti k avarskej ríši a vzťah Avarov a Slovanov v tejto oblasti. Archeologický ústav SAV v Nitre, vedomý si dôležitosť riešenia týchto otázok, usporiadal medzinárodné sympóziu o interakciách Slovanov a iných etník, v rámci ktorého sa riešil aj vzťah Avarov a Slovanov a postavenie Slovanov v avarskej ríši. Na tomto sympóziu vystúpil do popredia celý rad čiastko-

vých problémov, ktorý ukázal v celej šírke komplikovanosť avarsko-slovanských vzťahov. Na druhej strane sa potvrdilo, že Slovania sa podstatnou mierou podieľali na vývoji, a to vďaka silnejšej ekonomickej báze. Slovanské kmene využili túto skutočnosť na svoj prospech tak, že ich symbióza s Avarmi, charakterizovaná utláčaním Slovanov, sa postupne menila na pokojnú koexistenciu, ktorá nakoniec vyústila do asimilácie Avarov slovanským obyvateľstvom.

Pre detailnejšie osvetlenie etnických problémov na južnom Slovensku bude dôležité sledovať vzťah okrajového územia k centrálnym oblastiam avarskej ríše, konkrétne predovšetkým štruktúru hrobov a materiálnej kultúry. Štúdium avarsko-slovanských vzťahov musí rešpektovať územné a chronologické kritériá, nakoľko predmetný vzťah sa kvalitatívne menil, menil formu a obsah, podriaďujúc sa historickým podmienkam. Toto platí najmä o území južného Slovenska, ktoré bolo osídlené slovanskými kmeňmi už pred príchodom Avarov.

Prehĺbiť sa bude musieť štúdium o vzťahu skupín obyvateľstva pochovávajúcего dvoma spôsobmi, reprezentovaných na birituálnych pohrebiskách. Zodpovedať treba otázku, či tieto dva rituály sú etnickým prejavom. Ak áno, potom v akom vzťahu boli etnické skupiny pochováajúce svojich mŕtvych vedľa seba na posvätnom mieste, akým pre ne bolo pohrebisko? Pozornosť sa bude musieť venovať aj riešeniu vzťahu žiarových /napr. Bajč/ a súvekých kostrových pohrebísk s prihliadnutím na výskyt keramiky podunajského typu na žiarových pohrebiskách i v kostrových hroboch.

V súvisi s interetnickými vzťahmi je potrebné uviesť ešte problém, ktorý azda najviac rozvíroval hladinu archeologicko-historického bádania, a tým je Samova ríša. Slovenská archeológia sa zamerala na riešenie otázky, či kmene žijúce na severnom okraji avarskej ríše, t. j. na južnom Slovensku, patrili k tomuto politickému celku. Výsledky, ktoré sa dosiahli, nie sú jednoznačne považované za konečné závery. Musí sa prehĺbiť a rozšíriť ďalší výskum a štúdium, ale pri záveroch pravdepodobne nebudú hrať rozhodujúcu úlohu archeologické pramene. Medzi tými sa totiž doteraz neobjavili také pamiatky, ktoré by jednoznačne a nekompromisne doložili územný rozsah Samovej ríše. Tento útvar je potrebné chápať ako obranný zväzok slovanských kmeňov pravdepodobne s nejednotnou materiálnou a duchovnou kultúrou. Preto nemožno očakávať, že sa v archeologických prameňoch odzrkadlí útvar existujúci len v politicko-spoločenskej sfére. Zjednotenie kmeňov aj na kultúrnej báze sa už neuskutočnilo pre krátkosť trvania ríše.

Na záver treba zdôrazniť, že doterajšie archeologické bádanie o vývoji južného Slovenska v dobe avarskej ríše dokazuje dôležité miesto tejto oblasti v integračnom procese na Slovensku, predchádzajúcom vznik Veľkej Moravy. Immanentný vývoj materiálnej kultúry, a to najmä pospolitého ľudu, dokladá neporušenú kontinuitu celkového vývoja a súčasne účasť ľudu obývajúcего predmetné územie na hospodárskom, spoločenskom, kultúrnom i politickom procese, ktorý vyústil do historických udalostí odohrávajúcich sa v Naddunajsku v prvej tretine 9. stor.

V ý b e r l i t e r a t ú r y

BIALEKOVÁ, D. 1967: Žltá keramika z pohrebísk obdobia avarskej ríše v Karpat-skej kotline. Slov. Archeol., 15, s. 5-76.

BIALEKOVÁ, D. 1980: Slovanské obdobie. Slov. Archeol., 28, s. 213-228.

- ČILINSKÁ, Z. 1965: Sociálno-ekonomická problematika vo svetle pohrebísk juhozápadného Slovenska zo 7.-8. stor. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava, s. 36-53.
- ČILINSKÁ, Z. 1966: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava.
- ČILINSKÁ, Z. 1973: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava.
- ČILINSKÁ, Z. 1975: Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert im Karpatenbecken. Slov. Archeol., 23, s. 63-96.
- ČILINSKÁ, Z. 1980: Zur Frage Samo-Reiches. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave 2. Bratislava, s. 79-84.
- ČILINSKÁ, Z. 1982: Dve pohrebiská z 8.-9. stor. v Komárne. Slov. Archeol., 30, s. 343-389.
- ČILINSKÁ, Z. 1983: The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and their Social-cultural Contribution to Great Moravia. Slov. Archeol. 31, s. 237-276.
- ČILINSKÁ, Z. 1984: Depoty železných predmetov z konca 8. stor. na Slovensku. In: Zborník prác Ľudmily Kraskovskej. Bratislava, s. 163-171.
- ČILINSKÁ, Z. - WOLSKA, W. 1979: Štrukturálna a demografická analýza včasno-historického pohrebiska v Želovciach. Slov. Archeol., 27, s. 139-166.
- DEKAN, J. 1971: Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. Slov. Archeol., 19, s. 559-580.
- DEKAN, J. 1972: Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des 8. Jahrhunderts. Slov. Archeol., 20, s. 317-452.
- EISNER, J. 1952: Devínska Nová Ves. Bratislava.
- CHROPOVSKÝ, B. 1962: Slovanské osídlenie na Slovensku. Hist. Čas., 10, s. 216-237.
- CHROPOVSKÝ, B. 1970: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava.
- Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Nitra 1984.
- KRASKOVSKÁ, Ľ. 1972: Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici. Bratislava.
- KUČERA, M. 1979: Typológia včasnostredovekého štátu na strednom Dunaji. Českosl. Čas. hist., 27, s. 856-883.
- MINÁČ, V. 1981: Chronologická a štrukturálna analýza slovansko-avarského pohrebiska v Holiaroch. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 75. Hist. 21. Bratislava, s. 78-101.
- STADLER, P. 1985: Seration awarischer Gürtelgarnituren aus Nové Zámky und Želovec. In: Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien, s. 127-132.
- SVOBODA, B. 1953: Poklad byzantského kovotepce v Zemianském Vrbovku. Památ. archeol., 44, s. 33-93.
- WIEDERMANN, E. 1985: K historicko-chronologickým otázkam včasnostredovekej spoločnosti 7.-8. stor. na Slovensku. Slov. Archeol., 33, s. 347-363.
- ZÁBOJNÍK, J. 1978: K výskytu predmetov západného pôvodu na pohrebiskách z obdobia avarskej ríše v Dunajskej kotline. Slov. Archeol., 36, s. 193-211.

SOUTH SLOVAKIA IN THE PERIOD OF AVAR EMPIRE. In the 7th-8th cc. the Slav settlement living in the territory of south Slovakia belonging to the Avar Empire underwent an independent development. The study devoted to this development covers three fields: 1. economic and social, and cultural deve-

development of the settlement in the northern border of the Avar Empire, 2. position of the Slavs in the territory occupied by Avars and the relationships of the two ethnic groups, 3. Samo's Empire. The investigation becomes complicated by the fact that so far no complete settlements and production structures have been found in this territory. Though the cemeteries with numerous finds and the hoards are analysed from all sides, there are questions that have not been answered yet. Chronological problems should be specified /the beginnings of Avar occupation in south Slovakia, the beginnings and end of the cast industry/, agrarian development with respect to plough economy, and the beginnings of the specialized small-scale production. As to the ethnic problems it is necessary to settle a share of the Slavs in the economic, political, and cultural development in the northern border of the Avar Empire, mainly to give a true picture of the development of Avars and Slavs throughout two centuries, including a problem of Samo's Empire.

ЮЖНАЯ СЛОВАКИЯ ВО ВРЕМЯ АВАРСКОЙ ДЕРЖАВЫ. В VII-VIII вв. на территории южной Словакии, принадлежавшей к аварской державе, было отмечено самостоятельное развитие славянского населения. Посвященные этому развитию исследования коснулись трех областей: 1. экономико-социальное и культурное развитие поселения на южной окраине аварской державы, 2. позиция славян на оккупированной аварами территории и взаимоотношения этих двух этнических групп, 3. держава Само. Исследования усложняет факт, что до сих пор не были обнаружены целые поселения и производственные объекты. Хотя и могильники с многочисленным инвентарем и клады подверглись тщательному анализу, все проблемы не были решены. Уточнить надо хронологические вопросы /начало аварской оккупации южной Словакии, начало и прекращение существования литой индустрии/, развитие сельского хозяйства с учетом пахотного хозяйства и начала специализированного мелкого товарного производства. Что касается этнических вопросов, необходимо определить долю славян в экономическом, политическом и культурном развитии северной окраины аварской державы главным образом, дать правильную картину о взаимоотношениях аваров и славян на протяжении двух столетий, а также объяснить проблему державы Само.

STAV A ÚLOHY BÁDANIA O VČASNOSLOVANSKOM OBDOBÍ NA SLOVENSKU

Darina Bialeková

Počiatky slovanského osídlenia na Slovensku zostávajú i napriek sústavne sa rozrastajúcej báze pramenného materiálu a značnej rozpracovanosti teoretických problémov /V. Budinský-Krička, A. Točík, B. Chropovský, J. Poulík, J. Dekan a Ď./ stále najmenej prebádaným úsekom našich najstarších národných dejín. Vyplýva to z torzovitosti hmotných prameňov, nehovoriac o nedostatku historických prameňov.

Od roku 1962, keď boli z juhozápadného Slovenska kompletnejšie vypublikované včasnოსlovenské nálezy /42 lokalít/ a urobil sa pokus o typológiu a datovanie včasnოსlovenskej keramiky /D. Bialeková/, počet lokalít síce vzrástol na 78, ale to je len kvantitatívny nárast, neodpovedajúci kvalitatívnym kritériám. Fakticky sa na Slovensku za posledných dvadsať rokov nepodarilo preskúmať v úplnosti jediné včasnოსlovenskú osadu ani jediné pohrebisko, ktoré by sa mohli stať východiskovou bázou pre vypracovanie modelu nevyhnutného pre riešenie demografických a spoločensko-ekonomických otázok. Dva výrazné mikroregióny, významné i geografickou polohou - Komjatice a Nitra, s väčšou koncentráciou včasnოსlovenských lokalít a kontinuitou osídlenia aj v nasledujúcich storočiach -, pre intenzívnu stavebnú činnosť a hospodársko-technickú úpravu pôdneho fondu nebolo možné systematicky a komplexne preskúmať.

Z metodického hľadiska neobstoí ani riešenie problému včasnოსlovenského osídlenia Slovenska v rámci akejsi bipartície, a to juhozápadného Slovenska na jednej a východného Slovenska na druhej strane. Nie je opodstatnená téza o osídlení východného Slovenska iným slovanským, kultúrne odlišným prúdom než oblasť juhozápadného, resp. aj stredného a severného Slovenska. K tomu- to predpokladu asi zvädza istá rozdielnosť kultúrneho substrátu oboch častí v neskororímskom období, a najmä v staršej fáze doby sťahovania národov, do ktorého infiltrovali prvé skupiny slovanského obyvateľstva /otázka prešovského typu na východnom Slovensku; predpokladané kontakty Slovanov so zvyškami germánskeho obyvateľstva na západnom Slovensku/, postupujúce na západ a juh Európy tými istými cestami /a asi aj súbežne/, akými tam prenikali etnicky rôznorodé skupiny po zániku čerňachovskej kultúry. Avšak podľa písomných aj archeologických prameňov možno s mohutnejšou a významnejšou vlnou slovanskej expanzie do strednej a západnej Európy počítať až v posledných decéniách 5. a na začiatku 6. storočia. Vtedy slovanské kmene prenikali cez východné a severné priesmyky Karpát, no časť z nich sa posúvala aj pozdĺž Dunaja /D. Bialeková, J. Zeman/.

Pri porovnávaní materiálnej kultúry východného a západného Slovenska sa argumentuje neprítomnosťou keramiky pražského typu na východnom Slovensku. Treba si však položiť otázku, či tento jav nie je len odrazom súčasného stavu výskumu a úzko vyhraneného ponímania tvarovej náplne keramiky pražského typu, pretože je viac ako nemysliteľné, aby sa slovanské kmene, pre ktoré je príznačná keramika pražského /korčakovského/ typu, zastavili na dnešných politických hraniciach. Totiž pražský typ je doložený v hornom Potisí na území Zakarpatskej oblasti USSR /Užhorod, Petrovo, Čepa, Orosjevo/, v Sedmohradsku

v Rumunsku s výraznou koncentráciou v okolí Sf. Gheorghe a solitérne v severovýchodnom Maďarsku /nepublikované nálezy z Ártandu a z okolia Egeru/. Pri dôkladnejšej revízií starších /Gregorovce, Trebišov/ i novších nálezových fondov zo Slovenska a pri zhodnotení pomerne širokej variačnej škály pražského typu, tak ako ju poznáme z územia ZSSR, PĽR, NDR, RĽR a českých krajín, by sa tento **hiát** určite anuloval.

Taktiež je **neudržateľný názor**, ktorý sa v odbornej literatúre pertraktoval v 60.-70. rokoch a bol nedávno znova akceptovaný /V. Mináč/, že juhozápadné Slovensko bolo Slovanmi zabraté až po odchode Longobardov, alebo, čo je ešte extrémnejšie, až koncom 6. stor., a to s postupom Avarov a Antov do Karpatskej kotliny /M. Parczewski, Z. Čilinská/. Prvý názor neobstojí z toho dôvodu, že na Slovensku nie je súvislejšie a trvalejšie osídlenie spojené s Longobardmi doložené. Sporadické nálezy sa koncentrujú najmä v Pomoreví, ale ostatnú časť Slovenska Longobardi akoby vynechávali zo sféry svojho záujmu, čo s najväčšou pravdepodobnosťou bolo determinované osídlením Slovenska už v tom čase Slovanmi /J. Tejral, D. Bialeková/.

Druhý názor neguje archeologicky pregnantne doložený výskyt pohrebísk a sídlisk s keramikou pražského typu v Podunajskej nížine, v príľahlej časti bývalej hornej Panónie a Norica v 6. stor. a prvej polovici 7. stor., teda ešte pred preniknutím Avarov do týchto oblastí. A vôbec, vzťah Slovanov a Avarov na našom území zostáva i naďalej najchúlostivejším a historicky nedostatočne riešeným problémom. Chýbajú analýzy demografického a kultúrno-antropologického charakteru, nevyjasnená je otázka datovania najstarších kostrových pohrebísk z doby avarského kaganátu, a to najmä vo vzťahu ku kultúrnemu a etnickému milieu, ktoré malo tvoriť súčasť Samovej ríše. Nie je možné, aby na tom istom teritóriu, kde predpokladáme východnú časť Samovej ríše, a kde v dobe jej existencie je pomerne hustá sieť včasnosingoslovanských lokalít s pražským typom, súčasne existovali pohrebiská typické pre etnicky heterogénny, ale mocensky zjednotený avarský kaganát, ktorého existencia v Karpatskej kotline si práve vynútila obranné zjednotenie slovanských kmeňov pod Samovým vedením /A. Avenarius/. **Presvedčivejší je názor, že v prvej etape sa avarská expanzia na sever zastavila na Dunaji /z času na čas Avari plienili príľahlé územie/, a len po rozpade Samovej ríše a pod tlakom udelostí na Balkáne postupovala hlbšie do slovanského územia, až sa v 8. stor. zastavila na rozhraní lesostepi, na severnom okraji Podunajskej i Juhoslovanskej nížiny a v južnej časti Košickej kotliny. V tejto oblasti sa v poslednej tretine 7. stor. vyskytujú birituálne pohrebiská /Bratislava-Devínska Nová Ves, Bratislava-Záhorská Bystrica, Bratislava-Vajnory, Bernolákovo, Nitra-Dolné Krškany, Želovce, Valaliky/, dokumentujúce na tom istom pohrebisku styk dvoch odlišných pohrebných rítov, odpovedajúcich odlišným etnikám /V. Turčan/. No zistilo sa, že i vnútri územia zabratého Avarmi istý čas pretrvávali žiarové pohrebiská slovanského obyvateľstva /Čataj, Bajč-Vlkanovo/ mladšieho typu /urny pražského a podunajského typu alebo len výlučne podunajského typu/. Domáce obyvateľstvo si podržalo pohrebné zvyklosti i napriek tomu, že neďaleko nich vznikali kostrové pohrebiská, charakteristické pre celú oblasť avarského kaganátu /Čataj, Dvory nad Žitavou, Nové Zámky/. Je to závažný jav, ktorý naznačuje, že problém koexistencie a akulturácie usadlého slovanského obyvateľstva a nomádov bol oveľa zložitejší, než sa na prvý pohľad zdá. Rozhodne treba počítat s existenciou slovanských ekumén vnútri avarského kaganátu /D. Bialeková/, ktoré vzhľadom**

na ich poľnohospodársky charakter, ako ekonomický faktor, Avari rešpektovali. Podobná situácia vznikla v 10. stor. po zabratí nížinných častí juhu Slovenska Maďarmi.

Výskum nateraz najvýznamnejšieho, ale ešte nedoskúmaného pohrebiska v Čakajovciach, ktoré sa nachádza tesne nad severnou hranicou územia zabratého avarskými chánmi, priniesol poznatok, že slovenská societa sa konzervatívne pridržiavala kremácie až do prelomu 8. a 9. stor. /v niektorých oblastiach i o niečo dlhšie/, keď v pohrebnom ríte došlo vplyvom kristianizácie k presadeniu inhumácie.

Jednou z dôležitých úloh v najbližšom období by malo byť štúdium tých faktorov, ktoré prispievajú k rekonštrukcii pôvodného ekosystému, a tým k rozpoznaní vhodnosti prírodných podmienok na osídlenie v 6.-7. stor. Už i len predbežné oboznámenie sa s výsledkami rekonštrukcie pôvodných vodných tokov, ktoré robí Geografický ústav SAV v rámci projektu diaľkového prieskumu Zeme, naznačuje veľmi zmenené hydrologické pomery. Tieto pomery, popri bonite pôdy, boli pri osídľovacom procese rozhodujúce. A. Ruttkay, využívajúc písomné pramene z 13. stor., poukázal na nápadný rozdiel medzi charakterom dnešnej kultúrnej stepi a prírodného prostredia v 6.-13. stor. v priestore Podunajskej nížiny. Z toho možno dedukovať, že juh Slovenska nebol až takou výnosnou obilninárskou oblasťou, ako si to predstavujeme. Naopak, s výnimkou malých ekumén to bol prevažne podmáčaný terén /nehovoriac o Žitnom ostrove/, vhodnejší na chov dobytku a pastierstvo než obilninárstvo. Z tohto aspektu sa i ekonomický význam tejto oblasti znižuje, a tým sa znižuje aj presvedčivosť argumentácie o prioritnom význame Podunajskej nížiny pri formovaní ekonomickej bázy nitrianskeho kniežatstva. Naopak, pre nedostatočný archeologický výskum sa nedoceňuje význam stredného Ponitria, stredného Považia a stredného a dolného Pohronia. Už aj samotný fakt, že centrom nitrianskeho kniežatstva sa stala Nitra, a nie niektorá z lokalít juhu Slovenska, je prejavom istej stability jej ekonomického zázemia.

Na základe analýzy, ktorú urobil P. Šalkovský vo včasnოსlovenskom období /6.-7. stor./ bola na Slovensku osídlená plocha cca 2500 km². Z toho 90 % lokalít sa nachádza v nadmorskej výške do 200 m, 7 % je v pásme 200-300 m n. m. a len 3 % sú v pásme 300-400 m n. m. To odpovedá aj využívaniu rôznych druhov pôd. Na nivných pôdach je 44 % včasnოსlovenských lokalít, na lužných 23 %, na černoze 20 % a na hnedozemi a lesných pôdach 13 %. Tieto údaje ukazujú na dynamiku osídlenia Slovenska a roľnícko-chovateľský ráz starოსlovenskej spoločnosti. Uvedený obraz však môže byť determinovaný súčasným stavom archeologického výskumu. Objavy vo Zvolenskej kotline a na Spiši sú dôkazom toho, ako sa doteraz nedoceníl, resp. dostatočne nerealizoval výskum v hornatejších častiach Slovenska, najmä na tých predhorách a v horských údoliach i kotlinách, ktoré disponovali aj surovinovými zdrojmi dôležitými pre rozvoj železiarstva, dechtárstva, kamenárstva a ďalších remesiel.

Fragmentárnosť pramennej bázy má za následok nedostatok tých demografických údajov, ktoré by pomohli bližšie charakterizovať včasnოსlovenskú spoločnosť. A tieto demografické analýzy chýbajú nielen pre najstaršie slovenské obdobie, ale, čo je dôležité z hľadiska sledovania asimilačného procesu Slovanov a Avarov, aj pre kostrové pohrebiská zo 7.-8. stor. /výnimku tvorí pohrebisko v Želovciach/.

Stav osídlenia juhozápadného Slovenska vo včasnოსlovenskom období sa pokúsim rekonštruovať na základe prevzatých modelov o veľkosti rodinnej jednotky a osady /takýto model bol vypracovaný na komplexne preskúmaných osadách v Březne pri Lounoch - časť obce Postoloprty - a v Dessau-Mossigkau/. Z územia juhozápadného Slovenska je v súčasnosti známych 78 nálezísk /zahrnuté sú v tom pohrebiská i sídliská/ zo včasnოსlovenského obdobia. Pri prepočtoch podľa modelu by sa mal počet obyvateľov z týchto lokalít pohybovať okolo čísla 4500-5500. Ak prijmeme názor, že známe lokality predstavujú len asi 20 % skutočného stavu, vtedy by počet obyvateľstva v prepočtoch bol asi 22-27 000. Tieto údaje sa týkajú sumárneho súčtu slovanského obyvateľstva žijúceho na uvedenom území v priebehu celého 6. stor. a v dvoch tretinách 7. stor. /približne osem generácií/. A aký je vzťah Slovanov k Avarom v predpokladaných demografických údajoch?

Početnosť avarského kmeňového zväzu v Karpatskej kotline na prelome 6. a 7. stor. sa určuje na 250 000 ľudí /z toho 50 000 mužov v jazdeckých oddieloch/. Na juhozápadnom Slovensku bolo preskúmaných okolo 4000 kostrových hrobov z obdobia avarského kaganátu /posledná tretina 7. stor.-8. stor./. Ak aj v tomto prípade budeme rátať s tým, že známe lokality predstavujú len 20 % skutočného stavu, tak potom počet príslušníkov avarského kaganátu na území juhozápadného Slovenska by dosahoval cca 20 000 ľudí. Pri súčte slovanského a nomádskeho obyvateľstva by sme došli k cifre, ktorá by z hľadiska obživy predstavovala značný problém. Preto sa zdá reálna úvaha, že časť slovanského obyvateľstva po avarskej expanzii na Slovensko ustúpila do hornatých častí Slovenska /D. Bialeková, P. Šalkovský/. To sú však problémy, ktoré sa nedajú riešiť len z čisto **archeologického** hľadiska. Potrebne je tu využiť metódy iných vedeckých disciplín, akými sú kultúrna antropológia, etnografia, sociológia, demografia, lingvistika a ě.

Nie dosť dôsledne si všímame otázku kontinuity a diskontinuity sídliskových ekumén alebo jednotlivých lokalít najmä v tej oblasti, ktorá sa dostala do sféry avarského kaganátu. Uvediem niekoľko príkladov. Na takých lokalitách, ako je Bešeňov, Šurany-Nitriansky Hrádok, Komjatice, Siladice, Bojničky existuje sídliskový hiát medzi **včasnოსlovenským** a veľkomoravským obdobím. Môže ísť len o náhodný jav, odrážajúci súčasný stav výskumu, ale nie je vylúčené, že tento hiát je reálny a bol vyvolaný vtrhnutím Avarov do nížinných častí juhozápadného Slovenska. Je až zarážajúca skutočnosť, že v 8. stor. na tomto teritóriu existuje enormný nepomer pohrebísk k sídliskám. Nie je jednoznačné, či je tento jav determinovaný spomenutými etnickými a sociálnymi zmenami /čo sa zdá byť veľmi pravdepodobné/, alebo vyplýva z používania nevhodných datovacích kritérií sídliskového materiálu, predovšetkým keramiky. Požiadavka predatovať **sídliská** z 9. stor. do 8. stor. /A. Točík, Z. Čilinská/ je len do určitej miery, resp. len na niektorých lokalitách oprávnené a nemožno ju generalizovať, pretože v globále existuje rozdiel medzi keramikou z predveľkomoravského a **veľkomoravského** obdobia. Pregnantné je to napr. v Pobedime. Osady z 8. stor. v polohe Na laze, datované **ostrohami** s háčikmi, majú evidentne odlišnú keramiku než osady z 9. stor. z tej istej polohy. Keramika bude v budúcnosti tvoriť náplň jedného samostatného projektu, ktorý sa má riešiť vo vertikálnej i horizontálnej rovine a za pomoci takých metód, ktoré by ju uspokojivo datovali /rysuje sa možnosť využitia termoluminiscenčnej metódy/.

V problematike včasnოსlovenského obdobia na Slovensku je ešte stále množstvo otázok, ktoré zostali nepovšimnuté. Napr. železiarstvo, skúpo dokumentované nálezmi trosky, lúp alebo železných predmetov, by sa malo skúmať aj na experimentálnej báze. Podobná situácia je aj pri ďalších remeslách. Neriešené zostávajú problémy z oblasti pohrebného rítu a iných nadstavbových javov, ktoré budú postupne včleňované do pracovných plánov.

Zatiaľ som hovorila len k otázkam dotýkajúcim sa včasnოსlovenského obdobia a čiastočne aj údobia koexistencie Slovanov a Avarov na Slovensku. Oveľa závažnejším problémom je výskum tých oblastí Slovenska, ktoré sa nedostali pod averskú nadvládu. Tu sa musíme **sameriavať na vyhľadávanie nových lokalít, a to** tak v miestach už známych sídliskových komôr, ako aj v oblastiach, kde nálezy zatiaľ absentujú. Veď práve v tejto časti Slovenska sa položili základy kmeňového zriadenia /na juhozápade a juhu deštruovaného zásahom Avarov/, tu vznikali najstaršie slovanské hradiská a ich ekonomické zázemie, tu existovala ťažba rúd a rozvíjalo sa poľnohospodárstvo a chov dobytky. Zvláštna pozornosť by sa mala **venovať strednému a hornému Ponitriu, ktoré vykazuje kontinuitu** osídlenia aj celkového vývoja /D. Bialeková, A. Ruttkay/ od príchodu Slovanov až do vzniku uhorského štátu.

V ďalšom okruhu otázok sledovaných v rámci včasnოსlovenského obdobia by mal participovať Archeologický ústav SAV na riešení etnogenézy Slovanov, ktorá sa rozpadá na starší a mladší úsek. Starší úsek etnogenézy Slovanov sa nedá skúmať bez pomoci paleolingvistiky. Spoluprácu v tejto oblasti ponúkol R. Krajčovič, vytyčiac si na roky 1986-1990 dve témy. Prvá z nich - praslovanská genéza slovenčiny - je založená na analytickej a mapovej dokumentácii jazykových javov západoslovanského i nezápadoslovanského pôvodu v praslovanskom základe slovenčiny. Druhá téma - slavicita najstaršej toponymie v karpat-sko-dunajskej oblasti - závisí pri spracúvaní od zhotovenia chronologického a tematického inventára toponymie slovanského pôvodu a kartografickej dokumentácie. K jednej či druhej téme bude potrebné prizvať aj špecialistov z pravekého oddelenia, a tak posúdiť, do akej miery je dnes archeológia schopná prispieť k objasneniu tejto otázky.

Mladší úsek etnogenézy Slovanov by sa mal dotýkať genézy vykryštalizovaného slovanského etnika v prvom tisícročí n. l. Tu by sa mali sledovať vzťahy Slovenska, najmä jeho východnej časti, k strednému Podnepersku s výrazným zameraním na porovnanie habitu kyjevskej kultúry a súvekeho milieua na Slovensku.

Nezdávam sa, že na úlohách, ktoré sú zahrnuté do dlhodobých výskumných projektov Archeologického ústavu SAV, by sa mali podieľať aj pracovníci múzeí /regionálny výskum/, Filozofickej fakulty UK v Bratislave a Pedagogickej fakulty v Nitre, ako aj špecialisti z iných vedných odborov /v rámci IRB aj mimo nej/, ktorí by prispeli k hlbšiemu a presvedčivejšiemu preniknutiu k podstate problémov.

V ý b e r l i t e r a t ú r y

- AVENARIUS, A. 1984: Slovania v severozápadnom pomedzí averského kaganátu. In: Zborník prác Ľudmily Kraskovskej /k životnému jubileu/. Bratislava, s. 151-158.
- BÉREŠ, J. 1985: Keramika na tzv. avarských pohrebiskách a sídliskách zo 7.-8. stor. na Slovensku. Slov. Archeol., 33, s. 15-70.

- BIALKOVÁ, D. 1962: Nové včasnosinglavské nálezy z juhozápadného Slovenska Slov. Archeol., 10, s. 97-145.
- BIALKOVÁ, D. 1980: Singlavské obdobie. Slov. Archeol., 28, s. 213-228.
- ČILINSKÁ, Z. 1983: The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and their Social-cultural Contribution to Great Moravia. Slov. Archeol., 31, s. 237-276.
- DEKAN, J. 1971: Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. Slov. Archeol., 19, s. 559-580.
- FUSEK, G. 1985: K problematike včasnosinglavských sídlisk na západnom a strednom Slovensku. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 21. Nitra, s. 195-204.
- CHROPOVSKÝ, B. 1962: Singlavské osídlenie Slovenska a jeho problémy. Hist. Čas., 10, s. 216-237.
- CHROPOVSKÝ, B. 1982: K etnogenéze Slovákov. Hist. Čas., 30, s. 19-27.
- CHROPOVSKÝ, B. - ŠALKOVSKÝ, P. 1983: Novšie archeologické poznatky k etnogenéze Slovanov. In: Československá slavistika. Praha, s. 151-156.
- CHROPOVSKÝ, B. 1985: Včasnosinglavský a predveľkomoravský vývoj na území Československa. In: Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha - Bratislava, s. 81-105.
- ŠALKOVSKÝ, P. 1980: K vývoju a štruktúre singlavského osídlenia v hornatých oblastiach Slovenska. In: IV. medzinárodný kongres singlavskej archeológie. Sofia 15.-20. septembra 1980. Zborník referátov ČSSR. Nitra, s. 165-173.
- TOČÍK, A. 1965: Slovania na strednom Dunaji v 5.-8. stor. In: O počiatkoch singlavských dejín. Bratislava, s. 20-35.
- TURČAN, V. 1984: K otázke najstaršieho singlavského osídlenia juhozápadného Slovenska a vzťahu Slovanov a Avarov. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 68. Hist. 24. Bratislava, s. 131-145.

STATE AND TASKS OF INVESTIGATION OF THE EARLY SLAV PERIOD IN THE TERRITORY OF SLOVAKIA. In the paper insufficient study of Early Slav problems following from fragmentary archaeological evidence is discussed. Since 1962, when more complex early Slav finds were published, a number of sites has increased but just as to the quantity and they do not answer the qualitative demands /so far there was no settlement or cemetery which could be used as a model/. In the paper a methodical fault is pointed out - a study of early Slav problems within a bipartition, i. e. from one hand southwestern Slovakia and east Slovakia from other. So far a thesis on east Slovakia settled by culturally different stream of Slavs has not been overcome. This thought no doubt results from a different cultural substrate of both parts in the late Roman period and mainly in the earlier phase of the Migration period into which the first groups of the Slav settlement infiltrated /probably by the same ways and in parallel to the ethnic groups which after the end of the Chernyakhovskaya Culture continued its movement to the south and west of Europe/. Following from the historical and archaeological sources, a more important and strong expansion of Slavs, which substantially changed a political picture of Central and Western Europe, came about in the late 5th - early 6th cc. /through eastern and western coasts of the Carpathians, as well as along the Danube/. A lack of the Prague type in east Slovakia is determined by the current state of investigation, because in the Upper Tisza macro-region /Carpa-

tho-Ukraine, northern Romania and its Transylvanian part, northeastern part of Hungary/ the Prague type is relatively abundant. If a revision of older finds /Gregorovce, Trebišov/ is done and a broader variant scale of the Prague type is considered to the extent known in other regions, this gap should be no doubt filled up.

In the paper a stand is taken as to the misleading opinions on the settlement in southwestern Slovakia either after the departure of Langobards /V. Mináč/ or in the late 6th c. after the arrival of Ants and Avars into the Carpathian Basin /M. Parczewski, Z. Čilinská/. These opinions do not take into consideration pregnant evidence of sites containing the Prague type in the Podunajská lowlands and the allied parts of the former Upper Pannonia and Noricum in the 6th-7th cc. In the paper a problem of co-existence of Slavs and Avars is considered, as well as a dating of the earliest inhumation cemeteries from the period of Avar khaganate, the existence of both biritual cemeteries and independent Slav cremation cemeteries of the later type /the Danube type urns/ in the territory occupied by Avars which give evidence for the existence of Slav areas inside the Avar khaganate /D. Bialeková/. These areas were taken into consideration by Avars, respecting their agricultural character as an economic factor. In the paper importance of the study of the factors which enable us to reconstruct the eco-system of the 6th-7th cc. is pointed out. This period seems to have other hydrological conditions and the Podunajská lowlands seems to be not as rich grain-producing area as it has been considered. Hence, this is a reason to weaken its prior significance for the appearance of the Nitra Princedom. On the contrary, a significance of the Middle Nitra Basin and the Middle Vag Basin has been undervalued. Then the geographical and soil conditions are discussed, a demographical picture of the 6th-7th cc. after the Avar occupation of the south of Slovakia is sketched, a problem of continuity and discontinuity is treated, may be determined by the Avar occupation /unproportionality between a number of cemeteries and settlements of the 8th c. in southwestern Slovakia likely follows from the ethnic and social changes and not from the incorrect dating of settlements, as some authors have supposed/. It is necessary to carry out the research in the areas which were not included into the Avar khaganate because the process of tribal and territorial organization was not interrupted in these areas, here were the places where the earliest Slav fortified settlements appeared, ore was exploited, as well as some specialized crafts arose.

At the conclusion of the paper a necessity of solving the problems of the ethnogenesis of Slavs both in its earlier phase /collaboration with palaeolinguistics, palaeoanthropology, and other disciplines/ and in its later phase - the first millenium A. D. is pointed out. It is necessary to study relations of east Slovakia to the Middle Dnieper Basin /comparing the habitus of the Kiev Culture and the coeval milieu in east Slovakia/. It would be necessary to call specialists of other disciplines and institutions to collaborate in solving these fundamental problems.

СОСТОЯНИЕ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЙ РАННЕСЛАВЯНСКОГО ПЕРИОДА В СЛОВАКИИ. В статье рассматривается недостаточная разработанность раннеславянской проблематики, вытекающая из неполных археологических источников. С 1962 г., когда были более комплексно опубликованы новые раннеславянские находки, число памятников

увеличилось, но только по количеству, по качеству они не соответствуют требованиям /до сих пор вполне не прослежены ни одно поселение или же могильник, которые могли бы служить моделью/. Затем в статье отмечается методическая ошибка - решение раннеславянской проблематики в рамках бипартиции, т. е. юго-западная Словакия с одной и восточная Словакия с другой стороны. Пока что существуют сторонники тезиса о поселении на территории восточной Словакии другого с культурной точки зрения славянского течения. К этим выводам, по-видимому, склоняют разные культурные субстраты обеих частей в позднеримское время и, главным образом, в ранней фазе периода переселения народов, в которой инфильтрировали первые группы славянского населения /по-видимому, теми самыми путями и параллельно этническим группам, которые после прекращения существования черняховской культуры продвигались на юг и запад Европы/. По историческим и археологическим источникам, более значительная и могучая экспансия, существенно изменившая политическую ситуацию в Центральной и Западной Европе, произошла только в конце V - начале VI вв. /через восточные и северные перевалы Карпат, а также вдоль Дуная/. Отсутствие в восточной Словакии пражского типа определено нынешним состоянием исследований, так как в макрорегионе верхнего Потисья /Закарпатская область СССР, северная Румыния и ее часть Трансильвания, северо-восточная часть Венгрии/ пражский тип относительно обильно встречается. При пересмотре старших находок /Грегоровце, Требишов/ и учитывая более широкую вариационную шкалу пражского типа так, как она известна в других областях, этот пробел был бы наверно заполнен.

В статье затем занимается отрицательная позиция к неправильным взглядам на поселение юго-восточной Словакии после ухода лангобардов /В. Минач/, или только под конец VI в. во время продвижения антов и аваров в Карпатский бассейн /М. Парчевски, З. Чилинска/. Эти взгляды не учитывают доказательства памятников с наличием пражского типа в Подунайской низменности и смежной части бывшей Верхней Паннонии и Норика в VI-VII вв. В статье отмечается проблема сосуществования славян и аваров, датировка древнейших могильников с трупоположениями периода аварского каганата, наличие биритуальных могильников, а также самостоятельных славянских могильников с трупосожжениями более позднего типа /урны подунайского типа/ на занятой аварами территории, которые свидетельствуют о существовании славянских ойкумен внутри аварского каганата /Д. Вялекова/. В виду сельскохозяйственного характера как экономического фактора, они были аварами приниманы во внимание. В статье подчеркивается значение изучения тех факторов, которые позволяют реконструкцию экосистемы в VI-VII вв. Оказывается, что в этот период были другие гидрологические условия и что Подунайская низменность не была такой хлебной областью, какой ее считают. Таким образом ослабло ее значение для возникновения нитранского княжества. Наоборот, не дооценивалось значение среднего Понитрья и среднего Поважья. В статье затем рассматриваются географические и почвенные условия раннеславянского поселения, дается демографическая картина VI-VII вв. и после аварской оккупации южной части Словакии, указывается на проблему преемственности и прерывистости, которая, может быть, детерминирована аварской оккупацией /несоответствие между числом могильников и поселений VIII в. в юго-западной Словакии связано, по-видимому, с этническими и социальными изменениями, а не с неправильно датированными поселениями, как полагают некоторые авторы/. Подчеркивается необходимость исследований тех областей, которые не были внедрены в аварский каганат, так как непрерывно проходил в них процесс племенной и территориальной организации, возникли в них древней-

шие славянские городища, добывалась здесь руда и возникли некоторые специализированные ремесла.

В заключении отмечается необходимость включиться в решение проблематики этногенеза славян, а именно как в его более ранней фазе /сотрудничество с палеолингвистикой, палеоантропологией и другими научными дисциплинами/, так в его более поздней фазе - I тысячелетии н. э. Здесь необходимо рассматривать отношения восточной Словакии к среднему Поднепровью /сравнение габитуса киевской культуры и современной ей среды в восточной Словакии/. К решению фундаментальных проблем следует призвать специалистов других научных дисциплин и учреждений.

STAV, PROBLÉMY A ÚLOHY VÝSKUMU VEĽKOMORAVSKÉHO OBDOBIA NA SLOVENSKU Z HĽADISKA ARCHEOLOGICKÉHO BÁDANIA

Peter Šalkovský

1. Stav a problémy bádania

Posledné dve desaťročia možno v oblasti bádania o dejinách Veľkej Moravy na Slovensku označiť za veľmi dynamické a prínosné. Súhrnu výsledkov tohto bádania bolo venovaných niekoľko prehľadných štúdií, ktoré sú odbornej verejnosti všeobecne známe. K najdôležitejším z nich za archeológiu patria práce B. Chropovského, D. Bielikovej a A. Ruttkaya. Preto sa na tomto mieste obmedzím len na stručné sumarizujúce poznámky.

Zmnohonásobený rozsah terénneho archeologického výskumu v 70.-80. rokoch podstatne rozšíril pramennú bázu i pre štúdium veľkomoravského obdobia. Charakter a stupeň vypovedacej schopnosti získaných prameňov sú však do istej miery poznačené štruktúrou spoločenskej objednávky, v ktorej prevažovali záchranné terénne výskumy vyvolané rozsiahlou výstavbou, ako i historickým stupňom rozvoja archeológie ako vedy na Slovensku.

V súčasnosti poznáme dve desiatky hradísk, na ktorých bola výskumom dokázaná slavicita opevnenia i osídlenia, a približne dvojnásobný počet hradísk so stopami slovanského osídlenia. Získali sa poznatky k datovaniu, stavebnej technike, dispozícii a čiastočne i vnútornej zástavbe týchto hradísk, ktoré viedli k ich prvým funkčným interpretáciám z hľadiska vývoja územnej organizácie, sociálneho vývoja a štátopisného procesu. Veľké rozmery hradísk sú zatiaľ, žiaľ, neprekonateľnou prekážkou ich kompletnejšej odkrývky.

Objavené boli prvé dva opevnené dvorce ako nová, na Slovensku dosiaľ neznáma včasnostredoveká forma hospodársko-správneho centra.

Ako súčasť správnych centier sa skúmalo prvých päť veľkomoravských sakrálnych architektúr.

V najväčšom rozsahu prebiehal výskum neopevnených dedinských sídlisk a sídlisk pri hradských centrách /spolu bolo skúmaných okolo 60 lokalít s asi 600 objektmi/.

Popri výsledkoch z množstva záchranných výskumov fragmentov lokalít a ojedinelých objektov sú k dispozícii i poznatky z niekoľkých úplne alebo takmer úplne preskúmaných osád, vhodné na širšie platné analýzy hospodárskych a sociálnych pomerov v tomto prostredí.

Menej pozornosti sa venovalo výskumu pohrebísk, čo je podmienené najmä problémami s ich vyhľadávaním v teréne. I tak však materiál z dvoch desiatok antropologicky spracovaných pohrebísk a ojedinelých hrobov /spolu okolo 2000 hrobov/ poskytuje už pomerne solídnu bázu pre zodpovedanie niektorých paleoantropologických a paleodemografických otázok veľkomoravskej a po veľkomoravskej populácie i pre štúdium hmotnej a duchovnej kultúry a spoločenskej štruktúry. Takmer stagnuje výskum mohylníkov - hlavne pre nedostatok výskumných kapacít.

Dôležitou skupinou prameňov sú i depoty.

Napriek posunutiu terénneho prieskumu a výskumu do podhorských a horských oblastí stredného, severného a východného Slovenska zatiaľ viac než polovicu skúmaných lokalít predstavujú náleziská na juhozápadnom Slovensku.

Gros nálezov z týchto lokalít tvoria produkty hrnčiarstva, kovospracujúcich remesiel, najmä kováčstva a šperkárstva, časté sú produkty kostiarskej výroby, kamenárstva, doklady k rastlinnej, no najmä živočíšnej výrobe. Iba výnimočné sú nálezy z dreva a iných organických látok. V spektre nálezov sú zastúpené predovšetkým predmety domácej potreby, výrobné a pracovné nástroje a odpad, súčasti odevu, ozdoby, zbrane, zvieracie kosti a rastlinné zvyšky. Zatiaľ zriedkavo sa zisťujú výrobné objekty a zariadenia /preskúmané boli ojedinelé hrnčiarske, sklárske, dechtárske pece, kováčske vyhne/. Okrem obilných jám doteraz málo poznáme iné pomocné poľnohospodárske objekty, a keď, tak bez funkcie a väzieb na obytné stavby.

V pracovných postupoch, tak pri vyhľadávaní objektov, ako i pri spracúvaní prameňov, sa začínajú popri klasických metódach stále viac používať prírodovedné metódy a techniky. V prospekcii letecká fotografia, geoelektrické, magnetometrické a elektromagnetické metódy, v analýze nálezov popri makroskopikom pozorovaní, komparatívnych, stratigrafických, typologických a kartografických metódach, kombinovaných s prevažne jednoduchšími štatistickými metódami, sa pristupuje k postupnému širšiemu využívaniu moderných datovacích metód /najmä archeomagnetická, dendrochronologická a rádiokarbónová/ a ďalších špeciálnych analytických prírodovedných a technických metód. Používanie týchto metód v rámci interdisciplinárnej spolupráce však nie je ešte systematické ani dostatočne koncepčné a dosiaľ sa obmedzuje zväčša na expertízu kooperáciu.

V teoretickej oblasti, i napriek spomínaným nedostatkom v stave a analýzach pramennej základne, pomohla slovenská archeológia vytvoriť spolu s historickými vedami takmer úplne nový obraz vývoja veľkomoravskej spoločnosti, jej základne i nadstavby. Vyšli práce syntetického a súhrnného charakteru. Okrem toho boli pertraktované otázky vývoja poľnohospodárstva a remesiel, územno-správnej štruktúry veľkomoravského štátu, formovanie sa slovenskej národnosti a interetnické vzťahy, počiatky christianizácie a sakrálnej architektúry, umenia a duchovnej kultúry, vojenstva a militarií, čiastkové problémy k štruktúre osídlenia a sídliskovým formám, k rekonštrukcii pôvodného ekosystému, urobené boli náčrty periodizácie a chronológie veľkomoravského obdobia.

Tieto práce a ich výsledky sú dobre známe, a preto sa v ďalšom sústreďím na predbežné načrtnutie programu, hlavných úloh výskumu veľkomoravského obdobia v nadväznosti predovšetkým na predchádzajúci slovenský vývoj.

2. Ú l o h y b á d a n i a

Slovenská archeológia ako čiastková archeologická disciplína sa zaoberá počiatkami dejín Slovanov so zvláštnym dôrazom na poznanie vlastných národných dejín. V tomto časovo-priestorovom ohrození skúma primárne životné prostredie, materiálne pozostatky spôsobu života a výroby, cez výrobok sa dostáva k výrobe a nakoniec k výrobcovi. Tento poznávací proces je základom pre riešenie sociálno-ekonomických vzťahov i otázok nadstavby. Počínajúc prospekciou, terénnym výskumom, jeho dokumentáciou, cez analýzy prameňov, musí mať tento poznávací proces komplexný interdisciplinárny charakter, aby bol schopný objasniť princípy a vývin komplexu funkčných väzieb zložitých štruktúr sledovaných javov.

Ku kľúčovým problémom slovenskej archeológie patrí výskum poľnohospodárskej výroby, lebo od nej závisel v podstate celý vývoj tak v hospodárskej, ako i spoločenskej oblasti. Doterajšie poznatky i ďalší výskum poľnohospodárskeho náradia, druhov pestovaných plodín a chovaných zvierat sú síce dôležité, ale bez ich spojenia s poznaním hospodárskeho, sociálneho a právneho postavenia roľníkov sa nám vývoj a zmeny v poľnohospodárskej výrobe objasniť nepodarí. Je potrebné vychádzať z komplexného výskumu rôznych druhov lokalít vo vybraných regiónoch a ich komparáciou v úzkej spolupráci s históriou, etnografiou, archeobotanikou, archeozoológiou, kvartérnou geológiou, pedológiou i ďalšími disciplínami sledovať socioekologické zákonitosti pri výbere a využívaní pôd, rekonštruovať úroveň produktivity a rentability poľnohospodárskej výroby a sociálno-ekonomické pomery v jednotlivých sídliskových jednotkách a regiónoch. Neúplnosť zachovania prameňov sa musíme pokúsiť preklenúť modelovaním a experimentálnymi metódami.

Vo výskume remeselnej výroby a obchodu bude potrebné zamerať sa predovšetkým na oblasť technológie a organizácie výroby i distribúcie výrobkov. Pri výskume technológie bude dôležité sledovať miesta výskytu a získavania surovín, pomocou širokého spektra prírodovedných analytických metód /napr. spektrálnej analýzy, röntgenografie, neutrónovej aktivačnej metódy, mineralogických analýz a ď./ robiť rozbery produktov i výrobného odpadu v spojení s výskumom dielní a výrobných objektov.

Pri štúdiu organizácie remeselnej výroby je nevyhnutná spolupráca s historickými vedami. Archeológia môže prispieť k riešeniu problému spoločenskej deľby práce štúdiom priestorovej dislokácie dokladov remeselnej výroby v rámci sídliskovej jednotky, aglomerácie i celých sídliskových regiónov a oblastí.

Archeologický materiál, najmä produkty špecializovanej, ale často i domáckej remeselnej výroby, odráža sprostredkované v technologických inováciách a špecifikách i zmeny v sociálno-ekonomickej oblasti, môže prispieť k charakteristike sociálneho prostredia výrobcu i používateľa. Sledovaním pôvodu surovín, technologických, tvarových a výzdobných detailov sa môže rozvíjať kontaktné štúdium jednotlivých oblastí v politickej, obchodnej, ekonomickej, kultúrnej i etnickej sfére.

I k úplnosti poznania výrobných procesov môžu prispieť rôzne druhy experimentov a modelovanie.

Pre skompletizovanie pramennej bázy k výskumu remesiel a zvýšenie jej vypovedacej schopnosti bude taktiež potrebné rozvinúť komplexné prieskumy a výskumy hospodárskych centier a služobníckych osád najmä v oblastiach so surovinovými zdrojmi.

Pre zefektívnenie a skvalitnenie analytického spracovania prameňov musíme urýchlene vypracovať jednotnú terminológiu, typológiu i chronológiu výrobkov najzávažnejších druhov remesiel.

V oblasti štúdia štruktúry a organizácie veľkomoravskej /slovenskej/ spoločnosti a územnosprávnej štruktúry bude východiskom pre ďalšie analýzy kompletný súpis archeologických prameňov /lokalít a nálezov/. Spracovanie štruktúry osídlenia jednotlivých mezo- a mikroregiónov, ktoré sa javia ako prirodzené geopolitické celky, pôvodne azda samostatné, neskôr zapojené do hradskej správy Veľkej Moravy, zachytenie a objasnenie dynamických zmien v štruktúre a hustote osídlenia v týchto uzavretých územnosprávnych celkoch a ich konfrontácia s prírodným prostredím, osvetlenie lokálnych sociálno-ekonomických oso-

bitostí v sídliskových formách, materiálnej kultúre či pohrebnom ríte spolu so zachytením procesu kvalitatívnych zmien v celej hradskej sústave, dvorcovom systéme a služobníckej organizácii by mali byť hlavnými úlohami v tejto oblasti výskumu.

Premeny vo sfére ideológie a duchovnej kultúry slovanskej /veľkomoravskej/ spoločnosti možno sledovať sprostredkované v zmenách pohrebného rítu, šírení sakrálnnej architektúry a v iných prejavoch pohanskej či kresťanskej ideológie transformovaných do materiálnej kultúry. Významné miesto pri štúdiu problémov tohto okruhu majú písomné, jazykovedné i etnografické premene. Pri riešení tejto úlohy bude potrebné rozvinúť prospekciu a výskum predveľkomoravských a veľkomoravských pohrebísk, sakrálnnej architektúry a mohylníkov /dosiaľ dost opomínaných/. Spolupráca s jazykovedou a históriou je aktuálna najmä pri vytipúvaní miest prieskumu a výskumu, podobne ako pri výskume remesiel a územno-správnej organizácie.

Závažnou úlohou, bezprostredne nadväzujúcou na predchádzajúce, je štúdium procesu formovania feudálnej slovanskej národnosti, resp. etnogenézy slovenského národa, hoci jej ťažisko spadá už do oblasti archeológie a histórie stredoveku /vrcholného a neskorého/. Táto úloha bude úzko napojená na predchádzajúce úlohy. Podobne ako ony bude chronologicky i tematicky prameniť v predchádzajúcich obdobiach /od doby rímskej/ a pokračovať v nasledujúcich obdobiach /po neskorý stredovek/. Nadviazanie tejto úlohy na riešenie sociálno-ekonomických otázok umožní vymaniť sa z doterajšej prevažujúcej nacionálnej obrenárskej uzavretosti a zároveň vytvoriť solídnejšiu vedeckú bázu pre neuhnáhlené riešenia problémov etnicity a etnického vývoja.

V tomto zmysle bude potrebné zamerať sa na výskum formovania sa slovenských hospodárskych, politických a ideových štruktúr ako základu pre vznik feudálnej slovanskej národnosti v predveľkomoravskom a vo veľkomoravskom období a ich vývoj po rozpade Veľkej Moravy.

Vo vertikálnom smere by malo ísť najmä o: sledovanie kontinuity či diskontinuity štruktúry osídlenia, spôsobu života, výrobných činností, výrobných a stavebných techník a technológií, kontinuitu konkrétnych lokalít, objektov, resp. druhov objektov a lokalít v geografických súvislostiach; sledovanie nadväznosti sociálnych a ideových štruktúr a etnického obsahu materiálnej kultúry, a to predovšetkým v tých oblastiach /stredné a severné Slovensko, dedinské prostredie, niektoré mocenské centrá, územia surovínovej základne/, kde túto kontinuitu možno predpokladať.

Dôležité bude komparatívne štúdium poľnohospodárstva doby rímskej, slovanskej a stredoveku.

Pri štúdiu kultúrnych a etnických vplyvov a procesov asimilácie bude potrebné viac využiť vypovedacie schopnosti entropologických a demografických analýz.

K etnickému zloženiu osídlenia môže priniesť mnoho poznatkov i podrobnejšie regionálne spracovanie toponymík, onomastického materiálu i písomných prameňov.

Dôležitá bude spolupráca s historickou geografiou, dejinami umenia i etnografiou, pomocou ktorých bude možné retrospektívnou metódou sledovať typické slovenské geograficko-sídelné, umelecké a etnografické prvky od neskorého stredoveku spätne do slovanského obdobia.

Riešenie takýchto úloh, interdisciplinárne orientovaných, bude klásť vysoké nároky na dlhodobú koncentrovanú prácu tímov v heuristickej i analytickej oblasti ako východiská pre syntetické spracovanie.

Treba otvorene povedať, že za súčasnej situácie slovanský úsek nášho ústavu /5 vedeckých a 6 odborných pracovníkov archeológov, 2 vedeckí a 2-3 odborní prírodovedci/ na plné kapacitné pokrytie takto postavených úloh nestačí. V nasledujúcom období sa plánuje posilnenie tohto úseku tak v zmysle zásad adaptability, ako i prednostným dlhodobým pridelovaním nových pracovníkov. Značným a okamžitým prínosom by mohlo byť plnšie zapojenie mimoústavných odborných kapacít do terénneho, ale i teoretického výskumu /v súčasnosti v iných inštitúciách pracuje okolo 15 archeológov venujúcich sa ťažiskovo slovanskej či všeobecne stredovekej archeológii/.

Komplexnosť celého výskumu nie je možné zabezpečiť bez úzkej a systematickej spolupráce so všetkými už spomínanými historickými, prírodovednými i technickými disciplínami.

V ý b e r l i t e r a t ú r y

- BIALEKOVÁ, D. 1981: The Great Moravian Period. In: Archeological Research in Slovakia. Nitra, s. 151-167.
- CHROPOVSKÝ, B. 1982: K etnogenéze Slováků. Hist. Čas., 30, s. 19-27.
- CHROPOVSKÝ, B. - RUTKAY, A. 1985: Archeologický výskum a etnogenéza slovenského etnika. Hist. Čas., 33, s. 257-292.
- RICHTER, M. - SMETÁNKA, Z. 1983: Archeologie a studium středověké řemeslné výroby. In: Archaeol. Historica. 8. Brno, s. 11-26.
- RUTKAY, A. 1985: Štruktúra osídlenia a dejiny územia Slovenska vo včasnom stredoveku. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 21. Nitra, s. 5-25.
- RUTKAY, A. 1986: Stav a úlohy výskumu dejín stredoveku na Slovensku z hľadiska archeológie /prognostická úvaha/. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 22. Nitra, s. 49-69.

STATE, PROBLEMS AND TASKS OF THE INVESTIGATION OF GREAT-MORAVIAN PERIOD IN SLOVAKIA FROM THE VIEWPOINT OF ARCHAEOLOGY. One of the main tasks of the investigation of the Great-Moravian period, Slav period and the Middle Ages in general is to study a process of formation of the Slovak feudal nationality. To become free from so far prevailing defensive reserve and at the same time to create a more solid scientific base for unprecipitate conclusions as to the questions of ethnicity, ethnic development, it will be necessary to focus on solving the questions together with social and economic problems.

In this sense, it is necessary to pursue investigation of the formation of Slav economic, political, and moral structures as a basis for the origin of Slovak nation in the pre-Great-Moravian and Great-Moravian periods as well as their development after the decay of Great Moravia. Attention should be paid mainly to studying a continuity of settlement structures, mode of life, manufacturing and constructional techniques and technologies, continuity of concrete sites, objects, and/or kinds of objects and sites, social and moral structures, as well as ethnic content of the material culture.

If the tasks are to be solved it is necessary first to ensure a long-term team work in the field of heuristics and analysis as points of departure for

producing a synthesis. Such a complex research may be ensured only in close and systematic collaboration with the medieval history, historical linguistics, historical geography, ethnography, history of art, and other historical disciplines, as well as palaeoanthropology, palaeobotanics, palaeozoology, and other participating natural and technical sciences.

СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЙ ВЕЛИКОМОРАВСКОГО ПЕРИОДА НА ТЕРРИТОРИИ СЛОВАКИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АРХЕОЛОГИИ. Одной из ключевых задач в исследованиях великоморавского периода, славянского периода и средневековья вообще является изучение процесса формирования славянской феодальной народности. Чтобы освободиться от до сих пор преобладающей оборонческой замкнутости и одновременно создать более солидную базу для неопрометчивого решения вопросов этнической принадлежности и этнического развития, необходимо обратить внимание на их решение вместе с социально-экономическими вопросами.

В этом отношении необходимо уделить внимание исследованиям складывания славянских экономических, политических и идейных структур как основы для возникновения славянской народности в довеликоморавский и великоморавский периоды и их развитие после распада Великой Моравии. Внимание следует обратить главным образом на исследование преемственности структуры поселения, быта, производственных и строительных техник и технологий, отдельных местонахождений, объектов, или же видов объектов и местонахождений, социальных и идейных структур и этнического содержания материальной культуры.

Для решения этих задач предполагается первым делом долговременная работа коллективов в эвристической и аналитической областях, как исходных пунктов для синтетической разработки. Все исследования можно комплексно обеспечить только в тесном и систематическом сотрудничестве с историей средневековья, историческим языкознанием, исторической географией, этнографией, искусствоведением и другими историческими дисциплинами, а также с палеоантропологией, палеоботаникой, палеозоологией и другими естественными и техническими науками.

STAV A ÚLOHY VÝSKUMU DEJÍN STREDOVEKU NA SLOVENSKU Z HĽADISKA ARCHEOLÓGIE (PROGNOSTICKÁ ÚVAHA)

Alexander Ruttkay

Cieľom tejto úvahy je rámcový - teda zďaleka nie úplný - náčrt smerov vývoja archeológie stredoveku na Slovensku z hľadiska 8. 5RP /celoštátny a interdisciplinárne ponímaný program výskumu predkapitalistických spoločenských formácií/ a ďalších perspektív.

Dôraz sa kladie na štruktúru a hierarchizáciu úloh a na interdisciplinárne ponímanie medievalistiky. Východiskom je analýza vývoja disciplíny v medzinárodnom a československom rozsahu. V ďalšom texte posudzujem tieto výsledky v podmienkach bádania na Slovensku, resp. v Archeologickom ústave SAV.

SÚČASNÝ STAV A VÝVOJOVÉ VÍHLADY ARCHEOLÓGIE STREDOVEKU V MEDZINÁRODNOM KONTEXTE

Archeológia stredoveku je svojou genézou takmer výlučne európskou záležitosťou. Vynorila sa ako pomocná disciplína historiografie - resp. ako snaha ilustrovať jednotlivé prúdy interpretácie hmotnými prameňmi - už v prvej polovici 19. stor. Jej formovanie podporovala i nostalgia upadajúcej triedy feudálov, farebnosť predstáv éry romantizmu, no najmä ideové potreby obdobia národného obrodnenia. Či už išlo o clivé návraty do stredovekej minulosti, alebo o bojový nacionalizmus národov rodiacich sa v lone dravých kapitalistických vzťahov - neboli tu zatiaľ podmienky na formovanie sa samostatnej vednej disciplíny. Vykopávky na starých hradoch, hľadanie sídel bájných hrdinov, odkrývky tajuplných kláštorov a kostolov, snaha odkrývať dávne bojiská - to všetko predstavovalo základ, na ktorom sa formovali v priebehu 19. stor. základné prvky metódy terénnych prác /najmä odkrývky architektúr/ a typológia a chronológia materiálnej kultúry stredoveku.

Od druhej polovice 19. stor. sa výskum stredoveku vliel do jednotného prúdu európskej archeológie, ktorá dostala nový impulz rozvoja a väčšie porozumenie zo strany oficiálnych činiteľov i širšej verejnosti najmä po senzačných výsledkoch výskumov starovekých civilizácií v Egypte, Prednej Ázii a vo východnom Stredomorí. Archeológia stredoveku sa však i naďalej považovala za veľmi závislú pomocnú vedu historiografie a i v rámci archeológie sa jej náplň a úloha charakterizovali veľmi nejednotne. Používanie vybrúsených typologicko-chronologických metód, ktoré predstavovali v pravekej archeológii počas dlhých desaťročí jeden z hlavných cieľov interpretácie, nebolo dostačujúce na to, aby sa mohla archeológia stredoveku etablovať ako samostatná vedná disciplína popri intelektuálne zrelej a heuristicky a formálne metodicky už vyspelejšej historiografii. No a keď i praveká a protohistorická archeológia dosiahli takú úroveň, že začali vznikať veľké syntetické práce o dávných dejinách Európy a jej jednotlivých častí, bolo treba otvorene konštatovať, že archeológia stredoveku na takéto pohľady zatiaľ nemá. V značnej časti európskych štátov prevažovali umelecko-historické aspekty, v slovenských štátoch archeológia stredoveku predstavovala len akýsi prídavok slovenskej archeológie

s prechodom k národopisu Slovanov, na severe Európy sa prejavila zreteľná nadväznosť na archeológiu tzv. vikinského obdobia.

V takomto heterogénnom ponímaní sa len postupne a veľmi zdĺhavo vytváral projekt imanentných výskumných cieľov archeológie stredoveku, teda tých oblastí výskumu, ktoré sú samostatné a nijakou inou vednou disciplínou v takomto rozsahu a kvalite neskúmateľné.

Archeológia stredoveku sa od 30. rokov 20. stor., ale najmä po druhej svetovej vojne rozvinula v niekoľkých historicky veľmi závažných smeroch.

1. S í d l i s k o v ý v ý s k u m

Tzv. sídlisková archeológia - problém predovšetkým staršieho nemeckého bádania - utkvela z nedostatku prameňov a pre základné metodické omyly na mŕtvom bode. Archeologický prieskum, zameraný v širokej interdisciplinárnej spolupráci /najmä historická geografia/ na výskum dedinských sídlisk, morfológiu objektov, materiálnu kultúru, nadstavbové javy, ale i na problematiku plužiny, hustotu osídlenia a štruktúru jednotlivých typov sídlisk vo vzťahu k organizácii feudálnej ekonomiky, priniesol cenné výsledky a skúsenosti. Osobitný význam pre ďalší rozvoj programu a metodickú orientáciu malo nastolenie problematiky zaniknutých osád ako špeciálnej oblasti výskumu. Pre skúmanie opevnených sídlisk sa rozpracovala metodika výskumu a teória funkcie včasnostredovekých sídel, najmä hradísk, pri vrcholnostredovekom období prešla pozornosť z monumentálnych zrúcanín hradov i na prieskum zaniknutých opevnení drobnej šľachty. Výskum sa pritom mohol oprieť o precíznejšie kritériá terénneho výskumu, o poznatky stratigrafie, o objavenie fenoménu "kolových jamiek", historicko-geografické analýzy a o prvé exaktné pokusy využiť prírodné vedy v rámci prospekcie. Metódy sídliskovej archeológie sa rozvinuli najprv v nemeckom bádani, čoskoro i na britských ostrovoch, kde vznikli vynikajúce podmienky na rozvoj povrchového prieskumu sídlisk od 14. do 16. stor. Zmena hospodárskej štruktúry /rozšírený chov oviec/ viedla k zániku početných agrárnych osád a k premene ich katastrov na pasienky. V terénnej konfigurácii zostali stopy zaniknutých sídliskových javov. Nový uhol pohľadu predznamenal rozvoj programovaných dlhodobých výskumov. V prospekcií a dokumentácii stúpil význam leteckej fotografie, postupne i geofyzikálnych a ďalších prospekčných metód. Rozšírené spektrum informácií vytvorilo reálnu možnosť riešiť problémy hospodárskych dejín stredoveku na základe archeologických prameňov.

2. V ý s k u m m i e s t

Výskum vzniku miest a tzv. stredovekých mestských jadier sa rozvinul najmä po 2. svetovej vojne. Rozsiahle výskumy sa realizovali počas obnovy miest zničených vojnou a v nadväznosti na ňu. Najmä v NDR, NSR a ZSSR sa vypracovali metodické kritériá pre špecifické podmienky výskumu na zastavaných plochách. Výsledkom boli úplne nové poznatky o genéze, urbanizme a ekonomike miest.

3. V ý s k u m v ý r o b n ý c h z a r i a d e n í

Poznatky o špecializovanej výrobe viedli k formovaniu samostatného odvetvia bádania. Tento smer nesie niekedy i označenie priemyselná archeológia. Jeho širšie - a nepresné - chápanie sa odzrkadľuje v názve postmedieválna archeológia. Táto disciplína sa rozvinula najmä v Anglicku, kde sa kapitalistická výroba a príslušné výrobné zariadenia rozvinuli najskôr a zamenili "biblický čas stredoveku za kupecký čas nastupujúceho kapitalizmu". Prospekcia a výskum v miestach ťažby surovín, ich spracovanie, výroba pracovných nástro-

jov a ďalších predmetov spotreby, problém distribúcie, rozvoj techniky a organizácia práce - to všetko sa dostalo do okruhu archeologického bádania. Výskum výroby ako naliehavá úloha sa postupne posunul z včasných fáz novoveku do problematiky stredovekého obdobia a výrazne ovplyvnil i predmet bádania v starších obdobiach. Termín priemyselná archeológia treba chápať v najširšom zmysle ako výskum výroby a výrobných zariadení vôbec, a preto sa nekryje s chronologicky vymedzeným pojmom postmedieválna archeológia.

Naznačili sme tri hlavné smery v profilácii modernej archeológie stredoveku v Európe. Vymedzujú program výskumu z hľadiska úloh archeológie pri skúmaní hospodárskych dejín stredoveku. Pokiaľ v metodike terénnych prác rástla táto disciplína na báze poznatkov pravekej archeológie a výskumu antických kultúr, zatiaľ stavbou svojho programu, upozornením na prioritu sídliskového výskumu a hospodárske otázky spätne ovplyvnila a obohatila metodickú bázu vo výskume starších období. Súčasne však zvláštnosti v štruktúre pramennej bázy, mnohostranná kontrolovateľnosť výsledkov zo strany ďalších disciplín robia nevyhnutným ešte viac ako v iných obdobiach aplikovať komplexný historický pohľad na riešené problémy. V tejto súvislosti vystupuje tradične do popredia nesprávna otázka priority vo vzťahoch medzi archeológiou a historiografiou. Ak by sme povedali, že výskum dejín - histórie je nedeliteľný, že imaginárnym cieľom zainteresovaných disciplín je odhaliť ich vcelku, tak je zrejmé, že podiel archeológie na výskume tohto celku sa zmenšuje, a to od paleolitu /s plným spektrom záberu/ až po stredovek, príp. novovek /s užšími, ale presnejšími - a svojím záberom veľmi podrobnými - sférami bádania/. Treba však povedať, že sa rapídne zväčšuje celok - predmet výskumu, a tým aj časti patriace do sféry jednotlivých participujúcich disciplín. Nižako z toho nevyplýva priorita niektorých disciplín vo vzťahu k iným, pokiaľ majú vytýčený presný smer bádania, vlastnú heuristickú základňu a ustálenú metodiku výskumných a teoretických postupov.

Hlavné smery modernej archeológie stredoveku sa teda rozvinuli najmä v nemeckých a anglických inštitúciách. Vznik socialistickej sústavy a program výstavby a industrializácie v jednotlivých krajinách znamenal nové metodické impulzy rozvoja a nové zdroje prameňov výskumu. Tri spomenuté oblasti bádania sa rozvinuli na marxistických princípoch - týkajú sa rozvoja ekonomickej základne, sledovania spoločenskej štruktúry a výrobných vzťahov. Systematicky sa však precizovala vypovedacia schopnosť archeológie o štátotvorných procesoch vo včasnom stredoveku a o etnogenéze stredovekých národností, predkov dnešných národov. V zjednotení základného výskumu v rámci akadémií vied sa odzrkadľuje i komplexné chápanie historického výskumu a dynamický obsah pojmu interdisciplinarita. Aplikácia prírodných a technických vied sa stala programovým záujmom, v bádani sa využili ďalšie prospekčné a datovacie metódy, analýzy biologických pozostatkov, metalografia a pod., v poslednom období čoraz intenzívnejšie i matematicko-štatistické metódy.

Komplexita v nazeraní na predmet bádania si zasluhuje pozornosť najmä v tých prípadoch, kde sa prekročili bariéry rezortizmu a prísneho odborno-organizačného členenia medzi jednotlivými historickými disciplínami. Klady takto chápanej integrácie sa prejavujú vo výsledkoch bádania v NDR - v Akadémii vied tu pracuje Centrálny ústav pre staršie dejiny a archeológiu, alebo v Poľsku - organizačne široko rozvetvený Ústav dejín materiálnej kultúry PAV.

Inde sa podmienky na podobnú komplexnosť bádania len formujú a nateraz jednotný metodický postup a výskumný program sa opierajú skôr o medziústavné dohody, zjednocovanie plánovaných úloh a neraz ponajviac o iniciatívu jednotlivcov alebo riešiteľských skupín.

Ak by sme mali zmapovať súčasný stav rozvoja archeologického výskumu stredoveku, tak najvyšší stupeň dosiahol v NDR, ČSSR, MĽR, PĽR, ZSSR. Zreteľne slabšia je zatiaľ koncepcná úroveň bádania v Rumunsku, Bulharsku a Juho-slávii. V západoeurópskych štátoch sa k metodicky priekopníckym výsledkom nemeckej a anglickej archeológie vo výskume sídlisk pripojili i ďalšie krajiny, najmä Francúzsko a Švajčiarsko, čiastočne i štáty Beneluxu. V škandinávskych štátoch sú pozoruhodné výsledky v experimentálnom overovaní javov sledovaných na terénnych výskumoch. Nemalá časť z tých západoeurópskych bádateľov, ktorí vo svojom odbornom zameraní preferujú hospodársku problematiku ako hlavný smer archeologického výskumu stredoveku, sa hlási i svetonázorovo k marxistickej filozofii.

Nateraz zreteľne zaostáva výskum stredovekého obdobia archeologickými metódami v štátoch južnej Európy. Naďalej tu prevažujú umeleckohistorické aspekty, najmä hodnotenie stavebných pamiatok.

Na americkom kontinente, konkrétne v USA, vznikli pokusy rozvinúť akúsi paralelu archeológie stredoveku a postmedieválnej archeológie. Cieľom je najmä sledovanie kontaktov domáceho indiánskeho obyvateľstva s prvými európskymi osadníkmi a počiatkov európskej kultúry a výroby v novom prostredí.

PREHĽAD VÝVOJA A TERAJŠÍ STAV ČESKOSLOVENSKEHO VÝSKUMU V OBLASTI ARCHEOLÓGIE STREDOVEKU A POSTAVENIE SLOVENSKEHO BÁDANIA

Organizačná integrácia výskumu pod vedením AÚ ČSAV v Prahe a Brne v českých krajinách a AÚ SAV v Nitre na Slovensku viedla najmä v posledných dvadsiatich rokoch k rovnomernému výskumu mestských a dedinských sídlisk, resp. i výrobných zariadení. Spomenuté ústavy majú zabezpečenú interdisciplinárnu spoluprácu v rámci širšieho okruhu ďalších pracovísk, no i v medzinárodnom meradle. Ide ponajviac o spoluprácu s prírodovednými a technickými disciplínami, neraz však chýba hlbšia spolupráca so spoločenskými vedami.

Česká archeológia stredoveku má staršiu tradíciu, čo má výhodné, ale i určité nevýhodné stránky. Výhodou je skutočnosť, že sa môže z hľadiska interdisciplinarít programovo opierať o dávnejšie vydané kompletne a kritické edície písomných prameňov a o fundované historické a historicko-geografické miestopisné práce. Archeologické bádanie takto môže vstupovať do sféry vlastného výskumného programu efektívnejšie, nemusí si cestu tak ťažko prekliešňovať pokusmi o sústreďovanie alebo i o "hodnotenie" prameňov iných historických disciplín. Má viac priestoru na sústreďovanie a kritickú analýzu vlastnej pramennej základne. Nevýhody spočívajú čiastočne v zúžení sledovateľnej pramennej bázy /skoršie a vcelku intenzívnejšie zmeny krajinného reliéfu v dôsledku priemyslu, viac významných archeologických lokalít preskúmaných dávnejšie a dokumentačne i interpretačne už nezodpovedajúcich potrebám moderného bádania/. Istou metodickou prekážkou rozvoja je i akoby ustálenosť tradičných archeologických termínov a periodizačných medzníkov, ktoré v rámci meniaceho sa stavu poznatkov nemožno vždy zosúladiť s obrazom skutočného historického vývoja. Ide tu napr. o periodizáciu podľa hradištných období, ktorá naďalej ovplyvňuje koncepciu výskumu a organizačné rozmedzie medzi slo-

vanskou a stredovekou archeológiou. Česká archeológia stredoveku upriamuje svoj výskumný program predovšetkým na obdobie od 13. stor. Obdobie 10.-12. stor. ostáva viac-menej tradičnou výskumnou sférou slovanskej archeológie. Dochádza tu neraz k metodickému nesúladu vo výklade archeologicky zistených javov v pomere k periodizácii historiografie, ktorá správne preferuje štáto-tvorný proces a vznik premyslovského štátu ako rozhodujúci periodizačný faktor a súčasne i začiatok stredoveku v užšom zmysle slova v rámci českých krajín.

V českom archeologickom bádani sú kádrovo dobre obsadené všetky hlavné oblasti bádania: dobré výsledky sa dosahujú vo výskume hradov a ďalších for-iem feudálnych sídel, sústavná pozornosť sa venuje i výskumu cirkevných in-štitúcií, najmä kláštorov. Vo výskume miest majú osobitný význam dlhodobé preventívne a záchranné akcie v mestských aglomeráciách, kde sa formulovala a výsledkami výskumu obohatila problematika genézy miest, objasnil sa urba-nizmus a funkcia tzv. predlokačnej fázy v ich počiatkoch. Ešte objavnejšie výsledky sa dosiahli vo výskume stredovekej dediny. Uskutočnili sa početné exaktne vedené a dokumentované výskumy dedinských sídlisk, rozpracoval a te-rénnymi prieskumami sa obohatil obraz extravilánu osád, predstavy o veľkosti poľnohospodárskej plochy a záhrad, zastúpenie ďalších hospodárskych a výro-bných zariadení v katastri a pod. Vo vybraných mikroregiónoch, vhodných z hľa-diska stavu prameňov i z historicko-geografického hľadiska, sa uskutočnila rekonštrukcia štruktúry osídlenia a náčrt hospodárskeho potenciálu od vzniku až po zánik jednotlivých sídlisk alebo sídliskového regiónu.

V oblasti výskumu ťažby surovín a sledovania výrobných zariadení treba uviesť dobrú spoluprácu českej stredovekej archeológie s geologickým prie-skumom. Išlo o indície geológov pre zameranie archeologického bádania, ale i o návratný efekt. Napr. výsledky výskumu zaniknutých ložísk a ťažby zlata sa podrobili skúške výnosnosti a dali podnet na obnovenie ťažby. V sledovaní technológie výroby sa dosiahli kvalitné výsledky vo výskume železiarstva, kováčstva i ďalších výrobných odvetví.

Výskumné témy, ktoré sme uviedli, sa týkajú najmä 13.-15. stor. Pozor-nosť archeológie stredoveku v Čechách sa venuje najmä kolonizačnému procesu od druhej polovice 13. stor. a potom odrazu husitského revolučného procesu v štruktúre osídlenia a v hmotných prameňoch. Citelne chýba intenzívnejší a komplexný výskum problematiky 10.-12. stor. Výskum vychádzajúci z pozícií slovanskej archeológie sa zameriava predovšetkým na objasňovanie funkcií jednotlivých mocenských stredísk. I keď tento prístup je aktívny a z hľadiska možnosti využitia v osvetovovýchovnej činnosti i vysoko efektívny, predsa by sa mala i problematika 10.-12. stor. viac rozpracovať, pretože v tomto období sa rozvíjal hospodársky potenciál - základ ekonomiky vrcholnostredovekého štátu. Progresívne a komplexné metódy zaužívané vo výskume 13.-15. stor. by sa mali využiť i pre obdobie skorších fáz premyslovského štátu.

Veľkou výhodou českej archeológie stredoveku je nielen solídna báza eru-dovaných odborníkov v AÚ ČSAV, ale i veľký počet archeológov pracujúcich v pa-miatkových inštitúciách a múzeách. Oceniť možno najmä odbornú aktivitu regio-nálnych múzeí. Postavenie múzeí a v rámci nich aj archeológie je odzrkadlením istých tradícií, ktoré sa napr. na území SSR zatiaľ skôr len kryštalizujú. V Čechách sa výhody dislokácie archeológov odzrkadľujú v jednoduchšej orga-

nizácii a plynulej realizácii výskumov mestských jadier i pri zabezpečovaní komplexných prieskumov mikroregiónov.

Za súčasného stavu je istá odlišnosť v ponímaní predmetu výskumu archeológie stredoveku v Čechách v porovnaní s územím Moravy. Na Morave je zreteľná, ideovo a metodicky opodstatnená snaha sledovať problematiku kontinuity osídlenia v 10.-12. stor., prispieť k riešeniu otázky veľkomoravských tradícií vo včasných fázach priemyslovského štátu.

V slovenskej archeológii patrí cieľavedomý výskum stredovekého obdobia medzi najmladšie odvetvia bádania. Prvý intencionálny výskum stredovekého objektu sa síce uskutočnil už v roku 1882 a v rokoch 1900-1945 sa realizovali viaceré výskumy najmä v priestore stredovekých architektúr alebo pohrebísk a cintorínov, resp. objavili sa i snahy o výskum zaniknutých dedinských sídlisk. Napriek tomu však záujem archeológov o stredovekú problematiku bol dlho skôr len výnimočným javom a teoretická iniciatíva v medievalistike sa prenechávala prevažne historikom, architektom a historikom umenia.

Okrem nedostačujúceho finančného zabezpečenia a organizačnej základne pre výskum - to sa však napokon týka vývoja všetkých odvetví archeológie pred rokom 1945 - mala istá retardácia výskumu stredoveku i metodologické príčiny. Nevyjasnenosť názorov o vypovedacej schopnosti archeológie k problémom spoločensko-ekonomického a vôbec historického vývoja sa najvypuklejšie prejavila práve pri sledovaní tzv. "mladších" období, kde sa možnosti archeológie, najmä v pomere k historiografii, javili často len ako dopĺňujúce "aspekty" s úzko regionálnym alebo lokálnym významom.

Toto metodologické ohreničenie - ako takmer nevyhnutná etapa vo vývoji disciplíny - sa čiastočne prekročilo v súvisi s diskusiou o tendenčných názoroch znižujúcich význam územia Slovenska v dávnoveku. Archeológia tézu o neosídlených rozsiahlych "hvôzdach" výrazne spochybnila a zrelatívnila už pred druhou svetovou vojnou, jej výsledky však ešte vtedy častí historikov - zástancov i odporcov uvedenej tézy - nebrala dostatočne na vedomie.

Kvantitatívny i kvalitatívny prelom vo vývoji archeológie na Slovensku nastal po roku 1945. Predovšetkým po vydaní vládneho rozhodnutia o ochrane a preventívnom výskume pamiatok na veľkých stavbách v súvisi s industrializáciou Slovenska sa niekoľkonásobne zväčšil počet a objem výskumov v teréne. Medzi náleziskami boli vysokým podielom zastúpené i lokality z včasného a vrcholného stredoveku.

Tento nový a početný pramenný materiál bol jedným z určujúcich prvkov pre konštituovanie sa archeológie stredoveku ako samostatnej disciplíny v rámci archeológie s viacerými špecifikami v oblasti heuristiky, metodiky výskumu a ponímania interdisciplinárnej spolupráce.

Potreba skúmania stredovekej kultúry vyplynula i zo spoločenskej požiadavky a záujmu prehĺbiť štúdium starších národných dejín územia Slovenska predovšetkým z hľadiska vývoja spoločenskej základne a nadstavby v oblasti včasného a vrcholného feudalizmu a v súvisi s procesom vytvárania stredovekej slovenskej národnosti. V súlade s touto potrebou sa i pozornosť historiografie obracala s väčším záujmom na problematiku stredovekej dediny. Ukázalo sa však, že písomné pramene samotné sú pre poznanie sídliskovej štruktúry a ekonomiky, nehovoriac o celkovej úrovni materiálnej kultúry stredovekého Slovenska, viac než medzerovité a pre obdobie pred 13. stor. dokonca

takmer chýbajú. Značná časť problematiky z tradičnej historiografie sa takto prirodzenou cestou presunula do oblasti archeologického bádania.

O vymedzení základných črt výskumného programu archeológie stredoveku na Slovensku však napriek starším koreňom možno hovoriť až od roku 1960. Dôraz sa položil na výskum stredovekej dediny, k tejto problematike sa priradilo i miestne panské sídlo a kostol s cintorínom. Po začiatočných úspechoch v terénnom výskume bola tvorivo rozpracovaná i metodika sledovania pustnutia osád. Na základe siete výskumov bolo možné čoskoro spracovať pracovné náčrty o formách príbytkov, typoch osád a štruktúre osídlenia v niektorých regiónoch. Veľký rozsah nadobudli výskumy hradov na základe spoločenskej objednávky v rámci pamiatkových úprav. Podstatne sa oneskoril výskum miest, avšak postupne sa dosiahli i tu veľmi dobré výsledky. Pomaly sa rozvíja výskum kláštorov, len v začiatkoch sa nachádza sledovanie banských diel a dávnych výrobných zariadení. Publikačná činnosť odzrkadľuje rozmach výskumov a skvalitňovanie pramennej bázy i teoretickej úrovne disciplíny. Okrem príspevkov o jednotlivých výskumoch vznikli viaceré monografické práce analyzujúce širšie otázky kontinuity historického vývoja územia Slovenska v 9.-12. stor. alebo v ďalších fázach stredoveku. Obraz teoretického rozvoja bádania odzrkadľujú i syntetické práce o problematike stredovekých osád vcelku, o niektorých väčších okruhoch materiálnej kultúry.

Pri zaostávaní vydávania edícií písomných prameňov sa časť tvorivých kapacít - u tých pracovníkov, ktorí majú ambície chápať predmet výskumu archeológie stredoveku ako výsostne historickú problematiku - venuje nevyhnutnému sústreďovaniu archiválií a neraz i suplovaniu iných disciplín /napr. historická geografia/. Takýto postup nie je síce optimálny, ale nateraz je nevyhnutný.

Nedostatočný rozsah nadväznosti medzi jednotlivými disciplínami v rámci medievalistiky sa odzrkadľuje pri rekonštrukcii vývoja osídlenia, analýze jednotlivých okruhov materiálnej kultúry /keramika, zbrane, dekoratívne kovové predmety, výrobky z kostí a i./ a pri sledovaní morfológie a geografického rozptylu feudálnych sídel. Vedie to k tomu, že poznatky o jednotlivých okruhoch materiálnej kultúry sa ťažko dostávajú do vzájomných súvislostí, často len s veľkým rizikom jednostrannosti možno spresňovať obraz ekonomickej štruktúry na území Slovenska v stredoveku /majetkovovlastnícke pomery, ťažba surovín, výroba - remeslá, komunikácie - obchod/.

V programe zamerania archeológie stredoveku na Slovensku, ktorej chronologické rozpätie predmetu záujmu sa stanovilo na 10.-pol. 16. stor., venuje sa osobitná pozornosť problematike kontinuity osídlenia v 10.-13. stor. a v rámci toho i prieniku veľkomoravských prvkov do materiálnej a duchovnej kultúry včasofeudálneho uhorského štátu, resp. i do oblasti územnosprávnej a cirkevnej organizácie. Nejde tu o samoučelnosť alebo tendenčnosť, ale o jedine možný postup, ak naše národné dejiny chceme jednoznačne zakotviť i vedeckými argumentmi na báze veľkomoravských tradícií a exaktne skúmať korene vzniku stredovekej slovenskej národnosti.

Ak hodnotíme a vzájomne porovnávame v rámci ČSSR úroveň archeologického bádania o stredoveku v českých krajinách a na Slovensku, vidíme, že sa postupne vyrovnala a že ako protiváhu dlhšej tradície výskumu v Čechách a na Morave slovenskí bádatelia získali hodnotné výsledky v základnom výskume, resp. veno-

vali väčšiu pozornosť obdobiám vyžadujúcim spätosť predmetu a metód bádania slovanskej a stredovekej archeológie. Stmelujúci účinok má jednotný program štátneho plánu základného výskumu /ďalej ŠPZV/ v ČSAV a SAV.

Československá archeológia stredoveku - i keď zápasi s koncepčnými, metodickými, a najmä organizačnými problémami - predstavuje v súčasnosti pomerne jednotný front bádateľov. K zjednocovaniu metodických princípov a koncepčných názorov slúžia celoštátne konferencie archeológie stredoveku, organizované každoročne od roku 1969. I pri súčasnej, v istom zmysle nesúrodnej organizácii bádania v rôznych rezortoch majú integrujúci účinok a prispeli k formovaniu jednotlivých cieľov výskumu. Integrujúci účinok sa však prejavil aj v interdisciplinárnej oblasti - na konferenciách sa aktívne zúčastňujú prakticky i všetky ďalšie disciplíny zaoberajúce sa medievalistikou.

Teraz niekoľko slov o kádrovej skladbe v oblasti archeológie stredoveku na Slovensku.

V ostatných rokoch výrazne vzrástol počet odborníkov. T. č. aktívne pracuje v oblasti stredovekej problematiky na Slovensku 31 vysokoškolsky kvalifikovaných archeológov, z nich 7 má hodnosť kandidátov vied, jeden vedecko-pedagogický titul docenta. Pokiaľ ide o vekové zloženie, tak v kategórii nad 60 rokov je jeden pracovník, vo veku 56-60 rokov jeden, 51-55 jeden, 46-50 piati, 41-45 štyria, 36-40 siedmi, 31-35 piati, 26-30 siedmi pracovníci. Počet odborníkov je relatívne veľký, priaznivá je aj ich veková štruktúra. Treba však uviesť i inštitucionálne zastúpenie a ťažisko geografickej orientácie terénnej bádateľskej činnosti. Uvedení pracovníci sú zamestnancami 12 inštitúcií; najväčší je podiel Archeologického ústavu SAV v Nitre /8 pracovníkov/ a Archeologického a Etnografického ústavu SNM v Bratislave a Martine /7/. Tento počet dopĺňajú pracovníci Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti v Bratislave /3/ a Mestského múzea a Filozofickej fakulty UK v Bratislave /po 2/. Po ostatných reorganizáciách sa, žiaľ, veľmi oslabila pozícia výskumu v pamiatkových inštitúciách.

Na pracoviskách dislokovaných v Západoslovenskom kraji pôsobí 23, v Stredoslovenskom 5 a vo Východoslovenskom kraji 3 odborníci. Takéto členenie by však neodzrkadľovalo geografickú proporcionalitu výskumného zamerania, pretože AÚ SAV, SNM, ŠUPS a FFUK /všetky pôsobiace v Západoslovenskom kraji/ majú celoslovenskú kompetenciu. Fakticky sa teda v ostatných rokoch podieľalo na výskumných prácach v Západoslovenskom kraji 16 archeológov /z toho 7 v rámci Veľkej Bratislavy/, v Stredoslovenskom 8 a vo Východoslovenskom kraji 7 archeológov.

Štatistické hľadisko samo osebe by nasvedčovalo, že kádrový stav pre archeológiu stredoveku je dobrý, uspokojivé - relatívne - sa javí i geografické zameranie. Skutočnosť je však v praxi iná. Už v súvisi s rastom počtu pracovníkov treba podotknúť, že ide o rast extenzívny, a nie o vytváranie takej štruktúry, aká by sa žiadala z hľadiska rovnomernejšieho získavania poznatkov z jednotlivých sfér bádateľského záujmu archeológie stredoveku. Ide tu predovšetkým o zameranie /teda nie vždy o cieľavedomú študijnú špecializáciu/ vyvolané celospoločenskými, regionálnymi, neraz i lokálnymi záujmami /prestavby mestských jadier, rozsiahle - možno nie vždy opodstatnené - úpravy stojacich architektur a pod./, ktoré priam nútia ďalších a ďalších absolventov vysokých škôl po nástupe do praxe upriamovať sa prevažne na výskum stredoveku. Súčasné

náplň a zameranie štúdia archeológie na vysokej škole však nezodpovedajú týmto realitám.

Možno vyzdvihnúť niekoľko všeobecných "položiek" determinujúcich účinnosť našej práce, alebo aby som bol presnejší - možností našej vzájomnej interdisciplinárnej spolupráce:

a/ Spoločenská objednávka terénnych výskumov v najbližšom období, a zrejme i perspektívne, si bude vyžadovať, aby značná časť nových absolventov archeológie pracovala na výskume stredoveku, resp. i v oblasti zaniknutých ťažobných, výrobných a technických zariadení.

b/ Je známe, že profilácia odborníka pre archeológiu stredoveku sa v značnej miere líši od požiadaviek kladených na študijné zameranie archeológov v starších obdobiach. Žiada sa preto zaviesť už na vysokej škole hlbšie štúdium problematiky i metodiky práce ďalších historických a iných vedných disciplín participujúcich na výskume stredoveku.

c/ Problémom naďalej ostáva možnosť jednotnej organizácie bádania. Rezortizmus spôsobuje, že úlohy v terénnom výskume na seba často nenadväzujú a že v teoretickej práci dochádza neraz k duplicite. Tieto javy vedú aj napriek veľkému vynaloženiu síl jednotlivcov k značným odborným stratám, v efektívnosti práce sú teda veľké rezervy.

d/ Pokiaľ ide o zavádzanie nových metód v práci, je zrejmé, že vzrástla najmä kooperácia s prírodovednými a technickými disciplínami v prospekcii, dokumentácii aj interpretácii. V samotnej archeologickej bádateľskej činnosti možno vyzdvihnúť zatiaľ síce skromné, no i tak inšpiratívne začiatky využívania nových metód kvantitatívnej analýzy.

e/ Zo strany stredovekej archeológie je snaha prehĺbiť komplexitu bádania, prepojenie cieľov i metód s príbuznými spoločenskými vedami. Odzrkadľuje sa to v profilácii konferencií archeológie stredoveku i v publikačnej činnosti. Možnosti spolupráce však treba posudzovať veľmi citlivo a realisticky. Počet historikov, národopiscov, jazykovedcov a architektov - nehovoriac už o historických geografoch, ktorí majú možnosť venovať sa na svojich pracoviskách špeciálne medievalistike -, je t. č. pomerne malý. Vznikli síce vynikajúce historické práce so základným, či už heuristickým, alebo metodicko-koncepčným významom i pre prácu archeológie stredoveku, za súčasného stavu však chýbajú organizačné páky - ale aj kapacity - na komplexné zhodnotenie výsledkov početných nových archeologických výskumov.

Interdisciplinárny seminár o úlohách slovanského a stredovekého výskumu je príležitosťou zmapovať nielen poznatky - aspoň zo strany archeológov boli zhrnuté v najnovších kolektívnych syntetických prehľadoch /pozri *Archaeologia Historica* 10, 1985/, vo výstupe ŠPZV a pod. Ide nám o to, aby sme novú štruktúru úloh štátneho plánu na 8. päťročnicu - vytvára sa priestor pre integrovaný multidisciplinárny výskum dejín predkapitalistických spoločenských formácií - efektívne využili. Platformou je tu celoštátny program, koncepcie výskumu dejín na území Československa. Celoštátna prepojenosť prebieha na rôznej úrovni: od bezprostrednej tematickej jednoty /etnogenéza Slovanov, Veľká Morava a počiatky československej štátnosti/ až po paralelné sledovanie rôznych línií vývoja v českých krajinách a na Slovensku /predveľkomoravské obdobie, 10.-16. stor./. Ani v druhom prípade však - okrem ideových, etnických, hospodárskych a kultúrnych interakcií - nechýbajú spoločné témy /napr. husitská problematika/.

Ekonomický a politicko-organizačný vývoj územia Slovenska v stredoveku prebiehal v uhorskom štáte. Preto i objasnenie hlavných vývojových prúdov na Slovensku treba vidieť v rámci vývoja Karpatskej kotliny.

Pokúsili sme sa vo všeobecnej rovine zhodnotiť terajší stav archeologického bádania na Slovensku. Československé alebo aj širšie medzinárodné trendy vývoja tejto disciplíny nemajú byť len príkladom na porovnanie, ale najmä na skvalitnenie vlastnej práce, kde zostávajú i naďalej značné heuristické i metodické medzery. Ich prekonanie síce nemôže byť záležitosťou na jedinú päťročnicu, ale štruktúra úloh by rozhodne mala mať už teraz jasné koncepčné zameranie: a/ v rámci vlastnej archeológie stredoveku /tzv. horizontálne/, b/ v nadväznosti na javy sledované v predchádzajúcich a nasledujúcich obdobiach /tzv. vertikálne/, c/ v rôznych formách interdisciplinárnej spolupráce /horizontálne i vertikálne/, d/ vo vzťahu k výsledkom bádania v medzinárodných súvislostiach.

V 2. čiastkovej úlohe ŠPZV /Vývoj slovanského osídlenia na území ČSSR a proces formovania včasnofeudálnej spoločnosti českej a slovenskej národnosti/ i v 3. úlohe /Vzťah človeka a životného prostredia. Životné prostredie ako súčasť historického procesu/ je potrebné konkretizovať a aktualizovať úlohy archeológie stredoveku v uvedených štyroch štruktúrálnych znakoch. Naša predstava o racionálnom hierarchickom usporiadaní tematických otázok je takáto:

Za nedradenú tematickú oblasť považujeme vývoj štruktúry osídlenia. Tu sa javí zreteľné spojenie so záujmovou sférou slovanskej archeológie. Kontinuita slovanského osídlenia je základom pre formovanie stredovekej slovenskej národnosti. Dejiny územia však nemožno úplne stotožňovať len s dejinami jedného národa. Formovanie slovanského národa je historicky neodlučiteľné od vzájomných interakcií s ďalšími etnickými zložkami, ktoré sa usadili v priebehu stredoveku i na území Slovenska. Postavenie sociálno-ekonomických otázok pred etnické umožňuje slovenskej archeológii - no i ostatným historickým disciplínam - vymaniť sa z istej regionálnej uzavretosti, a naopak odsunúť na bočnú koľaj ako nepodstatné a nevedecké ešte i dnes vystupujúce útoky našich ideových odporcov. Je potrebné, aby sa archeológia stredoveku na Slovensku zamerala postupne na vlastné spracovanie, resp. prehodnotenie problematiky osídlenia v rámci celej Karpatskej kotliny, a tak si vytvárala jednotnejšie hodnotiace kritériá. Toto je najširší rádius, od ktorého možno postupovať jednak ku geograficky a historicky zovšeobecňujúcim poznatkom, jednak rozvinúť ďalej i vlastný výskum.

Z týchto perspektív sa však odvíja aktuálna požiadavka najbližších postupov. Žiada sa, aby sa v tejto päťročnici ukončilo i teoretické vyhodnotenie - korpus slovanských a stredovekých lokalít: ide o základné štatistické porovnania heuristického rázu /osídlenie podľa hmotných a písomných prameňov/, vplyv geomorfologických a politickoorganizačných, resp. v najužšom zmysle slova hospodárskych faktorov /bonita pôdy, surovinové zdroje, komunikácia atď./ na štruktúru osídlenia a ich posúdenie na základe mnohostranných kartografických analýz. Už teraz sa potvrdzuje, že archeologický prieskum na území Slovenska nie je geograficky rovnomerne rozložený. Napokon i porovnanie s písomnými prameňmi, toponymikami a pod. naznačuje, že nielen severné Slovensko /tu sa historické bádanie zaslúžilo v ostatnom čase o úplne nové kvality poznania/, ale i ďalšie väčšie-menšie územné celky sú zatiaľ "archeologicky" akoby ne-

osídlené. Písomné pramene sú tu neraz indikátormi ďalších prieskumov. Prieskumná aktivita sa musí stať cieľavedomou a systematickou. Musia sa nielen sledovať ohrozené náleziská, ale aj podchyťovať čo najviac lokalít, z ktorých mnohé - najmä v hornatých oblastiach - ležia na bývalých kultivovaných, dnes však už opäť zalesnených plochách. V organizácii prieskumov mikroregiónov treba začať reprezentatívnymi rezmi krajinou /rozvinúť metodiku göttingenskej školy/. Archeologický prieskum sa musí zbaviť svojho muzeologického dedičstva - z hľadiska poznatkov o skutočnej štruktúre nejde o hľadanie hnutelných predmetov, ale o podchytenie existencie - alebo takisto i hiátu - osídlenia. V tejto činnosti je citelná absencia rozvoja historicko-geografickej aktivity. Na základe výsledkov archeologických výskumov bude totiž potrebné dôkladne prehodnotiť viaceré predstavy o charaktere stredovekej slovenskej krajiny, donedávna zaužívané v archeologickej a historickej spisbe, a vychádzajúc z dôkladnejšej znalosti regionálnych pomerov, zreteľnejšie vykresliť vzťah štruktúry a foriem osídlenia k prírodnému prostrediu a surovinovým zdrojom. Vývoj životného prostredia sa má chápať ako proces pokračujúci i neskôr až po súčasnosť. Biologické disciplíny, prípadne i geológia, by mali pritom poskytovať nielen expertízy, ale i porovnania s neskorším vývojom.

Výskum štruktúry osídlenia je nielen mapovaním nových lokalít a ich kartografickou analýzou. Vytvárajú sa objektívnejšie podmienky výberu lokalít pre výskum, a to na základe jestvujúcich medzier v chronologických, geografických alebo typologických súvislostiach. Nevyhnutná je teda selekcia, kritériom je reprezentatívnosť pre dosiahnutie stanovených výskumných cieľov. Pri tejto selekcii sú neodmysliteľnými miestopisné práce historikov, ale i podrobnejšie spracovanie politických dejín istých regiónov, analýza písomných prameňov - no i toponymík - o postupe osídlenia a jeho etnickej skladbe.

Od spresňovania poznatkov o štruktúre osídlenia sa odvíjajú tri základné a tentoraz imanentné úlohy archeológie stredoveku. Odzrkadľujú nadväznosť výskumu na sociálno-ekonomickú štruktúru feudalizmu: feudálna trieda a cirkev, pracujúci ľud /najmä roľníci/, neskôr i obyvateľstvo miest s osobitným spoločenským postavením. Tomuto členeniu zodpovedajú výskumy feudálnych sídel a cirkevných inštitúcií a sídlisk dedinského alebo mestského typu. Terénne výskumy sú však len sprostredkovateľmi na to, aby sa archeologické bádanie o stredoveku mohlo dostať k svojej najvlastnejšej oblasti - k špecifickým formám výpovede o hospodárskych dejinách.

Naznačené tri témy sú špecificky "stredovekárske" a majú akoby horizontálny ráz. V skutočnosti však sledovanie problematiky v rámci 10.-16. stor. spolu s výraznými sídliskovými, politickými, sociálnoekonomickými a všeobecnými kultúrnymi zmenami obsahuje i zložitý vertikálny záber. Vertikálne spojenie so slovenskou archeológiou vidíme v najbližšom období najmä v konfrontácii metodických prístupov, v zjednocovaní terminológie, resp. vôbec sémantických relácií, v nazeraní na význam archeologických fenoménov pre poznanie celej reality, v dôslednom rešpektovaní a precizácii už spracovaného a publikovaného návrhu terminológie periodizácie politického a kultúrno-historického vývoja Slovenska vo včasnom a vrcholnom stredoveku z hľadiska archeológie. V prípade feudálnych sídel a cirkevných inštitúcií treba sledovať kontinuitu konkrétnych objektov, ako aj ich typov; ide pritom o sledovanie nadväznosti sociálnych a ideových štruktúr pôvodne sa kryštalizujúcich neraz už vo veľkomoravskom období. Vývoj miest a ich funkciu možno porovnávať metodicky s for-

mami a funkciami veľkomoravských výrobných-sídliskových stredísk - hradských miest. Výskum dediny však poskytuje priame možnosti sledovania sídliskových javov v nadväznosti na slovanskú problematiku. Ide napr. o typy osád, príbytkov, hospodárskych stavieb, vnútorného zariadenia a pod. a ich sledovanie v závislosti od geografického prostredia, etnického podložia a chronologického postavenia. Domnievame sa, že i tu je potrebné najprv metodické zbližovanie a až neskôr priame organizačné nadviazanie v rámci vertikály.

Osobitnou oblasťou, prechádzajúcou prakticky všetkými tromi hlavnými témami, je výskum nekropol. Treba viac rozvinúť demografické analýzy, viac ich využiť pri štúdiu štruktúry a vývoja osídlenia. Žiada sa prehĺbiť záber antropologických analýz a výskumu patológie dávnych populácií. Osobitný význam má materiálna kultúra z pohrebísk - v starších fázach sledovaného obdobia má nesporne i etnický obsah. Do správnych metodických koľají treba dostať výpoveď hrobov o nadstavbe, spoločenskom postavení, majetnosti a pod., teda v rámci najobvyklejších interpretačných postupov v archeológii.

Výskumy na jednotlivých typoch lokalít prinášajú hmotné pramene, ktoré odzrkadľujú triednosť stredovekej kultúry: kultúru feudálov s prvkami internacionalizácie /i stavovského konzervativizmu/, ľudovú kultúru, zachovávajúcu pomerne dlho "národné zvláštnosti", a špecifickú mestskú kultúru, v ktorej sa umocnila pragmatickosť a odzrkadľila snaha po vyššej výrobnej produktivite. Pracovné nástroje, zbrane, ozdoby a okruhy ďalších úžitkových predmetov sa budú musieť zhodnotiť v ucelených témach, ktoré by mohli byť i vertikálne spojené /neraz začínajúc už pravekom/. Predmety hmotnej kultúry by sa síce mali v prvom stupni analyzovať ako archeologické pramene, súčasne však tento pojem musí obsahovať i náplň termínu produkty výroby. Výskum ťažby surovín a jednotlivých spracovateľských odvetví by sa síce mal rozvinúť najprv v rámci jednotlivých období - teda i stredoveku - samotný obsah takejto práce si však takisto rýchle vyžiada vertikálne sledovanie. Tu je veľmi dôležité - a platí to napokon v celom rozsahu štruktúry plánu - aby organizačné opatrenia boli v súlade s metodickou pripravenosťou a kádrovým obsadením, resp. s objektívnymi možnosťami riešenia vytipovaných problémov. Medzery treba vypĺňať programovo, na základe postupne napĺňaných predpokladov.

V súčasnosti by som navrhoval zatiaľ len metodické vertikálne nadviazanie vo výskume remesiel a poľnohospodárstva, ktoré napokon postihujú rozhodujúce zmeny v oblasti výroby. Kvantita archeologických prameňov samozrejme neodzrkadľuje skutočný spoločenský význam jednotlivých zložiek výroby - toto je jedna zo základných premís pri stavbe metód prístupu k vertikálite /napr. skutočné postavenie výroby keramiky v porovnaní s počtom nálezov/. Osobitnú pozornosť treba venovať vývoju poľnohospodárstva. V nastupujúcej päťročnici je potrebné dôsledne sústrediť pramene o poľnohospodárstve v stredoveku a priebežne ho podrobiť vývojovej konfrontácii s poľnohospodárstvom u starých Slovanov.

Zatiaľ som sa zmienil len o niektorých štrukturálnych otázkach vedeckovýskumných tém archeológie stredoveku a o jej nadväznosti vnútri celej vednej disciplíny. Skúsenosti a terajšia metodická pripravenosť odrádzajú od absolutizácie vertikálnych štruktúr, ktoré budú musieť byť spojené v horizontálnych skúmaného časopriestoru. Ak by sa podarilo ukončiť i štúdium zásadných tém v nadhodených štrukturálnych súvislostiach, výstupy by mohli nadobudnúť

značný všeobecnohistorický význam. Hierarchizácia úloh totiž vedie v týchto vyšších rovinách k istej "odarcheologizácii", čo znamená, že naša disciplína môže v širšej zóne záberu využiť viac výsledky práce iných vedných disciplín. Zatiaľ tu vychádzame zo status quo. Čo je už vypublikované, implantujeme do našej práce podľa potrieb a interpretujeme v konkrétnych problémových okruhoch /vodopis, edície písomných prameňov - diplomatár a registár, patrocíniá, regionálne miestopisy, nástenné maľby a i./, v iných nevyhnutných prípadoch, v čiastkových témach, sme sami nútení na sústreďovanie takýchto prameňov. Za súčasného stavu by bolo možné nájsť lepšiu vzájomnú nadväznosť výskumných aktivít. Každá z disciplín, ktoré sa zúčastňujú na výskume stredoveku, by mala formulovať vlastné požiadavky na iné disciplíny. Preto i formulácia potrieb z hľadiska archeológie odzrkadľuje najmä vnútorné medzery v poznaní.

Neoceniteľnú pomoc predstavuje edícia diplomatára a registára, tempo vydávania je však, žiaľ, veľmi pomalé. V archeológii sa citeľne postrádajú nové spracovania historického miestopisu v rámci istých regiónov, podrobných politických a hospodárskych dejín menších územných celkov. Dôležitými by boli heuristicky kompletne spracovania majetkovej držby a jej zmeny v mikroregiónoch. Veľmi dobre sa dajú z novších prác v takomto zmysle využiť niektoré zhrnutia mladších slovenských historikov. Ďalšie možnosti vo využití písomných prameňov vidíme napr. v spracovaní naoko /z hľadiska historikov/ podružných zmienok a detailov, v ktorých sa však odzrkadľujú črty každodenného života v stredoveku, informácie o materiálnej kultúre a pod.

Osobitne široký je okruh novej spolupráce s historickou geografiou, i keď v súčasnosti má len nepatrný počet odborníkov špecializujúcich sa na stredovek. Možno tu očakávať zlepšenie v súvisi s ďalším kádrovým rozvojom ústavu. Historická geografia by mala byť zastúpená interne. V externej spolupráci sa treba zamerať na rozpracovanie metód využitia diaľkového prieskumu Zeme /infračervené alebo radarové snímání/ pre potreby archeológie.

V súvisi s možnosťami dejín umenia by pre archeológiu stredoveku bola veľmi podnetná tá časť ikonografie, ktorá odzrkadľuje skladbu materiálnej kultúry, rôzne ľudské činnosti a pod. Táto časť perspektívnej spolupráce sa však musí sústreďovať na sumár výtvarných prameňov v širokom medzinárodnom meradle. Zvláštny okruh v rámci ikonografie predstavujú odev, ozdoby tela a šperky, no i výbroj.

V tejto poslednej oblasti - najmä pokiaľ ide o odev - je potrebné viac spojiť činnosť archeológie s etnografiou. Podobne je tomu napr. i pri spracovaní vývoja dedinského domu a jeho vnútorného zariadenia, štruktúry a funkcie vnútorného a vonkajšieho pozemku, pri slovenskej terminológii pre materiálnu kultúru - názvy predmetov a ich súčastí, resp. i pri určovaní funkcií niektorých typov archeologicky zistených predmetov na základe poznatkov etnografov z ľudového prostredia.

Veľké možnosti, ktoré si zatiaľ slovenská archeológia len začína uvedomovať, sú v cieľavedomejšom využití historickej jazykovedy - onomastiky a systému historickej toponymie.

Všetky tieto spojenia medzi príbuznými spoločenskými vedami - je pozoruhodné, že práve tu sú naďalej veľké hiáty nielen v spolupráci, ale i v lepšom vzájomnom poznaní skúmaných problémov a používaných metód - musia byť prestúpené zexaktňujúcim podielom prírodných a technických vied, ktorých účasť treba chápať najmä v spomenutej vertikálnej rovine.

Pokúsil som sa zhrnúť niekoľko základných myšlienok o štruktúre úloh archeológie stredoveku v horizontálnom, vertikálnom a interdisciplinárnom rozmere. Nebolo možné pritom obísť ani históriu nášho bádania a náčrt jeho postavenia a perspektív v celoštátnom a medzinárodnom meradle. Tak ako v celej oblasti vedy, resp. v celej archeológii, i pri zostavovaní úloh archeológie stredoveku musí byť už v koncepcii prvoradá vedecká aktuálnosť v súlade s reálnymi možnosťami bádania a požiadavkami spoločnosti. Pri realizácii musí byť v popredí komplexnosť a účelnosť zvolených metód. Pokiaľ ide o formy výstupov, treba zlepšiť publikačnú aktivitu a dbať viac na stratégiu a taktiku v čo najúčinnejšom využití našich výsledkov pre rozvoj archeológie stredoveku v celoštátnom a medzinárodnom meradle a pre ideovovýchové ciele. Základom je cieľavedomý výber lokalít pre výskum, práca s prameňmi v širšom geografickom rámci než doteraz, rešpektovanie spoločenských priorít, účelná dokumentácia, využitie interdisciplinarity už na úrovni presných a racionálnych analýz, ktoré potom v syntetickej oblasti prinesú kvalitatívne nové výsledky. V takto ponímanej práci je už neodmysliteľné kolektívne ponímanie úloh. Všeobecnou sa musí stať teamovosť v metodických, koncepcných a terminologických prístupoch a v najširšom zmysle slova i pri konkrétnom riešení horizontálno-vertikálnych alebo vertikálno-horizontálne postavených úloh. Pri interdisciplinárnom ponímaní úloh nebude narušená integrita a samostatný metodický prístup zainteresovaných disciplín, tak ako pri kolektívne ponímanej forme nosných smerov bádania nebude narušený ani individuálny podiel a teoretické výstupy autorov alebo autorských kolektívov v jednotlivých úlohách.

V ý b e r l i t e r a t ú r y

- BAXA, P. 1985: Genéza miest na Slovensku a ich topografia vo svetle archeologického výskumu. In: *Archaeol. Historica*. 10. Brno, s. 93-103.
- BEŇKO, J. 1985: Osídlenie severného Slovenska. Košice.
- BIALEKOVÁ, D. 1965: Stav remeselnej výroby na Slovensku v 9.-11. stor. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Bratislava, s. 81-95.
- BIALEKOVÁ, D. 1978a: Včasnofeudálny charakter Veľkej Moravy z hľadiska konfrontácie historických a archeologických prameňov. In: *Základné metodologické problémy a marxistické kategórie v archeológii*. Nitra, s. 257-266.
- BIALEKOVÁ, D. 1978b: Osídlenie oblastí so surovinovými zdrojmi na Slovensku v 9.-11. stor. In: *Archaeol. Historica*. 3. Brno, s. 11-17.
- BIALEKOVÁ, D. 1980: Slovanské obdobie. Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. *Slov. Archeol.*, 28, s. 213-228.
- BIALEKOVÁ, D. 1981: The Great Moravian Period. In: *Archaeological Research in Slovakia /Xth International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Mexico 1981/*. Nitra, s. 151-167.
- BUDINSKÝ-KRÍČKA, V. 1961: Príspevok k poznaniu včasnostredovekej dediny na východnom Slovensku. *Slov. Archeol.*, 18, s. 167-188.
- ČAPLOVIČ, D. 1983: Stredoveké zaniknuté dedinské osídlenie na východnom Slovensku. *Slov. Archeol.*, 31, s. 357-413.
- ČAPLOVIČ, D. - HRUBEC, I. - VALLAŠEK, A. - RUTKAY, A. 1985: Stredoveké feudálne sídla na Slovensku a ich hospodárske zázemie. In: *Archaeol. Historica*. Brno, s. 241-254.
- ČAPLOVIČ, D. - HAJNALOVÁ, E. - HANULIAK, M. - RUTKAY, A. 1985: Stredoveká dedina na Slovensku ako základný fenomén feudálnej ekonomiky. In: *Archaeol. Historica*. 10. Brno, s. 11-25.

- DEKAN, J. 1948-1949: K problémom slovanského osídlenia na Slovensku. In: *Historica Slovaca*. 6/7. Bratislava, s. 55-82.
- DEKAN, J. 1972: Veľká Morava a problematika staromaďarskej národnosti. *Hist. Čas.*, 20, s. 173-185.
- FIALOVÁ, H. - FIALA, A. 1966: Hradý na Slovensku. Bratislava.
- FIALA, A. - HABOVŠTIK, A. - ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 1975: Opevnené sídliská z 10.-13. storočia na Slovensku. *Archeol. Rozhl.*, 27, s. 429-444.
- FÜGEDI, E. 1959: Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse in Mittelalter in der Slowakei. In: *Stud. Slav. Acad. Scient. Hung.* 34. Budapest, s. 363-400.
- FÜGEDI, A. 1977: Vár és társadalom a 13.-14. században. Budapest.
- FÜGEDI, E. 1981: A középkori Magyarország történeti demográfiájának mai állása. In: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek /Tanulmányok a magyar középkorról/*. Budapest, s. 387-397.
- FÜGEDI, E. 1982: O uhorskej šľachte slovenského pôvodu. *Hist. Čas.*, 30, s. 395-403.
- GYÖRFFY, Gy. 1966: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest.
- GYÖRFFY, Gy. 1984: István király és műve. Budapest.
- HABOVŠTIK, A. 1961: Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny v XI.-XIII. storočí. *Slov. Archeol.*, 9, s. 451-482.
- HABOVŠTIK, A. 1965: Poľnohospodárstvo na Slovensku v 9.-11. stor. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Bratislava, s. 55-80.
- HABOVŠTIK, A. 1971a: Archeologický výskum stredovekého obdobia na Slovensku. *Slov. Archeol.*, 19, s. 603-617.
- HABOVŠTIK, A. 1971b: Hmotná kultúra stredovekých dedín vo svetle doterajšieho výskumu na Slovensku. In: *Agrikultúra*. 10. Bratislava, s. 7-28.
- HABOVŠTIK, A. 1972: Stredoveké hrádky na Slovensku. *Vlastiv. Čas.*, 20, s. 2-8.
- HABOVŠTIK, A. 1973a: Stredoveké zaniknuté sídliská ako predmet historickoarcheologického výskumu. *Slov. Archeol.*, 21, s. 221-228.
- HABOVŠTIK, A. 1973b: Historickoarcheologický výskum stredovekých zaniknutých dedín na Slovensku. In: *Zaniklé stredoveké vesnice ve světle archeologických výzkumů*. II. Uherské Hradiště, s. 9-28.
- HABOVŠTIK, A. 1985: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava.
- HALAGA, O. 1964: Vznik miest na východnom Slovensku. In: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava, s. 70-92.
- HANULIAK, M. 1979: Hroby pod náhrobnými kameňmi v 11.-14. storočí. *Slov. Archeol.*, 27, s. 167-186.
- HANULIAK, M. 1982: Osídlenie Žitného ostrova z pohľadu stredovekej archeológie. In: *Archeol. Historica*. 7. Brno, s. 97-102.
- HANUŠIN, J. 1979: Najstaršie vodné mlyny na Slovensku /do konca 13. storočia/. In: *Dějiny věd a techniky*. 12. Praha, s. 9-23.
- HRUBEC, I. 1980: Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. *Poveľkomoravské obdobie a stredovek*. *Slov. Archeol.*, 28, s. 229-237.
- HUDÁK, J. 1984: Patrocíniá na Slovensku. Bratislava.
- CHROPOVSKÝ, B. 1962: Slovanské osídlenie na Slovensku a jeho problémy. *Hist. Čas.*, 10, s. 216-237.
- CHROPOVSKÝ, B. 1970: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava.

- CHROPOVSKÝ, B. 1971: Vývoj a stav archeologického výskumu doby veľkomoravskej. Slov. Archeol., 19, s. 581-601.
- CHROPOVSKÝ, B. 1972: Príspevok k problematike cirkevnej architektúry a počiatkom kresťanstva na Slovensku. In: Monumentorum Tutela. 8. Bratislava, s. 173-208.
- CHROPOVSKÝ, B. 1974: Das frühmittelalterliche Nitra. In: Vor- und Frühformen der europäischen Stadt in Mittelalter. Göttingen, s. 159-175.
- CHROPOVSKÝ, B. 1982: K etnogenéze Slovákov. Hist. Čas., 30, s. 19-27.
- CHROPOVSKÝ, B. - RUTIKAY, A. 1985: Archeologický výskum a genéza slovenského etnika. Hist. Čas., 33, s. 257-292.
- KOLNÍKOVÁ, E. 1967: Obelus mŕtvych vo včasnostredovekých hrobch na Slovensku. Slov. Archeol., 15, s. 189-254.
- KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, B. 1965: Príspevok k raným dejinám architektúry na Slovensku. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava, s. 259-276.
- KUČERA, M. 1974: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava.
- KUČERA, M. 1977: O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. Hist. Čas., 25, s. 217-238.
- KUČERA, M. 1978: Genéza miest na Slovensku. In: Archaeol. Historica. 3. Brno, s. 147-164.
- KUČERA, M. 1984: Základné problémy rozvrstvenia poddaných na Slovensku do 14. storočia. In: Struktura feudálnej spoločnosti na území Československa a Poľska do prelomu 15. a 16. století. Praha, s. 191-212.
- KUČERA, M. 1985: Veľká Morava a začiatky našich národných dejín. Hist. Čas., 33, s. 163-199.
- LEHOTSKÁ, D. 1974: Príspevok k základnému rozdeleniu stredovekých miest na Slovensku. In: Hist. Štúdie. 19. Bratislava, s. 21-32.
- LUKAČKA, J. 1981: Západné Trábečské pohorie do roku 1526. In: Hist. Štúdie. 26. Bratislava, s. 131-161.
- MARSINA, R. 1961: O počte a hustote obyvateľstva v Uhorsku do začiatku 14. storočia. Hist. Čas., 9, s. 617-632.
- MARSINA, R. 1964: Osídlenie hornej Trenčianskej pred tatárskym vpádom. In: Sbor. Fil. Fak. Univ. Komen. Historica. 15. Bratislava, s. 47-70.
- MARSINA, R. 1971: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava.
- MARSINA, R. 1976: O interpretácii počiatkov, kontinuitnosti a hustoty osídlenia. In: Zbor. Slov. nár. Múz. Hist. 16. Bratislava, s. 269-273.
- MARSINA, R. 1984: O osídlení Slovenska od 11. do polovice 13. storočia. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Bratislava, s. 39-60.
- PISOŇ, Š. 1977: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku. Martin.
- PITTEROVÁ, A. 1977: Archäologisch-ethnographische Parallelen aus Bereiche des Studiums des traditionellen Hauses. In: Ethnol. Slavica 8/9 /1976/1977/. Bratislava, s. 83-95.
- PODOLÁK, J. 1980: Poľnohospodárstvo ako predmet etnografického výskumu. In: Etnografický výskum zátopovej oblasti hornej Čierchy v okrese Humenné. Košice, s. 25-30.
- POLLA, B. 1958: K problematike vzniku Starého Mesta a Banskej Štiavnice. Slov. Archeol., 6, s. 453-477.
- POLLA, B. 1962: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši /Zalužany/. Bratislava.
- POLLA, B. 1966: Výsledky historickoarcheologického bádania na Slovensku. In: Hist. Štúdie. 11. Bratislava, s. 17-42.

- POLLA, B. 1971: Kežmarok. Výsledky historickoarcheologického výskumu. Bratislava.
- POLLA, B. 1974: K problematike začiatkov miest z hľadiska historickej archeológie. In: Hist. Štúdie. 19. Bratislava, s. 5-19.
- POLLA, B. - SLIVKA, M. 1980: Husiti, jiskrovci a bratříci na východnom Slovensku vo svetle archeologického bádania. In: Archaeol. Historica. 5. Brno-Tábor, s. 69-103.
- POLLA, B. - SLIVKA, M. - VALLAŠEK, A. 1981: K problematike výskumu hrádkov a hradov na Slovensku. In: Archaeol. Historica. 6. Brno, s. 361-405.
- RAPANT, D. 1933: O starý Liptov. In: Bratislava. 7. Bratislava, s. 515-541.
- RATKOŠ, P. 1965: Podmanenie Slovenska Maďarmi. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava, s. 141-178.
- RATKOŠ, P. 1978: Naše sídliskové útvary v letinskej terminológii 9.-12. storočia. In: Archaeol. Historica. 3. Brno, s. 247-254.
- RATKOŠ, P. 1972: Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. storočia. Hist. Čas., 20, s. 19-64.
- RATKOŠ, P. 1984: Kontinuita slovenského osídlenia v 9.-11. stor. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Bratislava, s. 13-38.
- REJHOLCOVÁ, M. 1976: Pohrebisko z 10.-11. storočia v Hurbanove-Bohatej. Slov. Archeol., 24, s. 191-234.
- REJHOLCOVÁ, M. 1982a: Včasnostredoveké pohrebisko v Čakajovciach. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1981. Nitra, s. 233-237.
- REJHOLCOVÁ, M. 1982b: K problematike severnej hranice výskytu tzv. belobrdských pohrebísk. Slov. Archeol., 30, s. 199-209.
- RUTKAY, A. 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zu ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II. Slov. Archeol., 24, s. 245-395.
- RUTKAY, A. 1978a: Posledné pracovné výsledky stredovekej archeológie na Slovensku a problematika vývoja osídlenia v 9. až 13. storočí. In: Archaeol. Historica. 3. Brno, s. 269-281.
- RUTKAY, A. 1978b: Ducové. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava, s. 63-71.
- RUTKAY, A. 1981a: The post-Great Moravian period and the Middle Ages. In: Archaeological Research in Slovakia. Xth international Congress of prehistoric and protohistoric Sciences /Mexico 1981/. Nitra, s. 169-190.
- RUTKAY, A. 1981b: Správa o výskume v Nitrianskej Blatnici v roku 1980. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1980. Nitra, s. 256-260.
- RUTKAY, A. 1981c: Stavebná kultúra dedinských sídlisk na Slovensku vo včasnom a vrcholnom stredoveku na základe archeologických výskumov. In: Lidová stavební kultura v československých Karpatech a přilehlých územích. Brno, s. 20-37.
- RUTKAY, A. 1983: Problematika výroby a výskytu dekoratívnych kovových predmetov na území Slovenska. In: Archaeol. Historica. 8. Brno, s. 347-363.
- RUTKAY, A. 1985: Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10.-13. storočí z hľadiska archeologického bádania. In: Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha-Bratislava, s. 141-185.
- RUTKAY, A. 1986: Vývoj štruktúry stredovekého osídlenia na základe komparácie hmotných a písomných prameňov na území okresu Topoľčany. Slov. Archeol., 34, v tlači.

- RUTTKAY, A. - SLIVKA, M. 1985: Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku. In: *Archaeol. Historica*. 10. Brno, s. 333-356.
- SEDLÁK, V. 1984: Nemaďarské vplyvy na začiatku uhorského štátu. In: *Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše*. Bratislava, s. 61-82.
- SEDLÁK, V. 1980: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I*. Bratislava.
- SLIVKA, M. 1978: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku. In: *Historica Carpatica*. 9. Košice, s. 217-263.
- SLIVKA, M. 1983: Výrobky z kosti a parohu. In: *Archaeol. Historica*. 8. Brno, s. 327-346.
- SLIVKA, M. - VALLAŠEK, A. 1982b: Hospodárske zázemie šľachtických sídel v oblasti horného Zemplína. In: *Archaeol. Historica*. 7. Brno, s. 289-310.
- SLIVKA, M. - VALLAŠEK, A. 1983: Stredoveké šľachtické sídla v južnej časti Zemplína. In: *Nové Obz.* 25. Košice-Prešov, s. 145-190.
- SOKOLOVSKÝ, L. 1981: Grad-španstvo-stolica-župa. Príspevok k terminológii dejín správy. *Slov. Archivist.* 16, č. 2, s. 94-118.
- SOPKO, J. 1984: Otázky kultúrneho vplyvu a vzdelanosti v prvých storočiach uhorského štátu. In: *Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše*. Bratislava, s. 109-119.
- SZABÓ, I. 1963: Magyarország népessége az 1330 és 1526 évek között. In: *Magyarország történeti demográfiája*. Budapest, s. 63-113.
- SZABÓ, I. 1971: A falurendszer kialakulása Magyarországon /X-XV. század/. Budapest.
- SZÜCS, J. 1972: *Nemzetiség a feudalizmus korában*. Budapest.
- ŠALKOVSKÝ, P. 1980: K vývoju a štruktúre slovanského osídlenia v hornatých oblastiach Slovenska. In: IV. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Sofia 15.-22. septembra 1980. Zborník referátov ČSSR. Nitra, s. 166-173.
- ŠALKOVSKÝ, P. 1984: Zur Makrostruktur der Besiedlung der Slowakei in grössmährischer Zeit. In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert /Symposium, Nové Vozokany, 3.-7. Oktober 1983/*. Nitra, s. 209-215.
- ŠMILAUER, V. 1932: *Vodopis starého Slovenska*. Praha-Bratislava.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 1975: Bratislavský hrad v 9.-12. storočí. Bratislava.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. - FIALA, A. 1965: Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. stor. In: *Zbor. Filoz. Fak. Univ. Komen. Historica*. 16. s. 77-110.
- TOČÍK, A. 1963: Súčasný stav archeologického bádania najstarších dejín slovenského národa. *Archeol. Rozhl.*, 15, s. 591-624.
- TOČÍK, A. 1968: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava.
- TOČÍK, A. 1971: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei /I/. *Slov. Archeol.*, 19, s. 135-276.
- TOČÍK, A. 1983: Predbežná správa o výskume hradného kopca v Nitre v rokoch 1930-1931. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1982*. Nitra, s. 244-247.
- VALLAŠEK, A. - FIALA, A. 1984: Spišský hrad, národná kultúrna pamiatka. Košice.

- VARSIK, B. 1963, 1973, 1977: Osídlenie Košickej kotliny. I, II, III. Bratislava.
- VARSIK, B. 1965: K otázke staromaďarských zásahov na východnom Slovensku.
- In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava, s. 179-189.
- VARSIK, B. 1984: Osídlenie západného a stredného Slovenska. Bratislava.
- VÁŇA, Z. 1954: Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.-XII. století. Slov. Archeol., 2, s. 51-104.
- ŽUDEL, J. 1984: Stolice na Slovensku. Bratislava.

STATE AND TASKS OF INVESTIGATION OF THE MEDIEVAL HISTORY IN SLOVAKIA FROM THE VIEWPOINT OF ARCHAEOLOGY /PROGNOSTIC PAPER/. The paper presents a general - it means far from being full - view of the development of medieval archaeology in Slovakia for 1986-1990 and its further perspectives.

In a survey of gnoseological and methodical points of departure the beginnings of medieval archaeology in Europe are outlined and three specific fields of research /deserted settlements, towns, and manufactures/ which crystallized, in particular, after World War II are pointed out.

The next part of the paper is devoted to the problems of medieval archaeology within Czechoslovakia. A situation in Bohemia and Slovakia is compared, problems of coordination of investigation and unification of theoretical approaches are outlined. An integrating role of annual state conferences on medieval archaeology and publishing of material from the conferences in the proceedings "Archaeologia historica" is highly valued.

Next, special attention is devoted to the problems of investigation in Slovakia. Throughout the last 25 years, in particular medieval archaeology achieved very good results in this territory. Apart from making appraisals of every particular research, the present state of our knowledge made possible to do syntheses as well. It is necessary to deepen this trend. However, to achieve this, it is necessary to divide a labour among the institutions, as well as to employ all the specialist capacity the medieval archaeology have. In the field excavations spontaneity should be replaced by a planned work /selections of the types of sites, their representativeness from a morphological, regional, and chronological point of view, problems of the environment and economic basis, etc./ and on the basis of this planned work a purposeful operativeness adequate to the needs and real possibilities of the field can be developed. Next, there is a mention of ideological points of departure in the investigation. It is pointed out that the questions of the economy should be studied first. Only then the problems of ethnic character can be solved. The methodical starting points of archaeology on the study of genesis of medieval Slovak nationality are stressed and it is necessary to have a complex view of the development in the time and space. A planned programme of the medieval archaeology is given in four fields of the history of economy and settlement which make possible a broadened synthetic view: village, town, feudal seats, church institutions. It is necessary to lay the excavations on a common methodical and terminological basis because they reflect segments of the same historical reality.

Apart from this close horizontal succession within the medieval archaeology it is necessary to deepen a vertical succession as well - a link with the Slav archaeology is meant /as to the development of agriculture, exploitation of ore, as well as the structure of settlement, a comparison with earlier pe-

riods is needed/, as well as employment of retrograde methods /e. g. studying phenomena from the 18th-19th cc. back to the Middle Ages/. However, the work should be based on a thorough list and localization of sites /working out topographical projects as soon as possible/.

From the consideration concerning a planned development of investigation in the field of medieval archaeology /the possibilities have been examined in working out these problems in some regions/ it follows that attention should be paid to a better interdisciplinary collaboration. In particular, it should be a heuristic cooperation with allied disciplines - historiography, ethnography, history of arts, historical linguistics, historical geography. Now, when a useful collaboration of archaeology with natural and technical disciplines is evident, there is a considerable gap in the collaboration with historical disciplines. Therefore, it is very useful that in the research programme for 1986-1990 there are integrated tasks common for both archaeologists and historians.

СОСТОЯНИЕ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЙ ИСТОРИИ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ НА ТЕРРИТОРИИ СЛОВАКИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АРХЕОЛОГИИ /ПРОГНОСТИЧЕСКОЕ РАССУЖДЕНИЕ/. Статья имеет целью дать в общих чертах - значит далеко не полный - обзор направлений развития археологии средневековья на территории Словакии на 1986-1990 гг. и других перспектив.

В обзоре гнозеологических и методических исходных пунктов намечается начало археологии средневековья в Европе и подчеркиваются специфические области, выкристаллизовавшиеся главным образом после Второй мировой войны: исследования погибших поселений, исследования городов, производственных оборудований.

В следующей части рассматривается проблематика археологии средневековья в Чехословакии. Сравняется ситуация в чешских странах и в Словакии, намечается проблематика координации исследований и соединение теоретических подходов. Высоко оценивается интегрирующая задача ежегодных общегосударственных конференций археологов-медиевалистов и регулярное издание материалов конференций в сборнике *Archaeologie historica*.

Затем уделяется особое внимание проблематике исследований на территории Словакии. Археология средневековья достигла здесь хороших результатов, главным образом за последние двадцать пять лет. Нынешние сведения позволили подвести наряду с оценкой отдельных исследований также синтезирующие итоги. Это направление следует продолжить и углубить. Но для этого необходимо постоянное разделение труда среди институций и использование всех возможностей по специальности, которыми археология средневековья располагает. Существующую стихийность полевых исследований следует сменить концепцией в работе /выбор типов местонахождений, их представительность с морфологического, регионального и хронологического точек зрения, проблемы жизненной среды и экономического базиса и т. п./ и на этой основе можно развивать целенаправленную оперативность, соответствующую требованиям и реальным возможностям.

В следующей части статьи намечаются идейные исходные пункты исследований. Подчеркивается, что следует выдвигать на передний план экономические вопросы. Только с них отматываются проблемы этнического характера. Указывается на методические исходные пункты археологии в изучении генезиса средневековой словацкой народности и призывается к комплексности в обсуждении развития во времени

и пространстве. Намечается концепция программы археологии средневековья в четырех областях экономической истории и истории поселений, которые позволяют также более широкий синтетический взгляд, а именно деревня, город, феодальные резиденции, церковные учреждения. Проблематику исследований необходимо поставить на общую методическую и терминологическую основу, так как они отражают сегменты тождественной исторической действительности.

Кроме тесной горизонтальной преемственности в рамках археологии средневековья необходимо углубить также вертикальную связь - преемственность археологии средневековья и славянской археологии /что касается развития сельского хозяйства, добычи ископаемых, а также для определения структуры поселения необходимо сопоставление с более ранними периодами/, а также использование обратных методов /исследовать напр. явления XVIII-XIX вв. обратным путем вплоть до средневековья/. Однако, в основу работы должен лечь список и локализация местонахождений /ускорение топографических проектов/.

Из соображений по поводу концепции развития исследований в области археологии средневековья - возможности проверились в обработке проблематики в некоторых регионах - вытекают требования к повышению качества междисциплинарного сотрудничества. Речь идет главным образом об эвристической кооперации с близкими дисциплинами - историографией, этнографией, искусствоведением, историческим языковедением, исторической географией. При значительном развитии полезного сотрудничества археологии с естественными науками и техническими дисциплинами оказываются пробелы в сотрудничестве с историческими дисциплинами. Поэтому кажется весьма полезным, что в 1986-1990 гг. в план научных исследований внедрены интегрированные задачи, общие для археологов и историков.

SÚČASNÝ STAV A ÚLOHY VO VÝSKUME STREDOVEKÉHO DEDINSKÉHO OSÍDLENIA (MOŽNOSTI INTERDISCIPLINÁRNEJ SPOLUPRÁCE)

Dušan Čaplovič

Cieľom tohto príspevku nie je sumarizovať výsledky teoretického a terénneho archeologického výskumu dedinského osídlenia na Slovensku po zániku Veľkej Moravy a v priebehu existencie feudálneho uhorského štátu až do obdobia neskorého stredoveku, ale poukázať predovšetkým na niektoré najdôležitejšie výsledky v úzkej spojitosti s problémami výskumu a jeho ďalšími úlohami, ktoré v podstate vyplývajú z terajšieho stavu poznania. Vychádzame z nedávno vydannej monografie A. Habovštiaka Stredoveká dedina na Slovensku a z výsledkov úlohy, resp. jej časti ako kontrolovateľnej etapy i z výstupu štátneho plánu základného výskumu: Stredoveká dedina ako základný fenomén feudálnej ekonomiky. Náš zámer bol výrazne ovplyvnený cieľom tohto seminára, ktorého podstatnou náplňou je vytýčenie základných úloh tak empirického, ako aj teoretického výskumu na nastávajúce obdobie. V zmysle princípu historizmu to vyžaduje predovšetkým posunúť predmet nášho výskumu, teoretického bádania do súčasnosti, čo v podstate značí prehodnotiť minulé terajším poznávacím kategoriálnym a pojmovým aparátom a poznaním dosiahnutým v rámci vednej disciplíny, resp. disciplín. V súvislosti s uplatňovaním tohto metodologického prístupu sa pri skúmaní danej problematiky vynárajú dve dôležité úlohy: 1. získať dostatok empirického materiálu a 2. teoreticky ho zhodnotiť, výsledky výskumu zovšeobecniť. Teoretická úroveň výskumu, v našom prípade stredovekého dedinského osídlenia, neexistuje sama osebe, ale sa opiera o kvantitu, a najmä kvalitu spracovania empirických poznatkov. Preto pri terajšom hodnotení a určovaní nových úloh výskumu a teoretického bádania je potrebné uvedomiť si tú skutočnosť, že úroveň empirického výskumu v archeologickej vede bola a je priamo závislá od teoretických a metodologických východísk na stupni, ktorý dosiahol predchádzajúci výskum, ale tiež od erudície jednotlivých bádateľov podieľajúcich sa na skúmaní problematiky. Preto naše nové poznatky, ktoré vyplynú z vytýčených cieľov, budú musieť odrážať empirický a teoretický prístup /ich syntézu/ v stanovených krátkodobých a dlhodobých úlohách výskumu. To si však vyžaduje uplatňovať popri induktívnej metóde poznávania čoraz častejšie logicko-deduktívnu metódu.

Vychádzajúc z terajšieho stavu bádania, musíme sa prioritne zamerať, a to v súvislosti s komplexným výskumom dedinského osídlenia, napr. na preskúmanie celej osady z 10.-12. stor. i mladšej, ekonomicky vyvinutejšej a právne kodifikovanej stredovekej dediny z druhej polovice 13. až zo 16. stor. v rôznych geografických prostrediach. Možno táto úloha vyznieva ako časovo a fyzickým zvládnutím nereálna, jej nevyhnutnosť však vyplýva z ďalšieho kvalitatívneho napredovania v zmysle stanovených cieľov.

Potrebu komplexného preskúmania základných fenoménov feudálnej ekonomiky si vynucuje - ako sme už uviedli - terajší stav výsledkov výskumu a prieskumu, ale aj teoretických poznatkov. V súčasnom období nemáme na území Slovenska komplexne preskúmanú ani jednu stredovekú osadu, resp. dedinu. Vyslovene čiastkové sú poznatky z lokalít v Hurbanove /Abadomb/, Bohatej, Chotíne, Bešeňove,

Trebišove, Malom Horeši, Strážnom, Blatnici /Sebeslavce/, Koši, Komjaticiach, Senci, Patinciach a z mnohých ďalších, na ktorých sa v minulosti uskutočňoval, resp. sa robí intencionálny systematický alebo záchranný výskum. Ideálna možnosť na preskúmanie celých komplexov stredovekých osád, dedín sa vytvorila v priebehu realizácie veľkých stavieb socializmu, napr. Voderady-Slovenská Nová Ves, Mužla-Čenkov a Chľaba. V iných oblastiach Slovenska sa rozsiahlejšie odkryvka stredovekej zaniknutej dediny realizovala - podotýkame, že taktiež nie v úplnosti - v Nitrianskej Blatnici, vo Svinici na východnom Slovensku a v Pavľanoch na Spiši. K vážnym metodickým nedostatkom väčšiny menších výskumov patrí skutočnosť, že najväčšia pozornosť sa venovala sakrálnnej dedinskej stavbe a priláhlému cintorínu, prípadne feudálnemu sídlu. Časovo a metodicky náročnejšiemu a zložitejšiemu výskumu samotného sídliska s komplexným prieskumom stredovekej topografie daného mikroregiónu sa venovala a venuje pozornosť len veľmi okrajovo. A takýto prístup k získavaniu rozsiahlejších poznatkov o dedinskom osídlení je nevhodný.

Domnievame sa, že nedostatok systematických intencionálnych archeologických prieskumov a výskumov, ktorých hlavným cieľom by malo byť získanie komplexného obrazu o forme, štruktúre a živote v stredovekej osade, dedine, a na druhej strane podceňovanie teoretických a metodologických východísk v štúdiu tejto problematiky vedú k preceňovaniu významu čiastkových poznatkov. V niektorých prácach sa tieto poznatky predkladajú ako rozhodujúce závery o poznaní skúmaných historických javov a procesov vo feudálnej stredovekej dedine. Často sa vytvárajú rôzne "koncepce" poznania vývoja spôsobom, ktorým sa konkrétne fakty, nálezy, poznatky prikladajú na ilustráciu vytýčených téz historických poznatkov o vývoji vo feudálnom agrárnom prostredí. Práve komplexnejšie poznanie vývoja jednotlivých lokalít na našom území pomôže analyzovať objekt výskumu v širších súvislostiach. Ďalej to vyžaduje získať rozsiahlejšie poznatky o výsledkoch výskumu v susedných oblastiach Slovenska - najmä na území Maďarska - z obdobia existencie uhorského feudálneho štátu v 11.-15. stor., čo je však aj úlohou ďalšej medzinárodnej spolupráce, internacionalizácie archeologického, historického bádania. Pri uplatňovaní tohto prístupu je potrebné zbrať sa častého hľadania povrchných analógií.

V ďalšej časti príspevku sa zameriame na riešenie niektorých čiastkových problémov, na ktorom významne participuje archeologická veda. V konečnom dôsledku spracovanie týchto špecifických problémov musí vyústiť do hlbšieho poznania stavu a vývoja stredovekej dedinskej komunity v Uhorsku a v rámci týchto čiastkových úloh aj do poznania formovania a vývoja stredovekej slovenskej národnosti. Sme si vedomí, že okrem potreby výraznejšieho vkladu a uplatnenia metodiky archeologického výskumu a interpretácie jeho výsledkov musíme odvážnejšie využívať možnosti interdisciplinárnych metód, a tak sa komplexnejšie zmocňovať štúdiá danej problematiky. Stav výskumu stredovekého dedinského osídlenia - tohto veľmi zložitého objektu skúmania - predpokladá a vyžaduje medziodborovú spoluprácu s cieľom komplexnejšieho postihnúť ktoréhokolvek skúmaného javu, resp. javov /napr. vývoja stredovekého dedinského domu, poľnohospodárstva a pod./.

Dôležitou úlohou archeológie stredoveku je výskum charakteru dedinského osídlenia, a to v súvislosti s historicko-geografickými podmienkami v 10.-15. stor. Práve systematický výskum vývoja osídlenia po zániku Veľkej Moravy po-

máha riešiť otázky kontinuity a diskontinuity, ktoré sú charakteristickou črtou procesov spoločenského vývoja. Metodicky najpodnetnejšie sú práce B. Chropovského, A. Habovštiaka a A. Ruttkaya, ktoré v záveroch nadväzujú na výsledky komplexných prieskumov v jednotlivých mikroregiónoch Slovenska /napr. Tekov, povodie hornej Nitry a Bebravy a pod./. Prehĺbiť doterajšie poznatky možno systematickejším /a to v rámci vytvorených širších kolektívov/ prístupom k te-
rénnym prieskumom vo vytipovaných geograficky uzavretých oblastiach a tiež využívaním týchto prieskumov v rámci teoretickej prípravy - zužitkovať poznatky historikov /medievalistov/, jazykovedcov a historických geografov, ako aj odborníkov z ďalších disciplín, napr. z oblasti prírodných vied /pedológia, klimatológia a pod./. Hlavná náplň komplexného štúdia dejín osídlenia spočíva nielen v rekonštrukcii sídliskových vrstiev a ich premien, ale jeho prostredníctvom možno riešiť celý rad spoločensko-hospodárskych problémov. Plnenie úloh nie je však v žiadnom prípade zlučiteľné s individualistickým prístupom, ale vyžaduje kolektívnu spoluprácu vo všetkých vedeckých formách: vnútrodisciplinárnej, viacdisciplinárnej, interdisciplinárnej, metodologickej /v rámci rozvoja vlastnej vednej disciplíny/ a filozofickej /v rámci tvorivého aplikovania všeobecnej metodológie - dialektického a historického materializmu/. Využitím všetkých týchto spomínaných foriem aj pri výskume stredovekého dedinského osídlenia sa v tomto premenlivom dynamickom dejinotvornom procese /10.-16. stor./ zákonite odrazia obdobia progresu, stagnácie, regresu a pod. Pri plnení tejto úlohy sa však musíme vyvarovať toho, aby naše metodické postupy, výsledky našej práce nepodľahli geografickému determinizmu, pretože zemepisné prostredie, pôdne, klimatické a iné podmienky boli vonkajšími faktormi, s ktorými sa jednotlivé spoločensvá vyrovnávali rôznymi spôsobmi - úrovňou spoločenskej organizácie, historickými tradíciami a pod. - v konkrétnom historickom prostredí. Veď prírodné prostredie bolo predovšetkým ľudským, teda spoločenským prírodným prostredím.

Významnou súčasťou komplexného výskumu vývoja stredovekého dedinského osídlenia, a to z hľadiska jednej vednej disciplíny, napr. archeológie, alebo spoločných interdisciplinárnych prístupov viacerých vedných disciplín, je štúdium foriem a veľkosti sídlisk. V súčasnosti sa mnohé kľúčové problémy riešenia presúvajú do oblasti archeológie /nové poznatky o základných hospodárskych jednotkách - dvoroch, v tvare a veľkosti jednotlivých funkčne odlišných typov stavieb, z ktorých možno odvodiť aj spoločensko-hospodárske závery/. Stav archeologického výskumu nateraz dovoľuje predložiť len čiastkové poznatky o pôdoryse osád, ktoré sú výsledkom niektorých tematicky orientovaných prieskumov vo vytipovaných uzavretých mikroregiónoch, ako aj niekoľkých, najmä intencionálnych archeologických výskumov stredovekých otvorených sídlisk /osád, dedín/. Pred 14. stor. sú nateraz známe viac-menej len rozptýlené formy sídlisk, ktoré pozostávali zväčša zo skupín príbytkov rozložených na väčšej ploche medzi kultivovanou pôdou. Prevládali nepravidelné, voľné zoskupenia, prípadne zhlukové pôdorysné usporiadania príbytkov /napr. Hurbanovo, Komjatice, Bešeňov, Nitrianska Blatnica, Svinica, Oborín, Spišská Nová Ves, Levoča - poloha Vojenské cvičisko a pod./. Tematicky správne orientovaný archeologický prieskum priniesol cenné poznatky o štrukturálnych premenách dedinského osídlenia v 11.-13. stor. v mikroregióne medzi obcami Búč a Obid na južnom Slovensku, kde sa zistili rozptýlené sídla a sídla, ktoré mali na dominantnom mieste vybudovaný kostol, čo svedčí o integračnom procese vo vývoji dedinských sídlisk už v tomto histo-

rickom období. Na niektorých preskúmaných otvorených sídliskách už môžeme dokumentovať pravidelnejšie rozloženie príbytkov /Voderady-Slovenská Nová Ves, Bratislava-Devín I, Chotín III/, priechelím buď pozdĺž cesty, alebo potoka. Svedčí to o istých premenách v charaktere otvorených sídlisk, vyplývajúcich zo stabilizácie osídlenia, ktoré sa už viazalo na vybudovaný kostol s cintorínom, ako aj na zmeny v systéme obrábania pôdy. Doteraz nemáme žiadne archeologické doklady o existencii ulicového usporiadania príbytkov na otvorených sídliskách z 11.-13. stor. Nemožno ju však vylúčiť najmä v okolí komitátnych centier feudálneho Uhorska. Výskum tohto druhu sídlisk by si v budúcnosti zaslužil prioritnú pozornosť. Ešte skromnejšie poznatky máme o formách sídlisk z 13.-16. stor. Výnimkou je nedávno realizovaný výskum zaniknutej výšinnej stredovekej dediny Krigov na Spiši, kde bolo preskúmaných niekoľko uzavretých usadlostí s jednoradovým prícestným usporiadaním domov zo 14.-15. stor.

Najkomplexnejšie zhrnul doterajšie poznatky o pôdorysnom vývoji dediny najmä z vrcholného a neskorého stredoveku A. Habovštiak. V nasledujúcom období bude potrebné nielen ukončiť archeologický výskum zaniknutej stredovekej dediny Krigov, ale aj upriamiť oveľa väčšiu pozornosť na výskum foriem a štruktúry vývoja dedinského sídliska v južnejších oblastiach Slovenska /14.-16. stor./. Príkladom môže byť zameranie a metodika výskumu dediny z obdobia vrcholného a neskorého stredoveku napr. v susednom Maďarsku, v Čechách a na Morave. Cieľom našej snahy bude zachytiť celý proces vzniku, vývoja vnútorného členenia a zániku týchto otvorených sídlisk.

Ak hovoríme o potrebe archeologického výskumu dediny v období vrcholného a neskorého stredoveku, a to najmä z hľadiska poznania jej foriem - urbanistického vývoja -, potom je táto požiadavka opodstatnená aj v súvislosti so štúdiom genézy dispozičného riešenia stredovekého domu a uzavretých usadlostí od 10.-do 16. stor. Publikované a pripravované čiastkové štúdiá k tejto problematike dokazujú značnú medzerovitosť v poznatkoch, čo je však možné preklenúť uplatnením interdisciplinárneho prístupu k štúdiu problematiky. Tento prístup však vyžaduje precizáciu pojmového aparátu jednotlivých disciplín, ktoré vstupujú do spoločného programu riešenia danej úlohy. Najväčší podiel na spoločnom výskume má archeológia, história a národopis. V archeologickej vede sa žiada posunúť objekt výskumu viac k súčasnosti, a naopak, v národopise viac do minulosti. K výskumu genézy dedinského stredovekého domu prispela archeologická veda nielen novými empirickými poznatkami, ale aj zovšeobecňujúcimi závermi publikovanými v monografii A. Habovštiaka, vo výstupe štátneho plánu základného výskumu na VII. päťročnicu, ako aj štúdiami o vývoji stredovekého príbytku na východnom Slovensku, odovzdanými do tlače. Domnievame sa preto, že nie je potrebné na tomto mieste urobiť prehľad dosiahnutých výsledkov štúdia problematiky. Treba však orientovať ďalší výskum na spresnenie, kategorizovanie najbližších i dlhodobých úloh, ktoré by v rámci interdisciplinárneho prístupu skvalitnili poznávaciu bázu empirickými poznatkami, ale najmä zovšeobecňujúcimi závermi o vývoji dedinského domu v stredoveku, a to riešením týchto špecifických úloh: štúdium vzťahov zahĺbeného a povrchového /nadzemného/ príbytku, dispozičné zmeny vo vývoji príbytkov - formujúceho sa stredovekého domu, vývoj hospodárskych stavieb v dedinskom prostredí, stavebné techniky a konštrukcie používané v tomto prostredí, vývoj vykurovacích zariadení a ich vzťah k jednotlivým formám príbytkov, domov. V podstate pôjde o riešenie

kultúrno-historických, geografických, typologických a funkčných vzťahov, o štúdium celého komplexu samostatne existujúcich uzavretých usadlostí, domov, ako aj využitie písomných a ikonografických prameňov v súvislosti so štúdiom genézy a dobovej rekonštrukcie príbytku, domu a vôbec vzniku a vývoja celého uzavretého hospodárskeho dvora.

Rozsah príspevku nedovoľuje rozviesť problémy a úlohy teoretického bádania a naznačených interdisciplinárnych a komplexných prístupov ďalšieho výskumu, ktoré zostali súčasťou štúdia stredovekého dedinského osídlenia a ktoré si zaslúžia pozornosť v rámci ďalších stanovených cieľov. Radí sa k nim výskum sídel drobnej vidieckej šľachty, najmä tých, ktoré sa nachádzali priamo v prostredí formujúcej sa stredovekej dediny, vytvárajúcej pre ich existenciu dôležitú materiálnu základňu, ďalej výskum dedinských kostolov s cintorínmi, starších pohrebísk /10.-11. stor./, niektorých druhov výrobných objektov, samozrejme v nemalej miere i stredovekých polí a ciest, ako súčasti komplexného obrazu jednotlivých mikroregiónov. Dôležitou súčasťou tohto komplexného výskumu archeológie a v rámci požadovanej interdisciplinarity i viacerých disciplín z oblasti spoločenských a prírodných vied je štúdium poľnohospodárskej výroby a remeselnej domáckej a špecializovanej výroby.

Na riešenie niektorých spomínaných úloh je orientovaný príspevok E. Hajnalovej.

Záverom by sme chceli poznamenať, že množstvo publikovaných i nepublikovaných empirických poznatkov, ale aj teoretických zovšeobecnení v súvislosti s výsledkami výskumu dedinského osídlenia z 10.-16. stor. na našom území si vyžaduje systematické prehodnotenie, čo vyplýva aj z nových záverov, ktoré výrazne ovplyvnili terajší stav vedeckého poznania. Je to úloha spoločná, avšak najväčší podiel pri teoretickom zovšeobecnení musia mať spoločensko-vedné disciplíny: archeológia, história, etnografia, dejiny umenia - ikonografia, historická jazykoveda a historická geografia. Archeológia tvorí neoddeliteľnú súčasť historiografie /najmä z hľadiska interpretácie prameňov/, a preto nemôže ani v tejto oblasti výskumu slúžiť ako "servisná" disciplína napr. histórii. Práve zvýšenie teoretickej a metodologickej úrovne aj regionálnych /lokálnych/ prieskumov a výskumov môže výraznejšie prispieť k odhalovaniu podstaty študovaných javov a procesov, a to tak, že ich bude skúmať zo širšieho i hlbšieho historického aspektu. Túto úlohu bude môcť archeológia plniť predovšetkým rozvíjaním tendencie integrácie a zovšeobecňovania doteraz získaných poznatkov.

V ý b e r l i t e r a t ú r y

Die Anfänge der Landgemeinde und ihr Wesen I.-II. Vorträge und Forschungen VII.-VIII. Konstanz-Stuttgart 1984.

BALASSA, J. 1985: A parasztház évszázadai /A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlata/. Békéscsaba.

ČAPLOVIČ, D. 1983: Stredoveké zaniknuté dedinské osídlenie na východnom Slovensku. Slov. Archeol., 31, s. 357-413.

ČAPLOVIČ, D. 1987: New Facts about the Development of Medieval Rural House in East Slovakia. Slov. Archeol., 35, v tlači.

ČAPLOVIČ, D. - HAJNALOVÁ, E. - HANULIAK, M. - RUTTKAY, A. 1985: Stredoveká dedina na Slovensku ako základný fenomén feudálnej ekonomiky. In: Archaeol. Historica. 10. Brno, s. 11-25.

- ČERNÝ, E. 1979: Zaniklé středověké osady a jejich plužiny. Praha.
- FEHRING, G. P. 1973: Zur archäologischen Erforschung mittelalterlicher Dorfsiedlungen in Südwestdeutschland. Z. für Agrargesch. und Agrarsoziol., 21, s. 1-35.
- HABOVŠTIK, A. 1973: Stredoveké zaniknuté sídliská ako predmet historicko-archeologického výskumu. Slov. Archeol., 21, s. 221-228.
- HABOVŠTIK, A. 1985: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava.
- HANULIAK, M. - KUZMA, I. 1983: Výsledky výskumu včasnostredovekého osídlenia v Mužle-Čenkove. In: Archaeol. Historica. 8. Brno, s. 385-396.
- CHROPOVSKÝ, B. - RUTTKAY, A. 1985: Archeologický výskum a genéza slovenského etnika. Histor. Čas., 33, s. 257-292.
- KIZILOV, Ju. A. 1973: Geografickij faktor v istorii srednevekovoj Rusi. Voprosy Ist., 3, s. 51-66.
- MARSINA, R. 1984: O osídlení Slovenska od 11. do 13. storočia. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Bratislava, s. 39-60.
- PODWIŃSKA, Z. 1971: Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu - żreb, wieś, opole. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- RATKOŠ, P. 1984: Kontinuita slovenského osídlenia v 9.-11. storočí. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Bratislava, s. 13-38.
- RIER, Ja. G. 1982: Charakter razmeščenija sel'skogo naselenija v Mogilevskom Podneprovie v X-XIII vv. Sov. Archeol., č. 4, s. 107-118.
- RUTTKAY, A. 1981: Stavebná kultúra dedinských sídlisk na Slovensku vo včasnóm a vrcholnom stredoveku na základe archeologických výskumov. In: Lidová stavební kultura. Brno, s. 20-37.
- RUTTKAY, A. 1984: Najnovšie príspevky archeologického bádania k poznaniu dejín územia Slovenska v 9.-11. storočí. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Bratislava, s. 83-92.
- RUTTKAY, A. 1985: Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10.-13. storočí z hľadiska archeologického bádania. In: Veľká Morava a počátky československé štátnosti. Praha-Bratislava, s. 141-185.
- RUTTKAY, A. 1986: Vývoj štruktúry stredovekého osídlenia na základe komparácie hmotných a písomných prameňov. Slov. Archeol., 34, v tlači.
- SLIVKA, M. - ČAPLOVIČ, D. 1983: Včasnostredoveké osídlenie Šariša. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 20. Nitra, s. 273-301.
- SMETÁNKA, Z. 1985: K ikonografii středověké vesnice. Archeol. Rozhl., 37, s. 319-333.
- SZABÓ, I. 1969: A középkori magyar falu. Budapest.
- SZABÓ, I. 1971: A falurendszer kialakulása Magyarországon /X-XV század/. Budapest.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 1985: Príspevok k počiatku stredovekej dediny na Slovensku vo svetle pohrebísk. In: Archaeol. Historica. 10. Brno, s. 27-31.
- ULIČNÝ, F. 1981: Zánik dedín v Šariši v 13.-16. storočí. In: Archaeol. Historica. 6. Brno, s. 521-525.
- ULIČNÝ, F. 1985: Vývoj osídlenia doliny hornej Ondavy do začiatku 17. storočia. In: Historica Carpatica. 16. Košice, s. 181-214.
- ŽEMLIČKA, J. 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.

PRESENT STATE AND TASKS OF INVESTIGATION OF THE MEDIEVAL RURAL SETTLEMENT /POSSIBILITIES OF INTERDISCIPLINARY COOPERATION/. Hitherto knowledge of the development of the medieval rural settlement /10th-16th cc./ is evaluated in this paper mainly from the point of view of the developments of archaeological research. It is necessary to shift also this subject of investigation to the present, that is practically to reevaluate the old by means of a new apparatus of categories and concepts, as well as the present state of knowledge of the scientific discipline and, within the interdisciplinary approach, of other disciplines, mainly human and social sciences. Two tasks still seem to be most important, namely to obtain enough empirical material and to make general theoretical conclusions. There is no investigation of the whole settlement of the 10th-12th cc., as well as that of the later economically more developed and legally codified medieval village dated to the period of the High and Late Middle Ages /the second half of the 13th-16th cc./. The most extensive investigation of the medieval rural settlement was carried out at Voderady-Slovenská Nová Ves, Mužla-Čenkov, Chľaba, Nitrianska Blatnica, Svinica, and Pavľany-Krigov.

In the following part of the paper, a necessity of a more prompt application of interdisciplinary methods is pointed out in connection with the complex understanding of any studied phenomenon and/or phenomena /e. g. the development of the medieval rural house, medieval agriculture, etc./. It is necessary to carry out more systematical survey of microregions, to learn methodically not only from the experience published in special literature abroad but also from the methods and realization of the survey in the territory of Slovakia, e. g. Tekov region and the Upper Nitra and Bebrava Basin. Within the complex research, special attention should be paid to the study /documentation/ of the forms and size of the settlements, namely within the development of the medieval rural settlement. In the research activity, archaeology contributed sufficiently new information on the basic economic units such as the yards, forms and size of individual functionally different types of buildings, arrangement of the ground-plans of dwellings, structural changes of rural settlement, from which, if there is good generalization, it is possible to make also social-economic conclusions. It is possible to overcome insufficient information in the study of genesis of the ground-plan development of the medieval dwelling - rural house, whole farmsteads of the 10th-16th cc., only by means of application of interdisciplinary approach, mainly in cooperation of archaeology, history, and ethnography, e. g. in the study of the semi-subterranean and over-ground dwelling, evolutionary changes in the ground-plan of the dwelling, constructional elements, mutual functional relations, development of the farmstead, etc.

The tasks in this research are extensive, therefore it is necessary for archaeology to cooperate not only with social and human sciences, namely history, ethnography, history of arts - iconography, historical linguistics, historical geography but also to create conditions in the research for qualitative application of some natural and technical sciences. Archaeology will be able to fulfil this task only by means of systematical and programmatic development of present tendencies of integrating hitherto knowledge.

НЫНЕШНЕЕ СОСТОЯНИЕ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЙ СРЕДНЕВЕКОВОГО ДЕРЕВЕНСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ /ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНОГО СООТРУДНИЧЕСТВА/. Существующие сведения о развитии средневекового деревенского поселения /X-XVI вв./ в статье рассматриваются главным образом с точки зрения результатов археологических исследований. Необходимо передвинуть предмет также этого исследования в настоящее время, что в сущности значит переоценить существующие сведения, используя познавательный аппарат категорий и понятий и состояние знаний научной дисциплины и, в рамках применения интердисциплинарного подхода - также других научных дисциплин, главным образом, общественных наук. Важнейшими остаются две задачи, а именно получить достаток эмпирического материала и сделать его теоретическую оценку - обобщение. Отсутствует обследование целого поселка X-XII вв., а также более поздней экономически развитой и юридически кодифицированной деревни периода развитого и позднего средневековья /вторая половина XIII-XVI вв./ Крупнейшие раскопки средневековых поселков, деревень велись на местонахождениях Водеради-Словенска Нова Вес, Мужла-Ченков, Хляба, Нитрянска Блатница, Свиница и Павляни-Кригов.

В следующей части статьи автор подчеркивает необходимость более быстрого применения интердисциплинарных методов, чтобы комплексно охватить настоящую проблематику и более комплексно постичь любое рассматриваемое явление или же явления /напр. развития средневекового деревенского дома, средневекового сельского хозяйства и т. п./. Необходимо более систематично проводить разведки в микрорегионах, методически учиться не только на иностранном опубликованном в литературе опыте, а также на методах и осуществлении этих разведок на территории Словакии, напр. Теков, верховье Нитры и бассейн Бебравы. Особое внимание, как составной части комплексного исследования, необходимо уделять изучению /документации/ форм и величины поселений - а именно в рамках развития средневекового поселения. Археология в значительной степени внесла вклад в область исследования в результате новых сведений об основных хозяйственных единицах - дворах, формах и величине отдельных функционально различных типов построек, расположениях планов жилищ, изменениях в структуре деревенского поселения, из которых в результате качественного обобщения можно сделать также общественно-экономические заключения. Пробелы в изучении генезиса развития расположения средневекового жилища - дома, целых усадеб X-XVI вв., можно заполнить только применением интердисциплинарного подхода к исследованиям археологии, истории и этнографии, напр. в изучении отношений углубленного в землю /и наземного/ жилища, изменений в его расположении, строительных техник и конструктивных деталей, функциональных взаимоотношений, развития закрытого хозяйственного двора и т. п.

Задачи в этой области исследований обширны, поэтому необходимо сотрудничество не только общественных наук: археологии, истории, этнографии, искусствоведения - иконографии, исторического языкознания, исторической географии, но и создание условий для более качественного применения в исследованиях некоторых научных дисциплин области естественных и технических наук. Археология сможет исполнить эту задачу только в результате систематического и программного развивания новых тенденций интеграции существующих сведений.

SÚČASNÝ STAV A ÚLOHY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU STREDOVEKÝCH MIEST NA SLOVENSKU

Peter Baxa

Vznik a vývoj intencionálneho archeologického výskumu miest na Slovensku je geneticky spätý s organizáciou a výkonom štátnej pamiatkovej starostlivosti o súbory pamiatok či solitéry v historických jadrách miest, osobitne v štátnych mestských pamiatkových rezerváciách. Riešenie problému komplexnej záchrany a obnovy mestských pamiatkových rezervácií bolo totiž podmienené po ich vyhlásení v r. 1950-55, okrem iného i vypracovaním aktualizovanej územnoplánovacej dokumentácie, v ktorej sa mali aplikovať výsledky stavebnohistorického výskumu. Tento výskum sa však podarilo uskutočniť len čiastočne až v 60. rokoch, a to formou povrchového - obhliadkového prieskumu. Pasportizáciu historického jadra mala ako prvá Bratislava, neskôr Spišská Sobota a niekoľko ďalších miest. Archeológia sa oficiálne včleňuje do organizmu štátnej pamiatkovej starostlivosti v r. 1965, keď vzniká na Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave oddelenie archeologického výskumu. Jeho úlohou bolo vykonávať výskumy pamiatkových objektov zahrnutých do plánu stavebnej obnovy ústavu alebo jeho zložiek. V praxi to znamenalo výskum národných kultúrnych pamiatok - solitérov v jadrách miest alebo výskum hradov. Špeciálne na výskum mesta sa zameralo až archeologické oddelenie Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, ktoré vzniklo v r. 1975. Po reorganizácii pamiatkových orgánov /zrušenie oddelenia archeologického výskumu i Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti v r. 1981/ je to oficiálne jediná pamiatková inštitúcia zaoberajúca sa mestskou problematikou.

Výskumu miest na Slovensku sa venovali i múzeá. Mestské múzeum v Bratislave bolo prvou inštitúciou vôbec, ktorá sa systematickejšie venovala tejto problematike. Doposiaľ najrozsiahlejší výskum z hľadiska kádového zabezpečenia, investícií i dostupnej plochy v mestskom prostredí vykonalo Slovenské národné múzeum v Bratislave v r. 1967-71 na lokalite Bratislava-most.

Aký je súčasný stav výskumu miest na Slovensku? Výskum zabezpečujú štyri inštitúcie: Archeologický ústav SAV v Nitre, Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti so sídlom v Bratislave, Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave a Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti v Banskej Bystrici /ako pamiatkárске organizácie/ a múzeá v Trnave a v Banskej Štiavnici. Inštitucionálne zastúpenie vyplýva zo špecializácie organizácií /pamiatkové správy/ a sčasti je náhodné /existencia výskumu tejto problematiky na pôde múzeí ako odraz osobného záujmu bádateľa/. Koordinácia výskumu sa v súčasnosti robí prostredníctvom komisie pre terénny archeologický výskum pri Archeologickom ústave SAV v Nitre, ktorá udeľuje dekréty a určuje odborných konzultantov na jednotlivé výskumy. V niektorých prípadoch Archeologický ústav SAV dotuje výskum na vybraných lokalitách /napr. Trnava/ uskutočňovaný inými inštitúciami.

Doteraz sa vykonal archeologický výskum v 25 mestách, v 6 prípadoch ide o viac-menej systematický výskum /Bratislava, Banská Štiavnica, Hlohovec,

Trnava, Levoča, Spišská Nová Ves/. Štruktúra druhov skúmaných miest je prirodzeným výsledkom kompromisu medzi potrebou a možnosťou. Jej vytvorenie ovplyvnili tri faktory: možnosť stáleho archeologického dozoru nad lokalitou, jej postavenie zo spoločensko-politického hľadiska a kultúrnohistorický význam. V skúmanej vzorke miest sa neodrážajú potreby rozvoja tejto špecializácie archeológie ako disciplíny. Obsahuje zástupcov všetkých typov miest podľa historickej klasifikácie /slobodné kráľovské a banské mestá, poddanské mestá/ i kultúrnohistorickej kategorizácie /rezervácie i nechránené historické jadrá/.

Výskum miest na Slovensku možno označiť ako systematický i náhodný. Pojem systematický výskum sa nekryje s termínom koncepčný v tematickom či územnom zmysle. Ide o výskum záchranný alebo preventívny, ktorý sa v šťastnom prípade vykonáva systematicky. Z hľadiska koncepcie ho možno charakterizovať ako mozaikový, determinovaný v plnej miere stavebnou výrobou.

Šírka záberu archeologického výskumu v mestách je daná metódou výskumu, kvalitou skúmanej polohy a pracovnými podmienkami na jednej strane a obdobím, ktoré je predmetom záujmu, na strane druhej. Kvalitu terénnych pozorovaní v podstatnej miere určuje metóda, ktorá má buď formu komplexného stavebno-historického výskumu, alebo, čo je vo väčšine prípadov, podobu klasického archeologického výskumu s participovaním prírodovedných a technických disciplín. Pri druhej alternatíve uniká možnosť poznania meštianskej architektúry ako jedného z hlavných prameňov výskumu miest, a teda strácajú sa informácie o niektorých sociálnych aspektoch života mešťanov, o vývoji urbanizmu a zmenách životného prostredia.

Doterajšie výsledky archeologického výskumu miest boli nedávno zhrnuté v zborníku *Archaeologia Historica*, a preto sa nimi nebudem zaoberať.

Súčasná organizácia archeologického výskumu neumožňuje posúdiť potrebu najnutnejšieho skúmania a zaistiť ho ani pri vybranej skupine miest. Vyplýva to z toho, že požiadavky územného plánu na rôznych stupňoch zabezpečujú v mestách jednotlivé orgány pamiatkovej starostlivosti, ktoré vo svojich vyjadreniach neberú do úvahy potrebu archeologického výskumu. Praktický život ukazuje, že jediným účinným prostriedkom na odstránenie disharmónie medzi výskumom a investičnou činnosťou, resp. spoločenskou potrebou je existencia archeológie v pamiatkových inštitúciách aspoň na úrovni krajských ústavov štátnej pamiatkovej starostlivosti. Ťažisko činnosti archeológa by tu spočívalo hlavne v plánovaní a príprave výskumu. Prvú etapu prípravy by tvorila pasportizácia lokality z hľadiska nálezových možností, ktorá by vyplynula jednak z prieskumu, jednak zo systematického záchranného výskumu menšieho rozsahu. Väčšie, náročné výskumy by sa zabezpečovali v spolupráci s Archeologickým ústavom SAV, Slovenským národným múzeom alebo centrálnou pamiatkovou inštitúciou.

Archeologický výskum má predpoklady úspešne zvládnuť problematiku skúmania mesta len v prípade zapojenia do komplexného stavebnohistorického výskumu. Podmienky na túto formu výskumu možno vytvoriť najskôr na pamiatkovej inštitúcii - tak ako je to v Bratislave. Faktické včlenenie archeologického výskumu do projektovej prípravy by následne malo vplyv na obsah a formu dokumentácie. Tento projekt však, vzhľadom na súčasný stav a tendenciu vývoja, nepresiahne hranicu predstáv. Reálne možnosti sú iné.

V oblasti organizácie výskumu nie je predpoklad, že dôjde k zmenám. Užitočnú koordinačnú činnosť možno očakávať od sekcie archeológie stredoveku pri Slovenskej archeologickej spoločnosti, ktorá sa má vytvoriť. K oživeniu činnosti na úseku archeológie došlo v poslednom období v Štátnom ústave pamiatkovej starostlivosti. Po kádrovom posilnení táto organizácia opäť prikrčila k terénnemu výskumu /okrem pokračovania výskumu Banskej Štiavnice sa pripravuje od r. 1987 výskum Kremnice/. Počet skúmaných miest by sa mal rozšíriť o Košice, kde sú všetky predpoklady na zorganizovanie komplexného a systematického výskumu. Je to žiaduce o to skôr, že Košice boli druhým najvýznamnejším mestom v Uhorsku.

Prvoradou úlohou je zjednotenie metód terénneho výskumu a ich zaužívanie v praxi. Nie je predpoklad, že by sa v najbližšom čase vytvorili podmienky na komplexný stavebnohistorický výskum v jednotlivých mestách. Preto je našou povinnosťou sústrediť sa na dosiahnutie maximálnej kvality dokumentácie výskumov, ktorá v súčasnosti odzrkadľuje individuálny prístup. Mesto je živý, neustále sa rozvíjajúci organizmus so špecifickými podmienkami na našu prácu. K mnohonásobnému súvrstviu antropogénnych zemín s rôznym stupňom sekundárneho narušenia, ktoré sú charakteristické pre mestské lokality, treba pripočítať mozaikový charakter sondážneho a len ojedinele na väčšiu plochu zameraného výskumu, ďalej jeho dlhodobý charakter s meniacim sa kádrovým obsadením, a hlavne jestvovanie architektúry s vlastnou vypovedacou schopnosťou z ekologickeho, topografického, sociálneho a chronologického hľadiska. Tieto okolnosti kladú osobitné nároky na prácu archeológa v mestskom prostredí, zvlášť na dokumentáciu. Výskum miest má pri nevyhnutnom pokuse o syntézu jedinu cestu - na základe vertikálnej stratigrafie z jednotlivých bodových sond rekonštruovať horizontálnu stratigrafiu. Aby to bolo možné urobiť na adekvátnej úrovni, je nevyhnutné:

1. vytvoriť a používať presný pojmový aparát podľa československých štátnych noriem,
2. pri syntézach používať jazyk akceptujúci určené kritériá spoľahlivosti súdov /kategorizácia spoľahlivosti datovania/.

Archeologický výskum doteraz nevytvoril dostatočný priestor na hodnotenie vývoja a postavenia slovenských miest v 13.-18. stor. v rozsahu, v akom to urobil V. Mencl, je však jediným prostriedkom, ako takúto možnosť na kvalitatívne vyššej úrovni získať.

V ý b e r l i t e r a t ú r y

BAXA, P. 1985: Genéza miest na Slovensku a ich topografia vo svetle archeologického výskumu. In: *Archaeol. Historica*. 10. Brno, s. 93-104.

MENCL, V. 1938: *Středověká města na Slovensku*. Bratislava.

PRESENT STATE AND TASKS OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE MEDIEVAL TOWNS IN SLOVAKIA. The origins and the development of the archaeological research of towns in the territory of Slovakia is genetically linked with organization and work of the institutions providing a state care of monuments. At the present time the care is carried out by the Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Science in Nitra, The State Institute of the Care of Monuments in Bratislava, The Town Board of the Care of Monuments and Protection of Na-

ture in Bratislava, The County Institute of the State Care of Monuments in Banská Bystrica, The West-Slovakian County Museum in Trnava and The Museum of Mining in Banská Štiavnica. The archaeological research of towns has no special coordination at the present time. Until now it was carried out in 25 towns, in 6 towns it has been conducted more or less systematically. All types of towns are examined according to the historical classification as well as the valid cultural-historical categorization, i. e. free regal and mining towns, and small towns subject to feudals, and/or municipal open-air museums, as well as historical centres without any protection. The archaeological investigation of the towns is fully determined by building activities. It is conducted either in a form of classical archaeological research /in most of the cases/ or as a complex building-historical research /Bratislava/.

The present organization of archaeological research is not able to ensure even the most important research in a chosen group of towns. The reason for it is because the demands for territorial plans are ensured in towns by individual bodies for the care of monuments in which archaeology is not represented as a special discipline.

In view of the situation it is necessary to join the methods of archaeological research of towns, primarily the documentation. It should stand on precise apparatus of concepts, according to the Czechoslovak state standard, and should use the terms which accept agreed criteria of the reliability of the judgements.

НЫНЕШНЕЕ СОСТОЯНИЕ И ЗАДАЧИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ГОРОДОВ НА ТЕРРИТОРИИ СЛОВАКИИ. Возникновение и развитие археологических исследований городов на территории Словакии генетически связано с организацией и работой учреждений по государственной охране памятников. В настоящее время они обеспечены Институтом археологии САН в Нитре, Государственным институтом по охране памятников в Братиславе, Городским управлением по охране памятников и природы в Братиславе, Областным институтом по государственной охране памятников в Ванской Быстрице, Западнотловацким областным музеем в Трнаве и Горным музеем в Ванской Штявнице. Археологические исследования городов в настоящее время в особенности не координированы. До сих пор они велись в 25 городах, в 6 проводятся более или менее систематически. Исследованы все типы городов по исторической классификации и существующей культурно-исторической категоризации, т. е. свободные королевские и горные города и небольшие городки, зависимые от феодала, или же городские музеи-заповедники и исторические центры, которые не являются заповедниками. Археологические исследования городов вполне детерминированы строительной деятельностью. Они осуществляются или как классические /в большинстве случаев/, или имеют комплексный строительно-исторический характер /Братислава/.

Современная организация археологических исследований не позволяет обеспечить даже самые неотложные исследования избранной группы городов. Это вытекает из того, что требования территориального плана обеспечивают в городах отдельные органы по охране памятников, в которых археология не представлена как специальная дисциплина.

Ввиду существующей ситуации необходимо соединить методы археологических исследований городов, главным образом документацию. Она должна исходить из точного понятийного аппарата, основанного на чехословацких государственных нормах, и использовать язык, принимающий условленные критерии надежности суждений.

PRAMENNÁ ZÁKLADŇA A STAV VÝSKUMU STREDOVEKÉHO OSÍDLANIA SLOVENSKA

Vincent Sedlák

Pramenná základňa výskumu stredovekého osídlenia Slovenska je pomerne veľmi bohatá a dá sa sledovať prakticky od samého začiatku spisomňovania v Uhorsku. Sprístupňovanie materiálu formou pramenných edícií však ani zďaleka nepokrýva potreby vedeckého bádania. Na druhej strane zastaranosť väčšiny pramenných edícií /tri štvrtiny pochádzajú z obdobia pred rokom 1918/ spôsobuje ich nedostupnosť a zmenšenú spoľahlivosť z kvalitatívnej stránky. Z kvantitatívnej stránky sa napr. pre 14. stor. dá pomer publikovaného a nepublikovaného materiálu číselne vyjadriť 1/3 : 2/3. Pre 15. stor. sa tento pomer ešte zväčšuje smerom k nepublikovanému materiálu.

Bolo obdobie, keď od stavu vydávania prameňov záviselo všetko ostatné špecializované bádanie. Je celkom pochopiteľné, že najprv sa ohlásila historická topografia so snahou vyplniť veľkú medzeru a začala vydávať práce svojím spôsobom tiež pramenného charakteru. Z toponomastického hľadiska sme túto literatúru hodnotili na VIII. slovenskej onomastickej konferencii. Pretože zborník z tejto konferencie nie je všeobecne známy a bol vydaný len pre vnútornú potrebu, zopakujeme niektoré údaje s akcentom na interdisciplinárne bádanie.

Z najstarších prác si zasluhuje pozornosť veľkolepá práca D. Csánkiho Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Od roku 1880 do roku 1913 vyšli štyri zväzky. Táto práca sa ukázala nad sily jedného človeka a zostala nedokončená. Okrem toho nespĺňala požiadavku kladenú v názve - spracovanie historického zemepisu. Zostala na úrovni zoradených, väčšinou nekomentovaných pramenných výpiskov s prevažným obmedzením sa na hunyadiovské obdobie a s vynaložením snahy o čo najpresnejšie lokalizovanie údajov, hoci aj k vytýčenému obdobiu sa použila sotva tretina existujúceho materiálu, prakticky stará zbierka Maďarského krajinského archívu. Zo slovenských žúp sú v tomto diele zachytené: Abovská, Gemerská, Komárňanská, Novohradská, Spišská, Šarišská, Turnianska, Užská a Zemplínska a nepatrné výbežky Győrskej a Mošonskej župy.

Na dielo D. Csánkiho nadviazali síce už v modernej dobe vydané, ale jeho program dosť dôsledne uplatňujúce práce A. Feketeho Nagya /Trencsén vármegye/ a I. Bakácsa /Hont vármegye/. K miestnym názvom zhromaždili autori pomerne kompletný stredoveký materiál, pri histórii objektu sa obmedzili na stručné heslové načrtnutie feudálnej majetkovej závislosti. I. Bakács k tomu pridal rozpis niektorých vecných hesiel, antroponomastický a ostatný zemepisný materiál z metácií. Prínos oboch týchto prác je v dokladovom materiáli, nemožno však s nimi vystačiť, dokladový materiál treba študovať zo sídliskového hľadiska priamo v prameňoch a rozšíriť ho o kvalifikáciu každej jednej sídliskovej jednotky v zmysle rozvedenom v ďalšom pokračovaní.

Práca E. Mályusza o osídlení Turca /Turóc megye kieselakulása/ i spomínaného A. Feketeho Nagya o Spiši /A Szepesség területi és társadalmi kieselakulása/ má okrem programovej tendenčnosti úzko obmedzený časový rámec a pramennú bázu. Treba poznamenať, že Mályuszovu prácu z historicko-topografického hľadiska

významne dopĺňa pomerne solídna jazykovedná práca E. Úrhegyiovej /Turóc megye helynevei/, ktorej kompletnosť preverí až ďalšie bádanie. Práca A. Feketeo Nagya si síce už vytýčila za cieľ zachytiť základnú sídliskovú jednotku a podľa tohto zoskupenia bola aj publikovaná, ale pracuje len s obmedzeným množstvom materiálu a postihnutie základnej sídliskovej jednotky nie je vždy objektívne.

Štvorzväzkové dielo B. Ilu Gömör megye je materiálovo koncipované veľmi široko, ďaleko prekračuje rámec stredoveku /do roku 1773/ a bolo by z dokladovej stránky vystačujúce, keby sa rovnakým dielom ako novšiemu antroponomastickému a ostatnému toponomastickému materiálu venovalo skompletizovaniu a vytaženiu všetkého materiálu k jednotlivým sídliskám z obdobia stredoveku. Priemerne dva tri doklady z celého stredoveku k jednej lokalite, bez záruky, či sú vyčerpané všetky pohľady a či načrtnutá informácia o histórii objektu je dostávajúca pre interdisciplinárne závery, pri skúsenostiach, že priemerná lokalita má 20-30, ale aj vyše 100 stredovekých dokladov, treba považovať za veľmi málo.

Starší slovenský prínos k literatúre tohto druhu je zatiaľ relatívne malý. A. Húščava spracoval kolonizáciu Liptova iba do konca 14. stor. Širší záber majú J. Šikura v miestopise Turca a A. Kavuljak v miestopise Oravy. Napriek tomu, že ide o župy ležiace uprostred slovenského živilu a práce sú pomerne dobre fundované, bude ich treba doplniť z hľadiska kompletnosti materiálu a úrovne disciplíny z obdobia po ich vyjdení. Húščavovu prácu významne doplnil F. Uličný spracovaním osídlenia Liptova do konca 16. stor. /zatiaľ vyšli dve pokračovania v zborníku Liptov, záverečná časť vyjde v roku 1986/.

Publikácia J. Stanislava o slovenskom juhu má síce náročnú rámcovú koncepciu, ale drobná práca, smerujúca k napĺňaniu tejto koncepcie mala určité pramenné nedostatky. Koncepciou tejto práce sa ešte budeme zaoberať na inom mieste.

V súčasnosti vychádzajúci historický zemepis arpádovského Uhorska /obsahuje materiál k Abovskej, Oravskej a Tekovskej župe/, pripravený Gy. Györfym, má veľké prednosti v kompletnosti historického materiálu skúmaného obdobia a pramennom zameraní, čo dáva možnosť jeho všestrannejšieho využitia. Z hľadiska využitia však predsa má dva nedostatky. Časové ohraničenie /približne do konca prvej tretiny 14. stor./ zapríčiňuje, že z materiálu vypadli všetky sídliská, ktoré sú v prameňoch doložené neskoršie, a mnohé, zaradené do zoznamu hesiel, sú doložené jedným, prípadne dvoma, niekedy pre interdisciplinárne skúmanie aj nič nehovoriacimi dokladmi. Celá práca postráda archeologické doklady, nutný predpoklad na oboznámenie sa s lokalitou a doplnenie si predstav o nej pred prvým písomným záznamom, o ktorom sa všeobecne vie, že vo väčšine prípadov najmä pre staršie predkolonizačné obdobie nie je dokladom o vzniku názvu, resp. lokality, pretože písomné záznamy v tej dobe sa robili iba vtedy, keď bol na to majetkovoprávny dôvod.

Ak si z tohto hľadiska premietneme, koľko percent pôdy bolo napr. do konca 13. stor. kráľovskej /na začiatku 11. stor. podľa niektorých bádateľov plné dve tretiny/, kde bol majetkovoprávny dôvod, najmä v rámci väčších komplexov, skôr výnimočný ako pravidelný, vieme si predstaviť, aký neskorý prvý záznam mohla mať tá-ktorá lokalita, resp. koľko záznamov sa na ňu mohlo vzťahovať, kým sa takýto dôvod vyskytol. Bez nadsádzky možno predpokladať, že niektoré preduhorské sídliská nemusia mať zo stredoveku žiadny písomný doklad,

ak ako kráľovské majetky neboli nikdy predmetom právneho pokonania, alebo ak sa náhodou nespomínajú v metácii niektorého sídliska ako kráľovský majetok. O tom sa možno presvedčiť v najnovších prácach B. Varsika /Osídlenie Košickej kotliny/ a J. Beňku /Osídlenie severného Slovenska/. Obe si vytýčili za cieľ postihnúť základnú sídliskovú jednotku a približnú dobu jej funkčného pôsobenia.

Celkove z dvadsiatich žúp /zvlášť počítam Turňu a Malohont a nerátam výbežky Győrskej a Mošonskej župy/ päť nemá pre potreby sídliskového bádania žiadnu vyhovujúcu pramennú literatúru /Bratislavská, Nitrianska, Ostrihomská, Zvolenská a Malohontská/, deväť má k dispozícii len spomínané Csánkiho dielo a ostatné sú zahrnuté v literatúre hodnotenej z príslušného hľadiska.

Osobitne sa treba zmieniť o Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku, ktorý síce zachytáva celé územie Slovenska, ale obmedzuje sa len na najstarší historický doklad známy v čase jeho prípravy. Z priestorových dôvodov obsahuje len obmedzený počet variantov, uvedených aj s chybami dovtedajšej miestopisnej literatúry, a postráda dokladový materiál potrebný z hľadiska topografického bádania. Jeho poslanie, a to vyplýva už z projektu, bolo iba všeobecno-informačné a nekládlo si za cieľ ani suplovanie vedeckých potrieb, a tak možno doklady z tohto slovníka použiť len ako orientačné, nie základné údaje. Okrem toho chýba v slovníku pomerne veľa zaniknutých miestopisných názvov a nemohli v ňom byť vzaté do úvahy ani výsledky zo slovenského diplomatára I.

Tieto úvahy smerujú k tomu, že vonkoncom sa nemožno uspokojiť so získaním najstaršieho zápisu alebo náhodného pozbierania aj viacerých dokladov. Treba do poslednej litery splniť požiadavku dôkladného /kompletného/ poznania názvu i objektu.

Na záver hodnotenia tejto literatúry možno povedať, že bez základnej excerpcie prameňov a ich dôkladného preštudovania nemožno dať materiál z edícií a miestopisných prác k dispozícii pre interdisciplinárne závery. Určitou náhradou a čiastočným vyplnením medzerovitosti základnej literatúry pre potreby interdisciplinárneho bádania bude pripravovaný etymologický slovník slovenského miestneho názvoslovie, ktorý si vytýčil za cieľ skompletizovať toto názvoslovie, postihnúť základnú sídliskovú jednotku v priestore a čase a jej rozpad na menšie jednotky a pomôcť klasifikovať sídlisko z hľadiska doby osídlenia a kontinuity.

Túto prácu treba urobiť pre viacero dôvodov. Z archeologického hľadiska preto, aby sme nálezy z obdobia pred vznikom uhorského štátu nepripisovali sídlisku, ktoré dokázateľne vtedy neexistovalo, hoci sa nálezy našli v jeho dnešnom chotári, ale základnému sídlisku, rozpadom ktorého to-ktoré sídlisko vzniklo. S tým úzko súvisí aj problém základnej sídliskovej jednotky pred nástupom individualizácie v poľnohospodárstve alebo pred feudalizáciou spoločnosti a vznikom štátu. V literatúre sa často stretáme s názorom o menení sídlisk pre vyčerpanie pôdy, ale nikto ešte nenapísal, ako si to konkrétne predstavuje a pokiaľ časove táto skutočnosť prichádza do úvahy. Nemôžeme predsa predpokladať, že by vtedajší človek opustil sídlisko s vyčerpanou pôdou a išiel na celkom neznáme miesto, kde by sa mohol usadiť na takej istej ploche s vyčerpanými živinami, akú predtým opustil. Ak na druhej strane vieme, že stredoveké sídliská vznikli rozpadom väčších, základných sídlisk, najmä čo do veľkosti chotára, potom je namieste predpoklad, že menenie prebiehalo v rámci toho istého

veľkého chotára, až sa obyvateľstvo po čase vrátilo na svoje pôvodné miesto, a touto cirkuláciou sa dosahovala regenerácia pôdy vedomým procesom. Pravdepodobne preto sa nachádzajú roztrúsené nálezy v chotároch jednotlivých sídlisk.

Z hľadiska základnej sídliskovej jednotky je veľkou neznámou aj tzv. občina, ktorú sú niektorí bádatelia náklonní posúvať chronologicky do 14.-15. stor., ďalší aj ďalej. Používajú pritom argumenty z písomných prameňov na základe ich zlej interpretácie. Zachádzajú až tak ďaleko, že súhlas na predaj šľachtického majetku od susedov v rámci predkupného práva považujú za súhlas občaníkov na občinnú pôdu. V inom prípade pokladajú za dôkaz občinného vlastníctva darovanie nejakej pôdy v rámci jedného chotára, o ktorej prameň jasne hovorí, že sa na nej už individuálne hospodárilo ako na kráľovskej, čiže nemala nič spoločné s občinným vlastníctvom - vlastníkom bol feudál, kráľ, a kráľ, ako feudál sa ničím nelíšil od hociktorého iného feudála. Vtedy sa určite súhlas týkal iba existenčného minima a výšky odvádzania dávok. Poznáme aj také prípady, keď sa v listinách v súvislosti s donáciami výslovne hovorí, že k platnosti donácie treba najprv vyšetriť, či nedôjde k narušeniu tzv. existenčného minima. Na druhej strane ale sú známe aj také prípady, keď poddaní po nesúhlase boli vyhnaní z pôdy. Možno to nazvať súhlasom občaníkov založeným na občinnom vlastníctve? Rozriešenie tohto problému je dôležité preto, že nemôžeme na jednej strane popierať prínos kolonizácie a vyzdvihovať civilizačnú vyspelosť domáceho prostredia a na druhej strane forsírovať zaostalý občinavý spôsob hospodárenia. Ak sa napokon vyskytujú ojedinelé údaje, že obyvatelia niektorého sídliska nejakú nepatrnú časť pôdy obrábajú spoločne, zdôrazňujú výnimočnosť tohto faktu. Zároveň z toho jasne vyplýva, že ostatnú pôdu obrábajú individuálne a spoločné obrábanie určitej časti pôdy, ktorú zemepán akéhokolvek stupňa z nejakých príčin nerozdelil, má potom iný dôvod ako občinný, najskôr feudálny. Pre archeologickú vedu z toho vyplýva cieľavedomejšie sa zamerať na postihnutie začiatkov individualizácie v poľnohospodárstve alebo vypracovanie kritérií pre jej postihnutie.

Zvládnuť problém základnej sídliskovej jednotky v celom rozsahu našich sledovateľných národných dejín a jej osudov v mikro- i makroregióne pod mikro- i makropolitickými vplyvmi jednotlivých spoločenských formácií by malo byť prvoradou úlohou interdisciplinárneho bádania. Cez tento zorný uhol sa môžeme zmocniť substrátových i národnostných problémov a významným spôsobom sa zapojiť do konfrontačného procesu koncepcií a ovplyvniť všeličo, čo bolo dosiaľ nesprávne vysvetľované, napr. vymaniť sa spod násilného vtlačania do úzkeho rámca národných dejín z hľadiska dnešného teritória i pre obdobie pred vznikom uhorského štátu alebo spod tlaku vysvetľovať niektoré historické javy tak, ako to vyhovuje nadradujúcim sa historiografiám, a nie objektívnemu výkladu.

K týmto základným otázkam môže rozhodujúcim spôsobom prehovoriť bádanie o osídlení nielen zo Slovenska, ale z celého územia, na ktorom žil etnický element totožný so slovenským. Tento moment si do všetkých dôsledkov prvý uvedomil J. Stanislav. Koncepcia jeho práce Slovenský juh v stredoveku naznačila veľké možnosti a perspektívy ďalšieho výskumu. Bude ich treba naplniť tak, ako si to autor ako jednotlivec nemohol dovoliť. Podobnú záslužnú prácu urobil L. Havlík pre oblasť rakúskeho Podunajska.

Početný materiál slovenskej historickej toponymie siaha vznikom ďaleko pred svoj prvý písomný záznam. Úlohou interdisciplinárneho výskumu bude odlíšiť

túto vrstvu a predostrieť ju na ďalšie štúdium. Predslovanskú vrstvu máme doloženú len z obdobia starého Ríma, vďaka zachovaným historickým prameňom. Ale práve ona, čo sa týka miestneho názvoslovía, neprešla kontinuálne do historicko-toponymického materiálu. Ostatný materiál nie je primerane spracovaný a spôsobuje nemalé problémy i dohady pre absenciu priamych písomných dokladov. Historickými metódami sa bude môcť tento materiál oddeliť od ostatného len hľadaním analógií v celom indoeurópskom priestore a dopátraním sa obsahového významu. Archeológ bude môcť byť takto upozornený na hľadanie materiálnej kultúry substrátových zložiek, o ktorých na základe znalosti toponymického materiálu možno už dopredu povedať, že v období formovania sa štátnosti slovenských kmeňov na území niekdajšej Veľkej Moravy v etnicko-politickom zmysle slova nehrali žiadnu rozhodujúcu úlohu, ale mohli mať vplyv na pestrosť slovenských nárečí a niektorých geografických názvov.

Dve zložky, avarská a germánska, si zasluhujú mimoriadnu pozornosť. Jedna preto, že je zahalená do rôznych tajomstiev a z neznalosti jej dosahu na vtedajšiu spoločnosť sa jej pripisuje všetko, čo sa t. č. nevie iným spôsobom vysvetliť /avarská/ a dosahuje sa tým na druhej strane odsunutie optimálnych riešení na dlhší čas na vedľajšiu koľaj. Druhá preto, že osobovaním si výlučného šírenia kultúry a civilizácie najmä medzi slovanskými etnikami chce u týchto etník vytvárať pocit zadĺženosti na večné časy a vzdania sa národnej suverenity alebo nároku na politickú prítomnosť.

Na účinkovanie oboch týchto etnických zložiek by sme sa radi pozreli cez pomerne veľmi frekventovaný a rôzne vysvetľovaný termín bán. Najfrekventovanejšie vystupuje u južných Slovanov. Používa sa aj na pomenovanie najvyššieho predstaviteľa kompaktnej etnicko-geografickej oblasti /napr. bán Slavónie alebo Chorvátska/. Tento termín si zasluží z našej strany väčšiu pozornosť, akú sme mu doteraz venovali. Jeho výskyt totiž nemožno obmedziť len na južných Slovanov. Termín sa objavuje nie zanedbateľne aj v slovenskom miestnom i pomiestnom názvosloví a z toho možno usudzovať, že v čase svojej funkčnej existencie bol frekventovaný aj na Slovensku. Nemáme žiadne dôkazy, že by bol býval rozšírený po vzniku uhorského štátu. Južnoslovenské pomery svedčia o tom, že príchodom Maďarov bol zo slovenského územia vytlačený - rodoví náčelníci ho neprevzali. Na druhej strane jeho zachovanie a fungovanie na území južných Slovanov sa dá vysvetliť len tak, že tieto územia sa dostali do závislosti od uhorského štátu už s celou organizačnou a hierarchickou sieťou natoľko vybudovanou, že sa ju už nevyplatilo ani meniť. Inak tomu bolo vo veľkomoravských pomeroch, resp. u Slovanov, ktorí sa dostali do područia starých Maďarov hneď po ich príchode do stredodunajského priestoru.

Ak si dobre všimneme výskyt tohto termínu u južných Slovanov, musíme konštatovať, že bol termínom nadradeným celej hierarchii v jednej konkrétnej provincii, mal akési guvernérske postavenie. Či tomu tak bolo aj na Slovensku alebo v Zedunajsku, nie sme v stave na základe prameňov postihnúť. Nemáme zachované, a ako uvidíme neskôr, ani nemôžeme mať zachované správy o tom, že by se veľkomoravské provinčné kniežatá boli volali bánmi.

K rozlíšteniu pôvodu tohto termínu je dôležité konštatovať, že nepatrí do slovnej zásoby klasickej latinčiny. Na povrch ho vyniesla až stredoveká latinčina. Problém zostáva otvorený dovtedy, kým sa nepodarí na základe prameňov dopátrať, polatinčením ktorého termínu a z ktorého národného kultúrneho okruhu sa dostal do slovnej zásoby stredovekej latinčiny. Mnohí starší, ale

i novší bádatelia z nedostatku prameňov, a hlavne pre významovú zahalenosť termínu sa ho snažili pripisovať Avarom, prípadne Slovanom cez kontrakciu bojan - bán.

Sme toho názoru, že nemožno povyšovať výsledky výskumu na všeobecne platné, kým sa nevyčerpajú všetky možnosti, ktoré pramene poskytujú z jednotlivých národných okruhov, a už vonkoncom nemožno ignorovať taký silný národný okruh, čo sa týka vplyvu nielen na slovnú zásobu stredovekej latinčiny, ale na celý vývin v strednej Európe, ako bol germánsky.

Termín bann, bannum, bannus sa vyskytuje už v zákonoch najstarších germánskych etník a v rôznej podobe a rozličných významoch prechádza až do stredoveku, napr. vo Franskej ríši termín baan znamenal najvyššie právo kráľov a grófov. Prevažne mal tri významy: 1. verejné nariadenie, proklamácia, 2. trest za porušenie zákona a 3. distrikt, súdna právomoc, spravodlivosť. Baan je aj termínom na označenie najvyššej moci v krajine. Bannum mittere mohol najvyšší predstaviteľ, ak chcel vziať do ochrany nejakú vec alebo osobu, alebo všeobecne poslať mandát akéhokoľvek druhu. Pojem sa môže vzťahovať aj na viaceré osoby, napr. prichádzajúcich a odchádzajúcich kupcov. Môže znamenať i vojenskú zástavu a v slovesnom tvare bannire sa ním môže vyjadrovať i verbovanie vojska, citovanie pred súd alebo vydanie mandátu. Bannium malo ešte v roku 1238 význam daňový obvod. Bannum leugae zas označovalo míľové právo v okruhu, na ktorý sa vzťahovala imunita.

Širší výpočet významov a používania tohto termínu u germánskych kmeňov a v nemeckom stredoveku sme urobili preto, aby bolo možno vidieť, akou bol dôležitou súčasťou života a do akých rozmerov.

Etymologický slovník považuje jeho slovný koreň za indogermánsky, uvádza jeho staroindický tvar /bhánati = znieť/, arménske ban /= slovo/, staroírske baan /= zákon/, stredohornonemecké ban, bannes /= rozkaz, zákaz/, anglosaské baan a anglické ban /= vyhláška, oznámenie/ a staroindické bann /= zákaz/.

Z uvedených príkladov a výkladov zo slovníkového materiálu sa možno presvedčiť, že pôvodné slovo a neskôršie z neho utvorený termín boli frekvencované na veľmi širokom priestore a mali tendenciu zakotviť v terminologickej oblasti hneď, ako jeho používatelia prešli k vyšším formám organizácie spoločnosti, ešte pred príchodom Avarov a na takom území, kam avarská noha nedosiahla. Exportovanie termínu nešlo teda cez Avarov, ale cez expanziu germánskych kmeňov. Ak si to premietneme do skutočného života, franskému panovníkovi stačilo poslať k svojim vazalom bannum a vazalské krajiny museli plniť svoje povinnosti. To bol asi ten moment, ktorý vyvolal na Veľkej Morave hnutie za vymanenie sa spod závislosti.

Zo zachovaných prameňov nie je možné zistiť, či napr. franskí báni mali na Veľkej Morave svoje sídla, odkiaľ zabezpečovali vazalský pomer, alebo či naň dozerali formou nejakého guvernérstva. K dispozícii máme len miestne názvy, a tie nesvedčia o centrálnom postavení, ale skôr o majetkoch bánov.

Nepovažujeme za potrebné vysvetľovať, ako došlo k recepcii termínu v slovanských jazykoch a k zmene na bán, skôr sa javí nejasným, prečo tento termín tak prevládal a vžil sa u južných Slovanov, a nie u veľkomoravských. Bariéru mu pravdepodobne postavila Veľkomoravská ríša a neskôršie Uhorsko, kým u južných Slovanov možno predpokladať vplyv germánskych kmeňov, ktoré osídlili značnú časť územia Rímskej ríše, alebo bude treba zamerať výskum na to, či tento termín nedal na Veľkej Morave základ pre vznik termínu župan a či sa z neho neutvorilo aj slovo pán. To by svedčilo o jeho pretavení v čase oponent-

ského postavenia tejto časti Slovanov voči germánskemu elementu, a nie o mechanickom prevzatí.

Práca L. Havlíka ukázala, že germánsky element mal čo robiť, aby sa v 10. stor. sídliskovo presadil v rakúskom Podunajsku a v celom Dolnom Rakúsku, a to už bol tento priestor vtedy v politickej zóne nemeckej ríše. Ešte ani v 11. a 12. stor. nebola prevaha nemeckého osídlenia v Dolnom Rakúsku veľmi presvedčivá a k nám sa mohlo dostať až keď sa vyriešili politické spory o ustálenie hraníc medzi nemeckou ríšou a Uhorskom. Tieto sídliskové pohyby prebiehali už na inom právnom základe. Treba vyriešiť aj problém účinkovania tej nemeckej zložky v právnom živote krajiny, ktorá sa zúčastnila na vytváraní podmienok pri zakladaní uhorského štátu. Touto zložkou síce bolo zasiahnuté predovšetkým Zадunajsko, ale ani územie Slovenska sa nevyhlo zásahu.

Interdisciplinárna spolupráca by mala dať odpoveď aj na otázku, čo bolo slovenské a čo slovenské v najstaršej histórii Slovenska. Diskusia o genéze slovenčiny a Slovákov prebieha už dlhší čas a pohybuje sa v dvoch póloch. Doterajšie výskumy presvedčivo hovoria o kontinuite slovenského a slovenského. Tí, ktorí ju nerešpektujú, ignorujú alebo zámerne skresľujú, by chceli dokázať, že slovenčina a Slováci sú zmesou rôznych etnických prísťahovalcov neskoro po vzniku uhorského štátu, ktorá vznikla "na základe cieľavedomej osídľovacej alebo doosídľovacej politiky samotných uhorských kráľov", dokončenej veľkými migračnými posunmi najmä v 15. a 16. stor./!/. Zástancovia tohto krajného pólu zabúdajú na základný fakt - ako by sa z tohto takzvaného migračného procesu bola mohla vyvinúť slovenčina v tej podobe, ako ju poznáme z historických prameňov od začiatku ich jestvovania, nezdolaná a ani neovplyvnená nejakým charakteristickým znakom jazyka iného etnika /ako napr. jazyk bulharských Slovanov/ alebo konzervatívnymi znakmi iných slovanských jazykov, keby nebola mala silný sídliskový základ. To platí najmä o strednej slovenčine a slovenčine slovenského juhu v širšom chápaní, ktorým sa najviac upiera praslovanský základ, možno aj preto, že stredné Slovensko a slovenský juh v širšom zmysle slova sú zo sídliskovej stránky so zreteľom na tento problém najmenej prebádané. Ak by mali oponenti praslovanského základu strednej slovenčiny pravdu, nikdy by sa nebola mohla stať základom spisovného jazyka dnešných Slovákov - akým zázrakom by sa bola dostala do tejto podoby? Pri riešení tejto otázky bude mať bádanie o osídlení nezastupiteľnú úlohu.

V tejto súvislosti sa treba ešte raz vrátiť k problému, čo je to stredná slovenčina a čo slovenčina a aký bol ich teritoriálny rozsah, poukazom na spomínané dielo J. Stanislava. Jeho koncepcia vytvorila serióznou oponentúru nežičlivým alebo zámerne škodlivým politickým tendenciám, ktoré sa na jednej strane snažili zatlačiť slovansko-slovenské etnikum do jeho dnešných hraníc a na druhej strane poprieť akýkoľvek jeho význam dokazovaním neosídlenosti prevažnej časti jeho územia. Vyriešením tohto problému sa dostane do iného svetla teritoriálny rozsah Veľkej Moravy a diskusie vyvolané nadradujúcimi sa historiografiemi s cieľom spochybniť existenciu jedného slovanského etnika, zdiskreditovať československú historiografiu a potom spochybniť politický základ štátnosti.

V referáte sú obsiahnuté len niektoré z mnohých problémov, pred ktorými stojí bádanie o osídlení a nadväzne naň interdisciplinárna spolupráca. A ako bádanie o osídlení nemohlo čakať, kým budú vydané pramene všetkého druhu, tak

aj interdisciplinárna spolupráca by sa podstatne urýchlila, keby sa pristúpilo k vytvoreniu určitých dokumentačných "predprac" spoločnými silami a keby sa vypracovali kritériá na úrovni každej disciplíny zvlášť a v konfrontácii na interdisciplinárnom fronte.

V ý b e r l i t e r a t ú r y

- BAKÁCS, I. 1971: Hont vármegye Mohács előtt. Budapest.
- BARTAL, A. 1901: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Lipsiae.
- BEŇKO, J. 1985: Osídlenie severného Slovenska. Košice.
- BRINCKMEIER, 1967: Glossarium diplomaticum I. Neudruck der Ausgabe Gotha 1856. Aalen.
- Der neue Brockhaus Lexikon I. Wiesbaden 1973.
- CSÁNKI, D. 1890, 1897: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I, III. Budapest.
- DU CANGE, 1954: Glossarium mediae et infimae latinitatis I. Grez.
- FEKETE NAGY, A. 1934: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest.
- FEKETE NAGY, A. 1941: Trencsén vármegye. Budapest.
- GYÖRFFY, Gy. 1959: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest.
- GYÖRFFY, Gy. 1963: Az Árpádkori Magyarország történelmi földrajza I. Budapest.
- GYÖRFFY, Gy. 1977: István király és műve. Budapest.
- GYÖRFFY, Gy. 1981 /rec./: Dekan, J., Moravia Magna. A Nagymorva Birodalom - kora és művészete. Bratislava 1980. In: Kortárs, č. 5, s. 826-828.
- GYÖRFFY, Gy. 1982: Néppé válás Európában és az Északi-Kárpátokban. Kortárs, č. 2, s. 296-302.
- HAVLÍK, L. 1963: Staří Slované v rakouském Podunají v době od 6. do 12. století. Praha.
- HÚŠČAVA, A. 1930: Kolonizácia Liptova do konca 14. storočia. Bratislava.
- CHROPOVSKÝ, B. - RUTKAY, A. 1985: Archeologický výskum a genéza slovenského etnika. Hist. Čas., 33, s. 257-292.
- ILA, B. 1976, 1944, 1946, 1969: Gömör megye. I, II, III, IV. Budapest.
- KAVULJAK, A. 1955: Historický miestopis Oravy. Bratislava.
- KLUGE, F. 1967: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Auflage bearbeitet von Walther Mitzka. Berlin.
- KRAJČOVIČ, R. 1985: Jazyk na Veľkej Morave a jeho kontinuita so slovenčinou. Hist. Čas., 33, s. 293-304.
- MÁLYUSZ, E. 1922: Turóc megye kialakulása. Budapest.
- MARSINA, R. 1971: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislavae.
- Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše /Referáty zo sympózia vo Veszpréme/. Hist. Štúdie, 27, 1984, č. 2.
- STANISLAV, J. 1948: Slovenský juh v stredoveku I, II. Martin.
- ŠIKURA, J. 1944: Miestopisné dejiny Turca. Bratislava.
- ULIČNÝ, F. 1983, 1985: Osídlenie Liptova do konca 16. storočia. In: Liptov. 7. Martin, s. 39-90; 8, s. 133-208.
- ÚRHEGYI, E. 1939: Turóc megye helynevei. Budapest.
- VARSIK, B. 1964, 1973, 1977: Osídlenie Košickej kotliny. I, II, III. Bratislava.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I, II, III. Bratislava 1977, 1978.
- Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha-Bratislava 1985.

SOURCES AND STATE OF INVESTIGATION OF THE MEDIEVAL SETTLEMENT IN THE TERRITORY OF SLOVAKIA. Editions of the medieval sources linked with the territory of Slovakia have not got over the one third of all hitherto known material and the three quarters of the editions were published before 1918. Several county monographs of a different level have paid attention to the settlement in the territory of Slovakia but it can be said that most of them were not able to cope with a basic settlement unit and its crumbling into smaller basic units of settlement and that many regions have not been treated at all or just at the level of Csanki's topegraphical work.

Investigation of the settlement at a level of present science expects an interdisciplinary approach because the research methods of every particular scientific discipline are not able to solve the problems of every particular unit of settlement, as to its dating and continuity. The results of the historical research should no doubt be confronted at least with the results of archaeology and linguistics, as well as many other disciplines. The basic settlement unit /its organization and economy/ should be defined also for the period prior to the written records, employing the methods of archaeological research.

The interdisciplinary investigation should be focused more than it has been done on solving the phenomena connected with acquiring knowledge of ethnic problems throughout the Middle Ages, problems of substrata prior to forming the states, spheres of civilization and culture, their influences and contact. The influence of Avar element seems to be overvalued. The word "ban" is cited as an example - a term of Old German origin, up to now ascribed to Avars.

The interdisciplinary collaboration should answer also the question what can be ascribed to Slavs and Slovaks in the earliest history, as well as the genesis of Slovak language and Slav-Slovak ethnic group and the question of the territory in which this ethnic element lived as early as the period of compact co-existence. This idea was worked out for the first time in the work "Slovak South in the Middle Ages" by J. Stanislav. It would be necessary to continue his sketched plan and to treat the problem at the current stage of investigation.

ИСТОЧНИКИ И СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ СРЕДНЕВЕКОВОГО ПОСЕЛЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ СЛОВАКИИ. Издание связанных с территорией Словакии средневековых источников, не перешагнуло границу одной трети пока что известных материалов и три четверти источников были изданы до 1918 г. Поселению Словакии было посвящено уже раньше несколько жупных монографий, достигших разного уровня, но о большинстве можно сказать, что они не справились с основной единицей поселения и ее распадом на меньшие основные единицы поселения и что многие области или не были рассмотрены вообще, или только на уровне топографического труда Чанки.

Исследования поселения на уровне современной науки требуют безусловно междисциплинарного подхода, так как методами исследований отдельных научных дисциплин нельзя постичь все единицы поселения, что касается датировки поселения и его преемственности. Результаты исторических исследований необходимо сопоставить по крайней мере с результатами археологических и лингвистических исследований, а также многих других научных дисциплин. Основную единицу поселения /ее организацию и ведение хозяйства/ необходимо определить также для

периода до возникновения письменных источников при помощи археологических методов исследований.

Интердисциплинарное исследование должно более чем до сих пор сосредоточиться на решении явлений, связанных с познанием этнических проблем на протяжении средневековья, проблем субстратов, существующих еще до формирования государств, цивилизационных и культурных кругов, их влияний и контактов. Кажется, что влияние аварского элемента переоценено. Для иллюстрации приводится термин "бан", древнегерманский по происхождению, а до сих пор приписываемый аварам.

Интердисциплинарное сотрудничество могло бы ответить также на вопрос, что славянское и словацкое в древнейшей истории, на вопрос генезиса словацкого языка и славяно-словацкого этноса и ареала распространения этого этнического элемента еще в период компактного сосуществования. Этот вопрос первым разработал Я. Станислав во своем труде "Юг Словакии в период средневековья". Намеченную им концепцию следует разработать на нынешнем уровне научных исследований.

STAV A ÚLOHY VÝSKUMU SLOVANSKÝCH A STREDOVEKÝCH DEJÍN Z HĽADISKA HISTÓRIE A ETNOGENÉZY SLOVÁKOV

Richard Marsina

Charakteristiku situácie do 8. stor. vrátane obsahuje príspevok A. Avenaria, výskumom osídlenia sa zaoberá V. Sedlák. V danom rámci sa zameriam na najstaršie dejiny a etnogenézu Slovákov.

Keď sa hovorí o stave výskumu, treba si uvedomiť, že stredoveké dejiny Slovenska sa neskúmajú len u nás; v rovnakej, ak nie ešte vo väčšej miere sa ich výskumom zaoberajú maďarskí historici, z ktorých niektorí práve v poslednom desaťročí čoraz intenzívnejšie vyzdvihujú a zdôrazňujú stanoviská popierajúce kontinuitu slovanského obyvateľstva na území Slovenska medzi 9. a 12. stor. Tieto názory nevznikli zo dňa na deň, ale boli systematicky pripravované mnohými výskumnými prácami z posledných troch desaťročí.

Keď sa má konkrétne hovoriť o produkcii našej vlastnej historiografie, treba vopred uviesť, že na Slovensku sa profesionálne stredovekými dejinami nezapodieva ani desať pracovníkov, a keď by sme k nim pripočítali tých, čo sa sústavnejšie zaoberajú výskumom problémov stredovekých dejín popri svojom zamestnaní, nijako podstatne by uvedená cifra nestúpila.

Daný stav v posledných troch desaťročiach v Historickom ústave SAV umožnil systematickú prípravu diplomatára, registára, mestského listinára a katalógu stredovekých rukopisov. Kým posledné dielo, vzhľadom na relatívne malý počet stredovekých rukopisov na Slovensku alebo rukopisov so vzťahom k Slovensku v cudzine, je v podstate ukončené, všetky tri listinné edície budú potrebovať ešte desaťročia, kým budú dokončené. Vybudovaná dokumentačná základňa pre tieto edície /pravda, používaná doteraz prakticky aj takmer všetkými ostatnými našimi medievistami, ktorí by bez nej neboli mohli tak heuristicky vyčerpávajúco spracovať svoje diela/ by dovoľovala rýchlejšie napredovanie pri príprave jednotlivých zväzkov. Negatívne na to však vplyvajú vydavateľské možnosti. Už doterajšie zväzky spomínaných edícií museli 5-6 rokov čakať na svoje vydanie. Takisto je to aj s druhým dielom diplomatára, ktorý je t. č. v štádiu korektúr. Skoro súčasne konečne vyjde aj druhý diel registára. Okrem prípravy edícií prameňov a začatí bádania o osídlení, čím sa zaoberá príspevok V. Sedláka, sa v posledných rokoch veľká časť kapacity profesionálnych medievistov vyčerpala prípravou syntéz dejín Slovenska.

Našu medievistickú historiografickú produkciu možno rozdeliť na tri chronologické obdobia: a/ o 9. stor., b/ o 10.-12. stor., c/ o 13.-15. stor. Hneď v úvode treba povedať, že s výnimkou niekoľkých prác o Veľkej Morave a niekoľkých prác o osídlení /o čom sa tu podrobnejšie nehovorí/ skladá sa celá naša medievistická produkcia prevažne zo štúdií, neraz príležitostných, navodených výročiami alebo konferenciami. Platí to aj o 9. stor., teda o veľkomoravskom období, ku ktorému s výnimkou Prameňov k dejinám Veľkej Moravy všetky práce majú príležitostný charakter. V prítomnosti niet na Slovensku ani jedného /profesionálneho/ historika, čo by sa dejinami Veľkej Moravy zaoberal dlhodobo a sústavne ako svojou hlavnou úlohou.

Ešte vo väčšej miere to platí o 10.-12. stor., ku ktorému s výnimkou monografie o hospodárskom vývine na Slovensku do 13. stor. je len niekoľko štúdií, okrem iného týkajúcich sa aj tohto obdobia, a v posledných asi desiatich rokoch takmer chýbajú už aj takéto štúdie. K politickým dejinám Slovenska tohto obdobia niet ani jednej špeciálnej slovenskej štúdie.

V produkcii o 13.-15. stor. je situácia o niečo priaznivejšia, jestvuje aj niekoľko štúdií k čiastkovým problémom politických dejín, no pomerne bohatá je najmä produkcia o dejinách miest. Je pravda, že nie všetky práce o dejinách našich stredovekých miest sú kvalitatívne na rovnakej úrovni, no azda možno konštatovať, že v priemere majú stúpajúcu úroveň. Zasa tu však ide len o jednu monografiu, prevažujú štúdie alebo ide o časti chronologicky širších spracovaní.

Ustavične sa tu upozorňuje na rozdiel medzi štúdiami a monografickými spracovaniami. Medzi nimi nie je rozdiel len zo stránky rozsahu. To je iba vonkajší ukazovateľ. Ak sa totiž píše štúdia o problematike, o ktorej sa napr. v slovenskej historiografii doteraz nepísalo, tak je otázne, či problematiku možno primerane vyčerpať a osvetliť na 20, 30 či 40 stranách, čo bývajú bežne prípustné rozsahy. Stačí to zväčša iba na charakterizovanie starších názorov /nie už na zaujatie konkrétneho stanoviska k nim/ a na načrtnutie, na základe prameňov, ako to asi bolo.

Stručná charakteristika toho, čo sa doteraz urobilo, iste vyznieva pesimisticky. A to najmä preto, že urobené sa vlastne konfrontovalo s tým, čo všetko by sa malo urobiť, pretože, ako je všeobecne známe, slovenská medievistika sa nemôže opierať o podrobne spracované diela z obdobia rozvoja tzv. národných pozitivistických historiografií, ktoré boli u našich susedov veľmi bohaté a z ich materiálového prínosu môže čerpať aj ich súčasná historiografia. Napriek všetkému, čo sa tu povedalo, treba jednoznačne konštatovať, že slovenská medievistika za posledné tri desaťročia urobila v daných podmienkach obrovský kus práce a vytvorila základy pre seriózne spracovanie dejín stredoveku na Slovensku.

V tejto práci treba v budúcnosti pokračovať. Najdôležitejšou zárukou úspešného zvládnutia úloh, ktoré treba ešte splniť, je však výchova kvalifikovaných kádrov a ich ustavičné skvalitňovanie. Hoci medievalisti môžu vyrastať tak z poslucháčov histórie, ako aj archívnictva, čo sú v našich podmienkach relatívne silné odbory, nemožno povedať, že by pre mladých adeptov vedy bola medievistika príťažlivým odborom. Nepochybne to súvisí s veľkými nárokmi kladenými na medievistu u nás. Treba k tomu prínajmenej pasívne ovládanie troch cudzích jazykov, z ktorých dnes už zväčša ani jeden nebýva alebo len niektorý z nich zriedkavo je predmetom výuky na strednej škole; ďalším potrebným predpokladom je dobrá znalosť pomocných historických vied. Dlhoročná skúsenosť učí, že v priemere nám nepribúda ročne ani jeden "celý" adept medievistiky, pretože neraz aj schopní poslucháči si nájdu iné, na prípravu menej náročné možnosti uplatnenia.

Pokiaľ ide o konkrétne úlohy na najbližšie štyri roky, okrem toho, čo tu už bolo povedané, mohol by som uviesť náplň plánu Ústavu historických vied SAV, ktorý však v podstate predstavuje pokračovanie v začatých edíciách, pretože jestvujúca kapacita nedovoľuje reálne plánovať viac. Iste paralelne vznikne množstvo príležitostných štúdií z najrozličnejšej problematiky.

Za dôležitejšiu úlohu, ktorá sa musí neodkladne riešiť v dohľadnej budúcnosti, pokladám nastoliť zhodnotenie či prehodnotenie našich stredovekých dejín

a našich názorov o etnogenéze Slovákov a ich skonfrontovanie s názormi susedných historiografií, najmä maďarskej, českej, ale aj poľskej, a všímať si, ako nami a u nás zastávané názory akceptujú tieto susedné, svojím predmetom s nami spojené historiografie. Vyriešiť, či doriešiť túto úlohu nemôžu samostatne ani historici, ani archeológovia, ani jazykovedci. Môžu to urobiť len v úzkej spolupráci, vytýčením si vzájomne vytypovaných a koordinovaných úloh, ktoré by na seba nadväzovali a spolu súviseli. Aby sa k tomuto mohlo pristúpiť, treba si najprv zrevidovať, overiť názory vo vlastných radoch. Najprv musíme vedieť, čo za všeobecne platné a záväzné pokladá nie jeden slovenský historik, archeológ, jazykovedec, ale slovenskí medievisti, archeológovia a jazykovedci. V určitých detailoch možno pripustiť isté rozdiely, no v zásadných otázkach by sa malo dospieť k príbuzným názorom /formuláciám/. Zo strany nášho ústavu sa už pred prípravou štátneho plánu na minulé päťročnicu /1981-1985/ navrhovala konkrétna tematická spolupráca s archeológmi a jazykovedcami, no po začiatočných slubných vyhlídkach napokon nebolo z toho nič. Odvtedy sme získali bohaté skúsenosti z nových, stále hlasitejšie proklamovaných postojov zo strany niektorých maďarských historikov, ktorí vychádzajúc zo zveličenia niektorých viac alebo menej diskutabilných názorov našej medievistiky /pravda, netýka sa to len historikov/, popierajú najelementárnejšie základy našej stredovekej minulosti, a tým aj etnogenézy Slovákov. Na prvé otvorené útoky sa primerane alebo vôbec neodpovedalo, a situácia sa eskaluje. Ba niekedy sa aj povedalo, že to alebo ono sa týka len toho alebo onoho jednotlivca, akoby sa nevidelo, že išlo o zásadné problémy.

Nikdy v minulosti nebola široká maďarská verejnosť historikmi sytená takými názormi o pôvode Slovákov, ako je to v prítomnosti. Ak za feudalizmu bolo rozšírené, že Slováci/!/, či Svätopluk, predali Maďarom krajinu za bieleho koňa a červený kantár, v nacionalistickom období tu zas od nepamäti bývajúcí Slováci sa pokladali za prostý ľud, lebo názor J. Karácsonyiho bol na prelome 19./20. stor. ojedinelý aj medzi historikmi a na maďarskú verejnosť mal minimálny vplyv. Dnes sa v periodikách s mnohodesaťtisícovým nákladom opakovane popiera kontinuita Slovákov so Slovanmi bývajúcimi tu v 9. stor. alebo sa to radšej nespomína. A tak po desaťročiach práce, ba spolupráce, sme zatláčaní do existenčne-apologetických pozícií.

Spomínal som zhodnotenie či prehodnotenie. Jedným zo základných problémov v súvisi s týmito názormi je zaujatie jasného, vedecky fundovaného stanoviska k problematike slovansko-avarský, avarský a či slovanský, aby sa do príslušných medzí odkázalo "prisvojovanie si cudzieho". A netýka sa to len slovenských archeológov. Veď sa vyskytujú aj názory o bližšie nedefinovaných "východných nomádskych vplyvoch", ktoré spochybňujú predpokladanie slovanskej etnicity každého hrobu jazdca. Ak ponecháme stranou úvahy o oprávnenosti používania prívlastku veľká pre Veľkú Moravu, čo je nepodstatné, nemožno pokladať za nepodstatné zmenšovanie významu Veľkej Moravy vo vtedajšej konštelácii v stredovýchodnej Európe a znižovanie úrovne a významu jej kultúry. Tzv. nové názory o polohe jadra Veľkej Moravy, zastávané iba niekoľkými jednotlivcami, netreba pokladať za skutočne vedecky fundované, no aj tak by sa malo k nim zaujať stanovisko.

Nie zanedbateľným problémom je aj otázka východnej hranice jadra Veľkej Moravy. V tejto súvislosti treba konštatovať, že názory vyslovované slovenskými

historikmi a archeológmi nie sú akceptované ani českými historikmi a archeológmi, o maďarských a poľských ani nehovoriac. Príbuznosť alebo až totožnosť materiálnej kultúry nemožno pokladať za dostatočne preukazný argument. Z hľadiska slovenských dejín a etnogenézy Slovákov nie je nepodstatné ani to, ako chápeme vzťah staromoravského a nitrianskeho kniežatstva. Staromoravské a Pribinovo kniežatstvo a po nich Veľká Morava boli protofeudálnymi alebo včasnofeudálnymi štátnymi útvarmi a pre predpokladanie ich hraníc treba zohľadňovať aj iné ukazovatele než len materiálnu kultúru. Ak máme doklady o pretrvávajúcom správnom dualizme v jadre Veľkej Moravy, tak potom z historického hľadiska to nutne signalizuje, že ide o relikť staršieho vývinu, bez ohľadu na príbuznosť či jednotnosť materiálnej kultúry.

Z hľadiska etnogenézy Slovákov je mimoriadne dôležité usilovať sa získať čo najkonkrétnejšiu predstavu o východnej hranici nitrianskeho kniežatstva a /potom/ o východnej hranici Veľkej Moravy. V nitrianskom kniežatstve totiž možno hľadať či tušiť najstaršie základy slovenskej feudálnej národnosti. Národnosť je nadstavbovým javom vyvíjajúcim sa v priaznivých okolnostiach z totožného alebo príbuzného etnického substrátu. Aby sa mohla začať vyvíjať a vyvinúť, na to bol potrebný vznik spoločného vedomia, povedomia spolupatričnosti určitej skupiny ľudí. Na vznik vedomia spolupatričnosti bol zasa potrebný určitý čas a určitá strechová organizácia. Všetko to sa mohlo, ale nemuselo odrážať aj v rázovitej materiálnej kultúre. Ak východnú hranicu nitrianskeho kniežatstva, predpokladanú na Hrone či v Štiavnickom pohorí /a asi vrátane Turca/, treba pokladať za nespornú, malo by sa uvažovať, aký posun tejto hranice na východ by sa mohol ešte pokladať za pravdepodobný a vedecky všeobecnejšie akceptovateľný a zargumentovateľný. Pri úvahách o etnogenéze Slovákov sme azda až bojazlivo citliví, možno preto, že Slovensko /= územie obývané prevažne Slovákami/ netvorilo v minulosti samostatnú geopolitickú jednotku. Akoby sa zabúdalo /a nielen z našej strany/, že pre každú národnosť sú charakteristické dva rozmery, dve zložky: kvalitatívna a kvantitatívna, ináč povedané uvedomovacia /vedomie, povedomie/ a priestorová /teritoriálna/. Obidve tieto zložky sa postupne vyvíjali a rozvíjali, prvá sa zvyčajne prehľbovala, druhá zasa rozširovala. Na národnosť - národ sa hľadí /a to nielen u nás/ zo zorného uhla súčasnosti. Akoby sme sa obávali pripustiť, že slovenská feudálna národnosť /v ďalšom vývoji národ/ vo svojom terajšom teritoriálnom rozsahu vznikla z viacerých slovanských skupín, čo je sčasti dôsledkom vývoja už spreď 9. stor./!/, a že začiatky jej vytvárania sa boli na menšom teritóriu a jej priestorová expanzia sa dotvorila až v 11.-12. stor. Aj keď sa doteraz o tom nikde obšírnejšie nehovorilo, podobne to bolo aj u Čechov a Poliakov atď. Je pochopiteľné, že tento druh etnogenézy, špecifický pre Slovanov /veľké jazykovo i pôvodom príbuzné etnické substráty/, je vzdialený typu etnogenézy Maďarov, a preto je pre nich ťažko pochopiteľný.

K otázke kontinuity slovanského obyvateľstva 9.-12. stor. na našom území, o ktorej azda nikto z nás tu prítomných nemá ani najmenšie pochybnosti, významne môže prispieť archeológia, od 11. stor. aj história, ale paralelne azda najvýznamnejšia úloha pri tom patrí jazykovede. Preto je dôležité, aby aspoň v základných otázkach mali naši jazykovedci príbuzné stanoviská. V danej situácii mimoriadny význam by malo skúmanie ďalšieho vývoja foriem slovanských mien a názvov v maďarskom prostredí /aj mimo územia Slovenska/. Napokon nie celkom

jasný je postoj našich jazykovedcov k tzv. Bielym Chorvátom, ktorých sídla niektorí predpokladajú vo väčšej časti severného Slovenska /ináč pokladaného za neosídlené/.

Nadhodilo sa tu niekoľko otvorených problémov, s ktorými sa treba zaoberať. Ak sa pri ich riešení u nás dospeje k všeobecnejšie akceptovaným definítiivnejším záverom, potom nebude dôvodov vyhýbať sa odpovedi alebo odkladať odpovede na spomínané nežičlivé názory, ktoré sú vlastne provokačnými otázkami pre našich historikov, archeológov a jazykovedcov. K riešeniu nastolených problémov by azda mohli prispieť aj vedecké sympóziá, či konferencie.

V ý b e r l i t e r a t ú r y a p r a m e ň o v

BIALEKOVÁ, D. 1975: Pobedim - Slovanské hradisko a sídliská z 9. storočia. Nitra.

BIALEKOVÁ, D. 1978: Osídlenie oblastí so surovinovými zdrojmi na Slovensku v 9.-11. storočí. In: Archaeol. Historica. 3. Brno, s. 11-17.

BIALEKOVÁ, D. 1979: Zur Datierungsfrage archäologischer Quellen aus der ersten Hälfte des 9. Jh. bei den Slawen nördlich der Donau. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. Bratislava 7-14 septembre 1975. 1. Bratislava, s. 93-103.

BIALEKOVÁ, D. 1980: Odras franských vplyvov v kultúre Slovanov /blatnicko-mikulčický horizont/. In: IV. medzinárodný kongres slovanskej archeológie, Sofia 15.-22. septembra 1980. Nitra, s. 27-35.

BOBA, I. 1971: Moravia's History reconsidered a reinterpretation of medieval sources. Haag.

BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1959: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava.

BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1961: Slovanské osídlenie na východnom Slovensku. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 6. Nitra, s. 129-134.

DEKAN, J. 1976: Velká Morava. Doba a umenie. Bratislava.

GOMBOS, A. /ed./ 1937-1938: Catalogus fontium historiae Hungariae. I-III. Budapest.

GYÖRFFY, Gy. 1959: A magyar állam eredetéről. Budapest.

GYÖRFFY, Gy. 1963: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest.

GYÖRFFY, Gy. 1977: István király és műve. Budapest.

GYÖRFFY, Gy. 1982: Néppé válás Európában és az Északi-Kárpátokban. Kortárs, 1982, s. 296-302 /porovnaj aj recenziu na: Ján Dekan, Moravia Magna.

A Nagymorva Birodalom - kora és művészete. Kortárs, 1981, s. 826-828/.

HABOVŠTIK, A. 1985: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava.

HATZ, V. 1965: /P/REZLAWA CIV/ITAS/. In: Dona numismatica. Hamburg, s. 79-85.

HENSEL, W. 1965: Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Warszawa.

História, 8, 1986, č. 1 /Budapest/, s. 5-19.

Historický časopis, 32, 1985, č. 2.

HÓMAN, B. 1912: A honfoglaló törzsek megtelepedéséről. Turul, 30, s. 89-114.

HÓMAN, B. 1940: Geschichte des ungarischen Mittelalters. I. Berlin.

CHALOUPECKÝ, V. 1923: Staré Slovensko. Bratislava.

CHROPOVSKÝ, B. 1971: Vývoj a stav archeologického výskumu doby veľkomoravskej. Slov. Archeol., 19, s. 581-601.

CHROPOVSKÝ, B. 1975: Nitra. Archeologický výskum slovanských lokalít. Nitra.

CHROPOVSKÝ, B. /ed./ 1978: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava.

- JUCK, Ľ. /ed./ 1984: Výsady miest a mestečiek na Slovensku. I. Bratislava.
- KARÁCSONYI, J. 1901: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. Szemle, 35, s. 1039-1058.
- KARÁCSONYI, J. 1921: Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez. Budapest.
- KNIEZSA, I. 1955: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I-II. Budapest.
- KRAJČOVIČ, R. 1974: Slovenčina a slovanské jazyky. I. Bratislava.
- KRISTÓ, Gy. 1980: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest.
- KUČERA, M. 1974a: Problémy vzniku a vývoja feudalizmu na Slovensku. Hist. Čas., 22, s. 541-564.
- KUČERA, M. 1974b: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava.
- KUČERA, M. 1977: O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. Hist. Čas., 25, s. 217-238.
- KUČERA, M. 1978: Genéza miest na Slovensku. In: Archaeol. Historica. 3. Brno, s. 147-164.
- KUČERA, M. 1979: Typológia včasnostredovekého štátu na strednom Dunaji. Českoslov. Čas. hist., 27, s. 856-883.
- KUČERA, M. 1986: Postavy veľkomoravskej histórie. Martin.
- LEDERER, E. 1959: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Budapest.
- Magna Moravia. Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu. Praha 1965.
- Magnae Moraviae fontes historici. I-V. Brno-Praha 1966-1976.
- Magyarország története. I/1-2. Előzmények és a magyar történet 1242-ig. Budapest 1984.
- MAJOR, J. 1980: A telektípusok kialakulásának kezdetei Magyarországon. Tört. Szemle, 3, s. 34-55.
- MÁLYUSZ, E. 1922: Turóc megye kialakulása. Budapest.
- MARSINA, R. 1961: O počte a hustote obyvateľstva Uhorska do začiatku 14. storočia. Hist. Čas., 9, s. 617-632.
- MARSINA, R. /ed./ 1971: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. Bratislava.
- MARSINA, R. 1971 a 1973: Štúdie k Slovenskému diplomatúru. I/1-2. In: Hist. Štúdie. 16. Bratislava, s. 5-108; 18, s. 5-119.
- MARSINA, R. 1984: Stredoveké uhorské rozprávacie pramene a slovenské dejiny. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 78. Hist. 24. Bratislava, s. 167-195.
- MARSINA, R. 1985: Metodov boj. Bratislava.
- MELICH, J. 1929: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest.
- MOÓR, E. 1956: Die Ausbildung der Betriebsformen der ungarischen Landwirtschaft im Lichte der slawischen Lehnwörter. In: Studia Slavica. 2. Budapest, s. 31-117.
- PAULÍNÝ, E. 1964: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. Bratislava.
- PIETA, K. 1972: Slovanské osídlenie Liptova v 9.-12. storočí. In: Liptov. 2. Martin, s. 62-82.
- POULÍK, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat veľkomoravských. Praha.
- POULÍK, J. - CHROPOVSKÝ, B. a kol. 1985: Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha - Bratislava.
- PÜSPÖKI-NAGY, P. 1978: Nagymorávia fekvéséről. Valóság, 21, č. 11, s. 60-96.
- /To isté ako samostatný titul: New York 1982./
- RAPANT, D. 1933: O starý Liptov. In: Bratislava. 7. Bratislava, s. 515-541.

- RATKOŠ, P. /ed./ 1965: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava.
- RATKOŠ, P. 1968a: Die grossmährischen Slawen und die Altmagyaren. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 16. Nitra, s. 193-219.
- RATKOŠ, P. 1968b: Historische Quellen und die sogenannte awarisch-magyarische Kontinuität. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 16. Nitra, s. 183-192.
- RATKOŠ, P. /ed./ 1968c: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava.
- RATKOŠ, P. 1971: O služobných miestnych názvoch v Dunajskej kotline. Hist. Čas., 19, s. 385-396.
- RATKOŠ, P. 1972: Otázky vývoja slovenskej národnosti do konca 17. storočia. Hist. Čas., 20, s. 19-64.
- RATKOŠ, P. 1974: Die slawische liturgische Sprache im Lichte der päpstlichen Politik in den Jahren 869-880. In: Stud. Historica Slov. 7. Bratislava, s. 185-205.
- RATKOŠ, P. 1976: O hospodárskom a sociálnom vývoji Slovenska v 9.-13. storočí. Hist. Čas., 24, s. 571-597.
- RATKOŠ, P. /ed./ 1977: Veľkomoravské legendy a povesti. Bratislava.
- RATKOŠ, P. 1979: Az ősi Nyitráról és környékéről szóló tudományhoz. Irodalmi szemle, 21, s. 73-86.
- RATKOŠ, P. 1983: Anonymove Gesta Hungarorum a ich pramenná hodnota. Hist. Čas., 31, s. 825-870.
- Razvitije etničeskogo samosoznaniya slavyanskich narodov v epochu rannego srednevekovja. Moskva 1982.
- RUTKAY, A. 1975: Ducové. Veľkomoravský veľmožský dvorec a včasnostredoveké pohrebisko. Nitra.
- SANČUK, G. E. - POULÍK, J. /ed./ 1985: Velikaja Moravija. Jejo istoričeskoje i kulturnoje značenie. Moskva.
- SEDLÁK, V. 1967: K otázke vzniku a pôvodu inštitúcie "Szolgagyőr". In: Hist. Štúdie. 12. Bratislava, s. 155-185.
- SEDLÁK, V. 1970: Bratislavské hradné županstvo a Bratislava do r. 1291. In: Bratislava. 6. Bratislava, s. 35-59.
- SEDLÁK, V. /ed./ 1980: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I. Bratislava.
- SENGA, T. 1983: Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. Századok, 117, s. 307-345.
- SCHWARZ, E. 1957: Die Herkunft der Siebenbürger und Zipser Sachsen. München.
- Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Hist. Štúdie. 2. Bratislava 1984.
- SOPKO, J. 1981, 1982: Stredoveké latinské kódexy. I-II. Martin.
- STANISLAV, J. 1956-1958: Dejiny slovenského jazyka. I-III. Bratislava.
- SZENTPÉTERY, E. /ed./ 1937-1938: Scriptores rerum Hungaricarum. I-II. Budapestini.
- SZŐKE, B. 1962: A honfoglaló és kora Árpádkori magyarság régészeti emlékei. Budapest.
- SZŐKE, B. - FEHÉR, G. - ÉRY, K. - KRALOVÁNSZKY, A. 1962: A közép Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpádkori sírleletei. Budapest.
- ŠAIKOVSKÝ, P. 1980: K vývoju a štruktúre slovanského osídlenia v hornatých oblastiach Slovenska. In: Kongres slovanskej archeológie V. 1980 - Sofia. Nitra, s. 166-173.
- ŠMILAUER, V. 1932: Vodopis starého Slovenska. Praha-Bratislava.

- TOČÍK, A. 1968: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava.
- ULIČNÝ, F. 1983, 1985: Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia. In: Liptov. 7. Martin, s. 39-90; 8, s. 133-208.
- VÁCZY, P. 1935: Die erste Epoche des ungarischen Königtums. Pécs.
- VÁNA, Z. 1954: Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.-XII. století. Slov. Archeol., 2, s. 51-104.
- VARSIK, B. 1964, 1973, 1977: Osídlenie Košickej kotliny. I-III. Bratislava.
- VAVŘÍNEK, V. 1963: Die Christianisierung und Kirchenorganisation Grossmährens. In: Historica. 7. Praha, s. 5-56.
- WIDAJEWICZ, J. 1938: Kraków i Poważe w dokumencie biskupstwa praskiego z 1086 roku. Poznań.

STATE AND TASKS OF THE HISTORICAL INVESTIGATION OF THE SLAVS AND THE MIDDLE AGES FROM THE POINT OF VIEW OF HISTORY AND ETHNOGENESIS OF SLOVAKS. In the present paper the period from the 9th-15th cc. is under review. In Hungary during the last 10 years "new" opinions on the history of Slovakia and Slovaks appeared rejecting a continuity of the Slovak settlement in the territory of Slovakia in the 9th-13th cc. In the last three decades Slovak historiography paid increased attention to the preparation of systematic editions of the medieval sources and to the elaboration of synthesis of the history of Slovakia. The other publishing activities are relatively scarce, considering a small number of professional medievalists. Mostly just papers and occasional collection papers have been published devoted to the both Great Moravian period and the 10th-12th cc. As to the 13th-15th cc., a number of works is a little bit larger, mainly on the development of the settlement. Nevertheless, the last three decades was the period when a great deal of work was done and foundations of the Slovak medievalistics were laid down. It is necessary to follow this work in the next years.

In our next work it is necessary to focus on a confrontation of opinions of Slovak historiography on the ethnogenesis of Slovaks with neighbouring historiographies /Czech, Hungarian, and Polish/. It is necessary to work out well-grounded scholar standpoints on the problems of "Avar-Slav, Avar, Slav", as well as "eastern nomad influence". At the same time, it is necessary to obtain more specific notions on the eastern borderline of the Pribina /Nitra/ principedom and - later - of the original territory of Great Moravia. As to this period, the material culture cannot be found to be a decisive identifying agency for progress of ethnogenesis.

Exploring the ethnogenesis of Slovaks, it is necessary to consider that there are two characteristic elements for every feudal nationality: qualitative one /element of the consciousness of a nation/ and quantitative one /spatial-territorial element/. Both elements underwent a process of development. At the same time the Slovak nation developed in a territorial respect as well, in spite of that Slovakia did not form a special geopolitical unit. The same was with other Slav nations /Czechs, Polish/. However, a detail elaboration of the ethnogenesis of Slovaks cannot be only a task of historians. Only an interdisciplinary cooperation mainly of historians, archaeologists, and linguists can help to draw generally acceptable inferences. The most suitable for interdisciplinary discussion on these problems ought to be symposia and conferences.

СОСТОЯНИЕ И ЗАДАЧИ ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СЛАВЯН И СРЕДНЕВЕКОВЬЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИСТОРИИ И ЭТНОГЕНЕЗА СЛОВАКОВ. В статье рассматривается период с IX до XV вв. Об истории Словакии и словаков за последние десять лет появились в ВНР "новые" взгляды, отрицающие преемственность славянского населения IX-XIII вв. на территории Словакии. За последние тридцать лет словацкая историография уделяла внимание в первую очередь подготовке систематических изданий средневековых источников и разработке синтеза истории Словакии. Ввиду небольшого количества профессиональных медиевалистов остальная продукция относительно небольшая. Это большей частью только статьи и случайные сборники, посвященные как великоморавскому периоду, так X-XII вв. Бóльшее количество трудов посвящено XIII-XV вв., главным образом развитию поселения. Несмотря на то, именно за последние тридцать лет была проделана большая работа и удалось заложить основы словацкой медиевалистики. В следующие годы необходимо продолжить эту работу.

В дальнейшей работе необходимо обратить внимание на сопоставление взглядов на этногенез словаков словацкой историографии с соседними историографиями /чешской, венгерской и польской/. Следует разработать хорошо обоснованные научные точки зрения по проблематике "аваро-славянского, аварского и славянского" и по "восточным номадским влияниям". Сверх того следует уточнить представления о восточной границе княжества Прибины /Нитранского княжества/ и - позднее - первоначальной территории Великой Моравии. Для этого периода материальную культуру нельзя считать главным определяющим фактором для развития этногенеза.

При исследовании этногенеза словаков необходимо учитывать, что для каждой феодальной национальности характерны два элемента: качественный /элемент самосознания/ и количественный /пространственно-территориальный элемент/. Оба эти элемента постепенно развивались. Сверх того, в территориальном отношении развивалась также словацкая национальность, несмотря на то, что Словакия не создала одно геополитическое целое, так же, как и другие славянские национальности /чехи, поляки/. Однако, тщательная разработка этногенеза словаков не является только задачей историков. Только интердисциплинарное сотрудничество, прежде всего историков, археологов и языковедов, может вести к общеприняемым заключениям. Самой подходящей формой для интердисциплинарного обсуждения настоящей проблематики были бы симпозиумы и конференции.

NA OKRAJ PROBLÉMOV SÚVISIACICH S VÝSKUMOM SLOVANSKÝCH A STREDOVEKÝCH DEJÍN

Tatiana Štefanovičová

V súvisi s ostatnými referátmi by som sa chcela dotknúť niekoľkých problémov. Z hľadiska učiteľa to bude predovšetkým otázka výuky, ktorú vo svojom referáte spomenul aj A. Ruttkay. Pri zamýšľaní sa nad dlhodobými zámermi bádania o slovanskom a stredovekom osídlení Slovenska nemožno obchádzať túto stránku našej prípravy na spĺňanie vytýčených úloh. Pri bilancii posledných 20 rokov štúdia archeológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského môžeme konštatovať, že štúdium archeológie ukončilo 82 poslucháčov, z toho 33 so špecializáciou na slovanskú a stredovekú archeológiu /pre slovanskú 19, pre stredovekú 14/, čo predstavuje 40 % z celkového počtu. Vzhľadom na zvýšené nároky práve na riešenie úloh slovanskej a stredovekej archeológie nie je tento pomer priaznivý. Za pozitívne možno považovať, že z 33 diplomových prác boli výsledky 13 uverejnené /39,3 %/. Profil odboru archeológie je po celý čas zameraný viac na pravek, ktorý zaberá širší úsek s viac-menej ustáleným časovým a kultúrnym členením, kým náplň pojmu stredoveká archeológia sa vlastne ešte aj teraz vyvíja a rozširuje smerom k súčasnosti. Pritom si treba uvedomiť, že stredoveká archeológia ako celkom nová disciplína, ktorá nemala tradíciu ani vypracovanú metodiku, sa začala prednášať až roku 1964. Problém spočíval a spočíva až dodnes v tom, že archeológ stredoveku musí konfrontovať výsledky svojho terénneho výskumu so svedectvom písomných prameňov. Na prácu s písomnými prameňmi však nemá patričné vzdelanie. Predstava niektorých bádateľov historikov, že odborník pre stredovekú archeológiu má byť schopný bádať samostatne v oboch disciplínach, je nadsadená. Ani historik, ktorý používa vo svojej práci argumenty archeologického bádania, ich sám neinterpretuje z materiálu, pretože nemá na to vzdelanie, ale opiera sa o závery archeológa. Pokus riešiť tento problém uskutočnili na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe zavedením štúdia stredovekej archeológie v kombinácii s archívnictvom. Takáto úzka špecializácia sa však ukázala ako nevyhovujúca. Archeológ, aj keď sa venuje obdobiu stredoveku, musí ovládať predovšetkým metódy a techniky spoločné pre archeologické bádanie a musí mať prehľad aj o problematike celého pravekého vývoja až po stredovek, pretože pri terénnom výskume môže odhaliť, a spravidla aj odhaliť, nálezy z rôznych období. Zvládnutie používania písomných prameňov ostáva na osobnej iniciatíve a schopnostiach jednotlivca, a najmä na spolupráci s historikom stredoveku. Tu je potrebná interdisciplinárna spolupráca, ktorá je aj jedným z dôležitých predmetov rokovania tohto seminára. V tejto súvislosti treba konštatovať, že sa pociťuje nedostatok mladých historikov starších dejín, s ktorými by mohli archeológovia spolupracovať.

Historickým prístupom k riešeniu archeologickej problematiky, schopnosťou historicky myslieť, sa zaoberajú obe posledné prestavby štúdia archeológie. Prestavba štúdia historických odborov z polovice 70. rokov podstatne rozšírila výuku histórie v odbore archeológie vrátane seminárov. V poslednej prestavbe z roku 1986 na dvojodbové štúdium v kombinácii dejepis-archeoló-

gia má história paritné zastúpenie. Paradoxné je, že obe prestavby znížili práve počet hodín výuky stredovekej archeológie. V poslednej prestavbe, ku ktorej sme sa v podstate nemohli dopredu vyjadriť, chýba v rámci štúdia dejepisu proseminár alebo seminár pomocných historických vied, ktorý by poslucháčom poskytol základné informácie o písomných prameňoch a práci s nimi.

Súčasná situácia v zameraní poslucháčov je pre odbor slovenskej a stredovekej archeológie priaznivá: z 10 študentov 7 pracuje na diplomových prácach zo slovenskej a stredovekej archeológie. Pre budúcnosť sa nazdávam, že treba pri štátnych skúškach uplatniť rovnaké zastúpenie otázok z preveku a zo slovenskej i stredovekej archeológie /dosiaľ prevažoval pravek 4 : 2/. V rámci terénneho výskumu by poslucháči mali absolvovať okrem základného výcviku na školskom výskume fakulty aj prax na výskumoch z iných období a iných typov. Ďalej považujem za veľmi dôležité spolupracovať s Archeologickým ústavom SAV ako hlavným koordinátorom výskumu štátneho plánu pri zadávaní tém diplomových prác, a tak sa podieľať na plnení úloh štátneho plánu.

K diskusii o datovaní niektorých období slovenského osídlenia sa chcem pripojiť len poznámkou o probléme intenzity osídlenia v prvej polovici 9. stor. Blatnicko-mikulčický horizont z prelomu 8.-9. stor. a prvých desaťročí 9. stor. je v nálezoch zastúpený na pomerne veľkom území a ukazuje, že predpoklady k zjednocovaciemu procesu sa vytvorili na širokej báze. Nálezov z prvej polovice, ba až z prvých dvoch tretín 9. stor. je však celkove málo. Vypukle sa to odráža zvlášť pri porovnaní s husto a bohato zastúpeným osídlením z poslednej tretiny 9. a zo začiatku 10. stor. Spočíva toto skreslenie v nedostatočnej pramennej báze alebo v nesprávnom datovaní? Myslím, že aj to je jedna z otázok, na ktoré by sa mal ďalší výskum sústrediť.

V rámci interdisciplinárnej spolupráce je veľmi dobrý kontakt s historikmi starších dejín, pravda, tam vyvstáva už spomenutý problém novej, mladej generácie, ktorá prakticky chýba. Podobnú situáciu možno konštatovať aj v oblasti jazykovedy, sľubne sa rozvíja spolupráca v oblasti dejín štátu a práva. Chcela by som však pri tejto príležitosti upozorniť na výrazné zaostávanie spolupráce so špecialistami z odboru dejín umenia a architektúry. Okrem nepatrných výnimiek sa v posledných rokoch takáto spolupráca nerealizovala. Nazdávam sa, že problém spočíva vo výchove mladých kádrov na vysokých školách, ale tiež v možnosti ich uplatnenia sa v praxi. Praktický umelecko-historický alebo architektonický výskum stredovekých objektov sa v rámci SAV nerealizuje, lebo Umenovedný ústav SAV je teoretické pracovisko. Možnosť realizácie podobného výskumu v strediskách a ústavoch pamiatkovej starostlivosti je minimálna, pretože tieto zariadenia majú prevažne administratívne zameranie. Túto situáciu pociťujeme veľmi nepriaznivo pri spracúvaní a vyhodnocovaní výsledkov stredovekých výskumov. Markantne sa to prejavuje každoročne na celoštátnych konferenciách archeológie stredoveku, kde máme v pomere ku kolegom z českých krajín minimálne alebo žiadne zastúpenie v referátoch hodnotiacich nálezy stredovekej architektúry a jej tvaroslovía. Nazdávam sa, že je to problém, ktorý naliehavo potrebuje riešenie.

V ý b e r l i t e r a t ú r y

BIALEKOVÁ, D. 1977: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim. Slov. Archeol., 25, s. 103-158.

- BIALEKOVÁ, D. 1978: Výskum a rekonštrukcia fortifikácie na slovanskom hradisku v Pobedime. Slov. Archeol., 26, s. 149-177.
- BIALEKOVÁ, D. 1980: Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Slovenské obdobie. Slov. Archeol., 28, s. 213-228.
- BIALEKOVÁ, D. 1981: The Great Moravian Period. In: Archaeological research in Slovakia. Xth International congress of Prehistoric and Protohistoric sciences Mexico 1981. Nitra, s. 151-167.
- ČAPLOVIČ, P. 1977: Ostrá skala nad Vyšným Kubínom. Vlastiv. Čas., 26, s. 75-78.
- CHROPOVSKIJ, B. 1985: K probleme vzniknovenije i razvitija specializirovannyh remesel v Velikoj Moravii. In: Velikaja Morevija, jejo istoričeskoje i kulturnoje značeniye. Moskva, s. 126-143.
- CHROPOVSKÝ, B. 1971: Vývoj a stav archeologického výskumu doby veľkomorevskej. Slov. Archeol., 19, s. 581-601.
- TOČÍK, A. 1971: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei /I/. Slov. Archeol., 19, s. 135-276.
- TOČÍK, A. 1979: K otázke etnicity pohrebísk z 10. storočia na Slovensku. In: Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.-13. storočí. Nitra, s. 68-88.

SOME REMARKS ON THE PROBLEMS CONNECTED WITH THE INVESTIGATION OF THE SLAV AND MEDIEVAL HISTORY. As to the question of preparation of graduates for the research of the Slav and medieval settlement in the territory of Slovakia, it may be stated that during the last 20 years 40 per cent of students graduated in the Slav and medieval archaeology. Since 1964, lectures on the medieval archaeology have been given at the Faculty of Arts of the Comenius University in Bratislava as a new discipline, without any tradition. A historical approach to solving a range of problems in archaeology has been ensured by recent changes in the studies of archaeology. It may be desirable to have a regular cooperation with the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences as to the student practice in the field during the summer holidays as well as in setting the subjects of the theses.

Attention should be paid to the research of sites of the first half of the 9th c. whose finds are met with very rarely.

Within the interdisciplinary cooperation there is a lack of cooperation with historians of arts and architects what is felt to be grave shortcomings mainly in the medieval architecture.

ПО ПОВОДУ ПРОБЛЕМ, СВЯЗАННЫХ С ИССЛЕДОВАНИЯМИ ИСТОРИИ СЛАВЯН И СРЕДНЕВЕКОВЬЯ. К вопросу подготовки выпускников к исследованию славянского и средневекового поселения на территории Словакии можно констатировать, что за последние 20 лет 40 процентов студентов кончило университет с специализацией славянская и средневековая археология. Лекции по средневековой археологии на Философском Факультете Университета имени Коменского в Bratislave читаются с 1964 г. как

дисциплина без всякой традиции. Исторический подход к решению археологической проблематики обеспечат последние перестройки в обучении археологии. Было бы весьма желательным регулярное сотрудничество с Институтом археологии САН в полевой практике студентов во время каникул и в задавании тем дипломных работ.

Внимание следует обратить на исследования местонахождений первой половины IX в., которые малочисленны.

В рамках интердисциплинарного сотрудничества отсутствует сотрудничество с историками искусства и архитекторами, что считается важным недостатком, главным образом в исследованиях средневековой архитектуры.

PROGRAM VÝSKUMU POĽNOHOSPODÁRSTVA V SLOVANSKOM OBDOBÍ A V STREDOVEKU Z POHLADU PALEOETNOBOTANIKY

Eva Hajnalová

História poľnohospodárstva, ak ho chápeme ako výrobnú jednotku upriamenú na získanie potravín a surovín pre remeslá pestovania rastlín a chovom zvierat, bola na území Československa študovaná so zameraním na slovanské a stredoveké obdobie len okrajovo. Výnimku predstavujú práce M. Beranovej. Niektoré publikácie zaoberajúce sa poľnohospodárskou problematikou v širšej či užšej miere sú od V. Nekuda, J. Kudrnáča, R. Snášila, E. Černého, B. Dostála a J. Poulíka. Čiastkové témy riešili aj slovenskí archeológovia A. Habovštiak, D. Čaplovič, B. Polla, B. Chropovský, D. Bialeková a iní. Pozoruhodné poznatky predostreli vo väčších štúdiách historici M. Kučera a R. Marsina i etnograf J. Podolák.

Materiál z archeologických a historických prameňov poukázal na čiastkové problémy, ktoré možno tematicky zaradiť do okruhov: vlastníctvo pôdy, technológia výroby náradia na prípravu pôdy, jej ošetrovanie a zber rastlín, tvar tohto náradia. Publikované príspevky sa okrajovo dotýkali foriem hospodárenia s pôdou, a to predovšetkým používania poľnohospodárskych systémov. Autori sa zaoberali technológiou zberu pestovaných rastlín a formami chovu zvierat; s tým boli niekedy spojené problémy výživy, stravovania, technológie úpravy potravín, uskladňovania surovín a hotových produktov. Prameňov, a to artefaktov, ale tiež ich hodnotení, ktoré sa dotýkajú úrovne a mechanizmu poľnohospodárstva v slovanskom období a v stredoveku, nie je málo. V mnohých prípadoch sa však dá konštatovať, že týmto prameňom chýba šírka a hĺbka vypovedacej schopnosti a vzájomná nadväznosť na komplexnú poľnohospodársku problematiku.

Štúdium histórie poľnohospodárstva v určitom období, ale aj v celej vertikálnej štruktúre, by malo vychádzať z koncepcie metód a metodík uplatňovaných všeobecne. Pre tento špecializovaný úsek materiálnej výroby, podobne ako aj iné činnosti, napríklad rôzne remeslá, nie sú vypracované postupy, a tak je potrebné na začiatkoch štúdia rozpracovať metodológiu celej problematiky.

Z pohľadu prírodovedcov zainteresovaných na riešení čiastkových problémov histórie poľnohospodárstva sa zdá najvhodnejší prístup, ktorý stručne rozvediem. Poľnohospodárstvo je výrobná činnosť zasahujúca do rôznych prírodných prirodzených aj umelých systémov. Medzi nimi dôležité a najpremenlivejšie sú vegetácia, živočíšstvo a ľudská spoločnosť. Ak pri komplexnom ponímaní štúdia poľnohospodárstva budeme brať do úvahy aj tieto faktory, okrem tradičných metód práce nájdeme vo väčšej miere vypovedaciu príležitosť aj prírodovedné a technické odbory. Ich úloha by mala spočívať jednak v rozšírení základnej vypovedacej bázy pramenného materiálu, jednak, a to nie v druhoradej miere, v inšpiratívnom podnecovaní archeológie venovať pozornosť tvorbe hypotetických modelov, ktorých správnosť sa bude overovať sledovaním súvislostí v terénnom výskume. Študovať všetky tematické okruhy zahrnuté pod pojem poľnohospodárstvo je určite úloha niekoľkých generácií odborníkov, preto bude dôležité zamyslieť sa nad prioritou tém.

Hybnou silou vzostupných premien poľnohospodárstva je v prvom rade zavádzanie nových systémov v poľnej výrobe, vznik ďalších foriem, ako napríklad záhradníctvo, ovocinárstvo, vinohradníctvo, a tiež praktík v chove hospodárskych zvierat, úzko viazaných na ekologické a spoločenské podmienky, ktoré predstavuje predovšetkým úroveň vedomostí a organizačné schopnosti aj možnosti. Organizačné schopnosti a možnosti sa v súčasnej archeológii študujú, alebo sú vytvorené predpoklady na ich zaznamenávanie, aj keď len v teoretickej rovine, pretože artefakty týchto procesov bude možné nájsť v teréne aj pri akejkoľvek dôslednej metodike výskumu iba v takom rozsahu ako doteraz. Väčšie peľe pôsobnosti má sledovanie vedomostnej úrovne na jednotlivých úsekoch vývoja poľnohospodárstva, a to z rôznych zorných uhlov, uplatňovaním poznatkov prírodovedných a technických vied na materiáloch z archeologických výskumov. Zdá sa, že bude závisieť od času, kedy sa nahromadí dostatočný počet poznatkov, aby sa dali postrehnúť kvalitatívne zmeny, najmä vtedy, ak geografická členitosť nášho územia umožní pri dôslednom štúdiu ekologických podmienok poľnohospodárstva v určitom čase vzájomné porovnávanie. To však nebude možné zaužívanými praktikami a s kolektívom odborníkov, ktorý by sa problémami zaoberal profesionálne na celý pracovný úväzok, pretože ho prakticky niet, ale zainteresovaním veľkého tvorivého kolektívu pracovníkov aj z iných pracovísk.

Dovoľte, aby som sa pozrela na túto zdôvodnenú formu spolupráce z hľadiska úzkej špecializácie paleoetnobotanika, to znamená odborníka, ktorý botanické nálezy z archeologických výskumov nielen opisuje, ale aj hodnotí v časovo-priestorových súvislostiach. Paleoetnobotanických prác, ktoré vznikli zo zámernej úzkej spolupráce s archeológiou pri riešení konkrétnych otázok poľnohospodárstva v slovanskom a stredovekom období na našom území, nie je veľa. Hoci je vypublikovaná takmer stovka prác F. Kühna, Z. Tempíra, E. Opravila, V. Čulíkovej, E. Krippela, E. Rybníčkovej, V. Jankovskej, E. Hajnalovej, ktoré analyzujú a interpretujú slovanské a stredoveké nálezy, skôr sa zaužívala a traduje forma využívania poznatkov paleoetnobotaniky pri monografickom hodnotení jednotlivých lokalít, málokedy sa výsledky použijú ako dokument predkladaných súdov a záverov pri riešení širokých hospodárskych problémov slovanského a stredovekého obdobia. Doteraz nie je ani jedna významnejšia paleoetnobotanická práca, ktorá by bola vznikla v úzkej spolupráci už počas terénnych výskumov, hoci, ako sme si ukázali predtým, poľnohospodárstvo sa realizuje, tak ako iné systémy, práve v systémoch spoločnosť, vegetácia, živočíšstvo a najdôležitejšie poznatky sú zistiteľné veľakrát práve v teréne.

Styčné plochy, ktoré archeológiu a paleoetnobotaniku spájajú pri štúdiu histórie poľnohospodárstva, možno rámcovo rozdeliť do týchto okruhov problémov:

1. prostredie, v ktorom sa poľnohospodárstvo realizovalo,
2. technologické a agrotechnické metódy v poľnohospodárskej praxi, závislé od vedomostí, skúseností a možností,
3. výživa v súvislosti s potravou pripravovanou z rastlinnej suroviny a príprava suroviny na remeselné spracovanie.

Pokúsime sa poukázať na súčasný stav, prípadne na možnosti spolupráce v jednotlivých okruhoch.

1. Prostredie, v ktorom sa poľnohospodárstvo realizovalo

História aj súčasná prax poukázali na to, ako úzke súvisia prírodné podmienky s používaním poľnohospodárskeho systému a rôznych praktík v rastlinnej výrobe. Analýzy zvyškov rastlín, získavaných počas archeologických výskumov tradičnými metódami, pri ktorých si pozorní terénni pracovníci všimnú archeobotanické nálezy, ale v oveľa väčšej miere zámerné vyhľadávaných preplavovaním hlinitých výplní rôznych objektov, poukážu na vegetáciu a prostredníctvom nej na prostredie lokality a jej bezprostredného zázemia. Najväčšiu vypovedaciu schopnosť majú v tomto smere uhľiky, a to najmä z väčších stavieb, nie z ohnísk, ďalej semená synantropných rastlín, z ktorých teplomilné druhy môžu poukázať na rozdiely s recentnými podmienkami. Aj semená z rôznych rastlinných spoločenstiev /lúčne, krovinaté, poľné a pod./ môžu pomôcť dokresliť celkový obraz.

Nateraz máme iba jednu slovenskú lokalitu, pri ktorej sa bude dať uvažovať v uvedených kritériách, a to je Mužla-Čenkov. Preplavovaním materiálu z nej sa zistilo okolo 40 druhov a rodov rastlín z voľnej prírody /analýzy sú iba z dvoch rokov terénneho výskumu, preplavovanie sa robilo štyri roky/. Ekologické rozdielnosti zázemie slovenských lokalít sú zrejmé aj z vyhodnotení druhu dreva použitého vo fortifikačných systémoch slovenských hradísk, na stavbu stredovekých hrádok, ale aj zrubových obydlí na strednom toku Váhu, v Žilinskej i Liptovskej kotline, v jednom náleze na Orave, Spiši, ale aj v Šariši a na Východoslovenskej nížine /dnes sú analyzované uhľiky zo 100 lokalít/. Niektoré indicie vyplývajú aj z nálezov zvyškov rastlín z obdobia stredoveku z Bratislavy.

Oveľa viac poznatkov, ako môže poskytnúť analýza makrozvyškov rastlín, sa dá získať z palynologických rozborov. Napriek tomu, že ich nemáme z celého nášho územia, možno pri úzkej spolupráci s odborníkmi získať všeobecne platné poznatky pre určité uzavreté regióny.

Zhrňujúc nadhodené, dá sa konštatovať, že krok vpred možno urobiť jedine prácou v teréne, a to zámerným vyhľadávaním archeobotanických zvyškov preplavovaním obsahu vytipovaných objektov na viacerých lokalitách. Je to práca náročná na čas, vedomosti i skúsenosti. Pri výbere lokalít bude potrebné zohľadniť vertikálnu členitosť od nadmorskej výšky 100 až po 1000 m, kde ešte možno zistiť pravidelnú poľnohospodársku činnosť. Táto členitosť bude znásobená značnou rozdielnosťou v podmienkach mikreregiónov, ako to bolo podrobne odôvodnené v príspevku D. Čaploviča.

2. Technologické a agrotechnické metódy v poľnohospodárskej praxi, závislé od vedomostí, skúseností a možností

Tento okruh problémov je v obsahovej náplni archeologicky a historicky skúmaného poľnohospodárstva a v paleoetnobotanike spoločný. Podľa dnešných našich poznatkov prebehla v slovenskom a stredovekom období zmena dvojpoľného systému na trojpoľný. Vieme tiež, že v mnohých oblastiach pretrvával spôsob žiarového hospodárstva až do novoveku. Zaviedlo sa sadovníctvo, vinohradníctvo a upevnilo, prípadne rozšírilo sa zeleninárstvo. Všetky tieto problémy sú predznačené v sortimente pestovaných rastlín a v ich kvantitatívnych a kvalitatívnych vzťahoch.

Hovoriť dnes o problémoch v takýchto naznačených súvislostiach nemôžeme. Poznáme v podstate celý sortiment pestovaných zrnín, strukovín, olejnía a priadnych rastlín, a to zo slovanského i stredovekého obdobia. Pre stredoveké obdobie poznáme aj široký sortiment ovocia, niečo zelenín a pechutín. Doklady o tom poskytlí nálezy z viac ako 40 lokalít, posúdené a vyhodnotené v nálezových posudkoch a publikované vo viacerých príspevkoch. Nepoznáme však niektoré spoločenské závislosti, ako napríklad rozdiel medzi dedinou a mestom, medzi cirkevným hospodárstvom a dedinskou praxou v stredoveku. V slovanskom období sú indicie pretrvávania archaických druhov zrnín v určitých oblastiach, zatiaľ však to nie je dokázané na preukaznom počte prípadov. Sortiment burín v poľných rastlinách, ktorý môže byť indikátorom poľných praktík, ale aj spôsobov zberu a pozberovej úpravy rastlín, je zatiaľ nepostačujúci a môžeme menovať dnes iba jedinú lokalitu, a to Mužla-Čenkov, kde sa dajúrobiť aj širšie závery. Zatiaľ vôbec nevieme postrehnúť paleoetnobotanické rozdiely medzi usadlým poľnohospodárstvom a kočovným spôsobom, aký sa predpokladá u slovanského a avarského etnika. Príkladov by bolo možné uviesť viac. Cesta, ktorá by mala viesť k zlepšeniu, bude spočívať zrejme jednak v dopĺňaní abecedných zoznamov druhov rastlín, čo sa môže uskutočňovať iba veľmi prácne preplavovaním materiálu v teréne, štúdiom historických dokumentov pre stredovek, ale jednak v osvojovaní si takých poznatkov paleoetnobotanikmi, aby v zoznamoch analyzovaných rastlín vedeli vyčítať historické súvislosti a zákonitosti.

3. Výživa v súvislosti s potravou pripravovanou z rastlinnej suroviny a príprava suroviny na remeselné spracovanie

Je otázne, či táto problematika súvisí s históriou poľnohospodárstva. Ak je vlastne motiváciou tejto zámernej činnosti, mohla by byť kritériom študovaných problémov.

Pre slovanskú archeológiu vcelku, ale aj pre paleoetnobotaniku, je to oblasť prakticky nesledovaná, a bude potrebné začať v prvom rade so štúdiom literatúry, dnes už vo svete nie ojedinelej. Súčasne sa však bude musieť začať zámerne vyhľadávanie nálezov v teréne. Špecifické, vo väčšine prípadov nevhodné pôdne podmienky na uchovanie zvyškov potravy by mali motivovať archeológov zachrániť každý jeden nález. Skúsenosti z výskumu stredovekej Bratislavy, pri ktorom sa aj z tohto zorného uhla sledovalo niekoľko typov objektov /suché smetiská, odpadový kanál, fekálna jama, studne, šachta/, naznačili, kde a akým spôsobom hľadať, ale aj aké výsledky sa dajú očakávať.

Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že základný sortiment pestovaných rastlín zo slovanského obdobia poznáme, zo stredoveku k tomu pristupuje široký sortiment zbieraných rastlín. Čo nepoznáme, je technológia prípravy stravy, a to značí aj kulinárne praktiky. Získať tieto poznatky z archeologických nálezov môže byť vecou zriedkavej náhody, a tak v tejto oblasti prichádza do úvahy skôr hypotetické zvažovanie možnosti ako konečné závery dokumentované ohrozeným počtom nálezov a priamych dokumentov.

Samostatnú oblasť predstavujú rastliny využívané v remeselnej výrobe tkanín, technických priadzi na motúzy, laná, siete, farbív tkanív, ale aj na prípravu olejov používaných v kuchyni aj remeselne. Zatiaľ je to oblasť archeologicky úplne neznáma, a neostáva iná cesta ako bádateľský postup od

etnografie po stredovek a ďalej do archeologických období vždy na základe nálezov dokladajúcich túto činnosť.

Záverom dovoľte vyjadriť presvedčenie, že nielen nasledujúce generácie odborníkov budú mať príležitosť nahliadnuť do množstva nateraz neznámych a neobjavených praktík, ale že sa to podarí už nám, aby sme sa vedeli poučiť a vyvarovať sa opakovania omylov a chýb.

V ý b e r l i t e r a t ú r y

- BERANOVÁ, M. 1975: Zemědělská výroba v 11.-14. století na území Československa. Praha.
- BERANOVÁ, M. 1980: Zemědělství starých Slovanů. Praha.
- BIALEKOVÁ, D. 1975: Pobedim. Slovanské hradisko a sídliská z 9. storočia. Nitra.
- ČAPLOVIČ, D. 1981: Stredoveká dedina vo Svinici a jej význam pre poznanie stredovekého osídlenia na východnom Slovensku. In: Archaeol. Historica. 6. Brno, s. 499-504.
- ČAPLOVIČ, D. 1984: Poľnohospodárska výroba na východnom Slovensku v období stredoveku. In: Nové Obz. 26. Prešov - Košice, s. 147-166.
- ČERNÝ, E. 1979: Zaniklé středověké osady a jejich pluziny. Praha.
- DOSTÁL, B. 1976: Zemědělská výroba na území ČSSR v 6.-10. století. In: Archaeol. Historica. 1. Brno, s. 9-26.
- HABOVŠTIK, A. 1971: Hmotná kultúra stredovekých dedín vo svetle doterajšieho výskumu na Slovensku. In: Agrikultúra. 10. Bratislava, s. 7-28.
- HABOVŠTIK, A. 1973: Stredoveké zaniknuté sídliská ako predmet historicko-archeologického výskumu. Slov. Archeol., 21, s. 221-228.
- CHROPOVSKÝ, B. 1970: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava.
- KUDRNÁČ, J. 1970: Klučov, staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha.
- KUDRNÁČ, J. 1981: Několik upozornění k tzv. pražnicím. Archeol. Rozhl., 33, s. 209-211.
- KUČERA, M. 1974: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava.
- MARSINA, R. 1984: O osídlení Slovenska od 11. do 13. storočia. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Bratislava, s. 39-60.
- NEKUDA, V. 1962: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno.
- NEKUDA, V. 1976: Příspěvek k charakteristice středověké zemědělské usedlosti na Moravě. In: Archaeol. Historica. 1. Brno, s. 33-48.
- NEKUDA, V. 1978: K vývoji zemědělských sídlišť v 10.-13. století na Moravě ve světle hmotných pramenů. In: Archaeol. Historica. 3. Brno, s. 171-182.
- NEKUDA, V. 1980: Moravský venkov v době předhusitské. In: Archaeol. Historica. 5. Brno, s. 13-29.
- NEKUDA, V. 1985: Zemědělská výroba v období feudalismu na Moravě ve světle archeologických výzkumů. In: Archaeol. Historica. 10. Brno, s. 33-46.
- POULÍK, J. 1985: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě. In: Velká Morava. Bratislava.
- POLLA, B. 1959: Stredoveké obilné jamy v Budmericiach. Slov. Národop., 7, s. 517-559.
- PODOLÁK, J. 1980: Poľnohospodárstvo ako predmet etnografického výskumu. In: Etnografický výskum zátopovej oblasti hornej Cirochy v okrese Humenné. Košice, s. 25-30.

- SNÁŠIL, R. 1975: Archeologie a vesnická sídliště 10.-13. století na Moravě. Archeol. Rozhl., 27, s. 305-317.
- SNÁŠIL, R. 1976: Životní prostředí vesnických sídlišť 10.-15. století v ČSR. /Nástin dosavadních výsledků/. In: Archaeol. Historica. 1. Brno, s. 139-144.

PROGRAMME OF THE RESEARCH OF AGRICULTURE THROUGHOUT THE SLAV PERIOD AND IN THE MIDDLE AGES FROM THE VIEWPOINT OF PALAEOETHNOBOTANY. In the paper current possibilities in solving the problems of the research of the Slav and medieval agriculture are considered from the viewpoint of palaeoethnobotany. Primarily a stage of the treatment of the material - finds of plant macro-remains and their evidence, as well as the character of published archeological and historical papers is considered. It is recommended to understand solving these problems as a part of the whole historical process: agriculture as a specialized part of the material production from prehistory up to now.

One of the possible approaches to the study of history of agriculture is considered from the viewpoint of the natural historian limited to a special range of problems of agrarian history. Primarily a fact is pointed out that agriculture as a production activity affects various systems, natural or artificial /soil, fauna, flora, and human society/. In the historical treatment, it is important to focus not only on acquiring knowledge of the systems proper but also on their mutual relations and interconditionality. In making decisions on the methodical approach to solving the problems it is recommended to prefer the topics considering motive processes of increasing changes which are reflected in introducing new agrarian systems. In these problems qualitative and quantitative traits determining a change of deep-rooted system closely bound with the ecological and social conditions seem to be noticeable. Some of these topics have been treated in archaeology, as well as in history.

In the next part of the paper a point of contact between palaeoethnobotany and its data on the stage of agriculture, and archaeology and its data on the society in the Slav and medieval periods in the territory of Slovakia is considered on the base of the above mentioned problems. The problems are treated in detail in the following topics:

1. Surroundings in which the agriculture was carried out,
2. technological and agrotechnical methods in agrarian practice dependent upon knowledge, experience, and possibilities,
3. nourishment in connection with food prepared from plants and plants processed in various crafts.

In every topic mentioned above a known sum and a character of the palaeoethnobotanical material giving evidence for the problems is treated first, but also perspectives in solving the problems in the near future in the close collaboration of specialists of various scientific disciplines are shown.

ПРОГРАММА ИССЛЕДОВАНИЙ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В СЛАВЯНСКИЙ ПЕРИОД И В ПЕРИОД СРЕДНЕВЕКОВЬЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПАЛЕОЭТНОБОТАНИКИ. В статье рассматриваются настоящие возможности решения проблематики исследований славянского и средневекового сельского хозяйства с точки зрения палеоэтноботаники. В первую оче-

редь указывается на уровень обработки источников, а именно находок растительных макроостанков и их научно-познавательные возможности, а также на характер изданных археологических и исторических статей. Решение этой проблематики рекомендуется понимать в рамках всего исторического процесса: сельское хозяйство как специализированная часть материального производства с праистории до настоящего времени.

С точки зрения природоведа, рассматривающего ограниченную часть проблем истории сельского хозяйства, указывается на один из возможных подходов к изучению истории сельского хозяйства. В первую очередь приводится факт, что сельское хозяйство как производственная деятельность затрагивает разные естественные и искусственные системы в природе /почва, флора, фауна и человеческое общество/. В изучении истории кроме познания собственно систем необходимо уделить внимание взаимосвязи и обусловленности. При избирании методических приемов решения рекомендуется предпочесть темы, учитывающие движущие процессы восходящих изменений, которые отражаются в введении новых сельскохозяйственных систем. Для этой проблематики являются важными качественные и количественные признаки, определяющие изменение укоренившейся системы, тесно связанное с экологическими и общественными условиями. Многие из этих тем уже в археологии, а также в историографии разработаны.

В следующей части статьи на основе рассматриваемой выше проблематики указывается на точки соприкосновения между проблемами палеоэтноботаники об условиях и уровне сельского хозяйства и археологии об обществе славянского периода и средневековья на территории Словакии. Круги проблем рассматриваются в следующих темах:

1. Среда, в которой сельское хозяйство действовало,
2. технологические и агротехнические методы в сельскохозяйственной практике в зависимости от знаний, опыта и возможностей,
3. питание в связи с пищей, готовленной из растительного сырья и растительное сырье, употребляемое для разных форм ремесленного производства.

Во всех темах указывается главным образом на известную сумму и характер палеоэтноботанического материала — источников с научно-познавательными возможностями в настоящей проблематике, а также указывается на перспективы решения этой проблематики в ближайший период, а именно в тесном сотрудничестве специалистов разных научных дисциплин.

SPOLUPRÁCA ARCHEOLÓGIE A VIED O ŠTÁTE A PRÁVE

Peter Mozolík

Hneď v úvode treba pripomenúť časť z vystúpenia ministra kultúry SSR M. Válka na XVII. zjazde KSČ: "Historické a kultúrne tradície, ako aj dosiahnutá kultúrna úroveň ľudu sú samy osebe hodnotami; mohli by sa však dialekticky premeniť na svoj opak, ak by sme ich nepoznali, nerozvíjali, nestarali sa o to, aby sa stali dynamizujúcim faktorom spoločenského vedomia našej vlastnej osobnosti. Pokiaľ je pravda, že história je učiteľkou života, chodili sme asi často za školu. Ináč by sme neponechali ideovému a politickému protivníkovi napospas udalosti, osobnosti a azda aj celé obdobie národných dejín, aj keď tieto dejiny neboli a nemohli byť marxistické, bolo ich však treba a je potrebné marxisticky ich analyzovať a zhodnotiť ... Byť vlastníkom svojich dejín, ich pokrokového odkazu, je nevyhnutným predpokladom socialistického vlastenectva a bez uvedomelého vlastenectva nevzniká internacionalistické cítenie." Preto je nevyhnutné dejinám venovať pozornosť za pomoci rôznych vedných disciplín, a to či už z pohľadu každého vedného odboru jednotlivu, či multidisciplinárneho, alebo interdisciplinárneho pohľadu.

Treba tiež povedať, že využitie nových vedeckých metód umožňujúcich stanoviť presnú chronológiu a komplexne spoznávať prírodné, klimatické, biologické, ale i sociálne javy a procesy a doteraz nahromadené poznatky z rôznych odvetví ľudského poznania a rôznych oblastí celého sveta, ktoré odhalili nové ohniská dávnych kultúr, viedlo k preskúmaniu tradičných predstáv o duchovnej a materiálnej kultúre a zväčšovalo časové ohraničenie dejín ľudskej spoločnosti. Navyše europocentrický pohľad na dejiny sveta sa doplnil výkladom dejín všetkých oblastí Zeme, i keď prizma pohľadu najmä cez národné dejiny sa i naďalej z pochopiteľných príčin zachováva. Je to nesporne podmienené hľadáním miesta národa v historickom dianí sveta, sledovaní toho, čo určitý národ do vývoja širších nadnárodných celkov vniesol, ako a čím ho ovplyvnil, a naopak, o čo sa sám obohatil.

Predmetom vedy o štáte a práve je skúmanie štátnych a právnych inštitútov a inštitúcií. Táto veda sa však nezaobíde bez realizácie princípu historizmu, lebo by nebolo možné pochopiť procesy vzniku a vývoja štátu a práva, ich inštitútov a inštitúcií vo všeobecnosti, ale ani v konkrétnych podmienkach a súvislostiach. Preto je nevyhnutné "na každý problém pozerat' z hľadiska toho, ako určitý jav v dejinách vznikol, akými hlavnými etapami prechádzal vo svojom vývoji a z tohto hľadiska jeho vývoja usudzovať, čím sa daná vec stala teraz" /Lenin, V. I.: Spisy. 29. Bratislava 1954, s. 418/. Samotná teória štátu a práva nie je koniec koncov ničím iným než logickým zovšeobecnením príslušného konkrétnohistorického materiálu. Preto je veľmi dôležité seriózne analyzovať, čo vedám o štáte a práve prináša súčasné rozšírenie rámca histórie v priestore a v čase a jej archeologická interpretácia.

Ak sústredíme pozornosť len na územie Československa a na obdobie od príchodu Slovanov naň, tak pred vedy o štáte a práve sú postavené viaceré otázky. Predovšetkým je to stupeň rozvoja spoločnosti, presnejšie otázka vzájomného vzťahu procesu formovania tried a vzniku štátu a práva u starých Slovanov na

území Československa a ich ďalší vývoj. Zvlášť markantné je to už v období Veľkej Moravy, ktorá bola vo svojom jadre štátom organizovaným na feudálnych štátoprávných zásadách, i keď ešte len zárodočných. Tento stupeň včasnofeudálnej štátnosti predpokladá však dlhší štátotvorný proces, ktorý sa uskutočňoval na území dnešného Československa nerovnomerne. Najmä vývoj feudálnych vzťahov v okrajových oblastiach ríše prebiehal pozvoľne. Táto skutočnosť však nemôže negovať historický význam veľkomoravského štátu.

Doterajšie poznanie, materiálne útvary v rámci slovanských pamiatok, archeológmi objasnené a náležite interpretované v užších či v širších súvislostiach, potvrdzujú, že vo Veľkej Morave počas celého obdobia jej historicky známej existencie boli rozhodujúce feudálne vzťahy. Súčasne vylučujú izolovaný prejav kmeňových individualít a odrážajú teritoriálno-hospodárske členenie územného celku v epoche včasného feudalizmu. U Slovanov to bol zjednocovací proces kmeňov do väčších spoločenstiev, v rámci ktorých dochádzalo k rozčleňovaniu utvárajúcej sa pospolitosti na jednotlivé skupiny. Tieto skupiny mali, prirodzene, rozdielny vzťah k výrobným prostriedkom, odlišné postavenie vo výrobe a pri rozdeľovaní produktov. Na základe spoločenskej diferenciácie, známej z archeologických vykopávok a z písomných prameňov, možno usúdiť, že to bol proces smerujúci od rozkladajúcej sa, resp. po imigrácii vo väčšine už rozloženej pospolitosti občín s určitými prvkami patriarchálneho otroctva ku včasnofeudálnej spoločnosti, štátu a právu.

Už z naznačeného vyplýva doterajšie využitie poznatkov pre vedy o štáte a práve aj z archeológie a súčasne sa ukazujú ďalšie možnosti takéhoto využitia pre spresnenie pohľadu na obdobia Samovej ríše ako predveľkomoravského spoločenského útvaru. Otvára sa však i celý rad problémov v spojitosti s analýzou sociálno-triednej a etnickej podstaty tých štátnych útvarov, ktoré vznikli, resp. zahrňovali v sebe časti na území terajšieho Československa, a v nadväznosti na to i sledovanie transmisie tradície veľkomoravskej štátnosti a jej prerod do novej podoby, i keď z politicko-pragmatických dôvodov. Pravda, tu už v mnohom vedy o štáte a práve využívajú a aj budú využívať poznatky získané aj inými vednými odbormi než len archeológiou. Musíme si totiž byť vedomí toho, že zánik Veľkomoravskej ríše utvára vhodný základ pre bezprostredný vznik uhorského štátu, v ktorom postupne začleňovaná časť Slovenska predstavovala sociálne a ekonomicky najvyspelejšiu lokalitu jestvujúceho osídlenia. Veľká Morava sa totiž javí ako životaschopný feudálny štát, o čom svedčia tiež názvy mnohých spoločenských, štátnych a právnych inštitúcií a inštitútov, ktoré prevzali Maďari pri príchode do tejto oblasti. Na druhej strane moravská centrálna oblasť sa stala postupne súčasťou priemyslovského štátu, v ktorom veľkomoravská štátnosť nadobudla taktiež nové formy. Je totiž nesporné, že vo vedomí Čechov zakotvila tradícia štátnosti a bola stále živá a v politickom živote českej spoločnosti zohrala určitú pragmatickú úlohu pri aplikácii stredovekej štátoprávnej teórie.

Už týmto je naznačený vlastne jeden z okruhov problematiky, pri ktorej je možná a nepochybne aj vítaná spolupráca vied o štáte a práve s archeológiou, ale aj s inými vednými odbormi. Na výskum štátnosti sa totiž kladie osobitný dôraz, a to najmä pri hľadaní možností a ciest rozvíjania socialistickej štátnosti spoločného útvaru Čechov a Slovákov, ako aj jednotlivých národných štátností, českej a slovenskej. Avšak rozvíjať socialistickú štátnosť bez znalosti vývoja štátnosti od najstarších čias je ako stavať dom bez

základov. Ešte zjavnejšie sa to prejaví, ak sa má toto všetko v plnej miere stať imanentnou súčasťou vedomia každého občana socialistického Československa.

Obdobne by bolo možné vytipovať určité problémové okruhy, ktoré by sa mali stať predmetom štúdia pre hlbšie a plnšie poznanie práva starých Slovanov a jeho zanikania, pretvárania a prispôsobovania sa novým podmienkam a spoločenským vzťahom v stredovekej feudálnej spoločnosti či už v Uhorsku, alebo v Českej korune. To si však vyžaduje materiálne a kadrové zabezpečenie za predpokladu, že výskum štátnosti a určitých právnych inštitútov starých Slovanov a ich ďalších osudov sa stane hoci nie prioritnou, ale aspoň dôležitou súčasťou výskumného programu zainteresovaných inštitúcií v príslušných vedných odboroch.

Pokiaľ ide o vedy o štáte a práve, treba popravde povedať, že takto zamieraný výskum má skôr útlmový než prioritný charakter, a to vzhľadom na naliehavú spoločenskú objednávku rozpracúvania otázok a ich riešení až de rovín aplikácie v spoločenskej praxi, ktoré sa dotýkajú rozvoja socialistického politického systému, štátnosti a práva. Avšak vďaka pochopeniu vedenia Ústavu štátu a práva SAV je daná možnosť zapájať sa aspoň čiastočnou výskumnou kapacitou do tých úloh štátneho plánu základného výskumu, v rámci ktorých je možné riešiť uvedené historickoprávne problémy koordinované inými pracoviskami. V tomto smere ide najmä o Ústav historických vied SAV. Rovnako by bola vítaná i spolupráca s archeológmi po vytipovaní určitých spoločných, i keď len čiastkových problémov v rámci širších úloh, do riešenia ktorých by sa mohli zapojiť aspoň časťou svojej výskumnej kapacity predovšetkým pracovníci zaoberajúci sa dejinami štátu a práva na právnických fakultách a v Ústave štátu a práva SAV.

V ý b e r l i t e r a t ú r y

Almanach Velká Morava. Brno 1965.

AVENARIUS, A. 1968: K otázke polohy a vzniku Samovej ríše. Hist. Štúdie, 13, s. 177-200.

GRAUS, F. 1963a: Říše velkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura. In: Konferencia o Veľkej Morave a byzantskej misii Brno-Nitra 1.-4. 10. 1963. Nitra, s. 35-74.

GRAUS, F. 1963b: Velkomoravská říše v české středověké tradici. Českoslov. Čas. hist., 11, s. 289-305.

GRAUS, F. 1965: Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku státu v střední Evropě. Českoslov. Čas. hist., 13, č. 1, s. 1-18.

HAVLÍK, L. E. 1965: O politických osudech a zahraničních vztazích státu a říše Moravanů. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava, s. 104-140.

HAVLÍK, L. E. 1974: První slovanské státy. In: Slovan. hist. Studie. 10. Praha, s. 5-49.

HAVLÍK, L. E. 1978: Morava v 9.-10. století. Praha.

HAVLÍK, L. E. 1981-82: Moravská společnost a stát v 9. století. In: Slavia Antiqua. 28. Warszawa-Poznań, s. 71-112.

HLAVSA, J. 1955: Velkomoravská říše - ranofeudální stát. Právn. Štúdie, 3, č. 4, s. 527-550.

CHROPOVSKÝ, B. 1970: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava.

KIZLINK, K. 1969: Právo Veľkej Moravy. Právn. Štúdie, 17, s. 433-490.

- KUČERA, M. 1976: Genéza štátu a feudálnej spoločnosti na Slovensku vo svetle novšej slovenskej historiografie /r. 1960-1975/. Hist. Čas., 24, s. 49-56.
- KUČERA, M. 1979: Typológia včasnostredovekého štátu na strednom Dunaji. Českoslov. Čas. hist., 27, s. 856-883.
- KUČERA, M. 1985: Veľká Morava a začiatky našich národných dejín. Hist. Čas., 33, s. 163-199.
- LABUDA, G. 1949: Pierwsze państwo słowiańskie - Państwo Samona. Poznań. Magna Moravia. Praha 1965.
- POULÍK, J. 1960: Staří Moravané budují svůj stát. Gottwaldov.
- PROCHÁZKA, V. 1963: Velkomoravská říše a vývoj politické organizace u slovanských národů. Právník, 102, s. 775-793.
- PROCHÁZKA, V. 1967, 1968: Le Zakonъ sudnyjъ ljudemъ et la Grande Moravie. Byzantinoslavica, 28, s. 359-375; 29, s. 112-150.
- VANĚČEK, V. 1946a: Počátky práva a státu v Československu. Praha.
- VANĚČEK, V. 1946b: Stát Přemyslovců a středověká "říše". Praha.
- VANĚČEK, V. 1949: Prvních tisíc let. Praha.
- VANĚČEK, V. 1958: Problematika nejstarších státních útvarů na území Československa. Právněhist. Studie, 4, s. 241-244.
- VANĚČEK, V. 1963: Souvislost Velké Moravy se slovanským svazem Samovým? Právněhist. Studie, 9, s. 211-227.
- Velká Morava. Tisíciletá tradice státu a kultury. Praha 1963.
- Velká Morava a naša doba. Bratislava 1963.
- Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha-Bratislava 1985.
- VENGEROV, A. B. 1983: Význam archeologie a etnografie pro právní vědu. Právník, 122, s. 953-970.
- VYVÍJALOVÁ, M. 1979: Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia v Uhorsku. Hist. Čas., 17, s. 369-397.

COOPERATION OF ARCHAEOLOGY WITH THE SCIENCES OF STATE AND LAW. The sciences of state and law employ, no doubt, in their theoretical-historical branches also the knowledge acquired by archaeologists and, no doubt, it will be so in future, as well. Of special interest in this respect is a question of the genesis of Slav statehood, from our view mainly in the territory of modern Czechoslovakia, and the transmission of the tradition of statehood, its modifications and assimilation to new conditions up to the present. Another range of problems for acquiring a deeper and more complex knowledge are institutes and institutions of the Old Slav law, their origin, modification and assimilation to the medieval feudal social relations.

A given research capacity and setting down the priorities within the research tasks, mainly with respect to a social order, enables in particular the historians of law to employ only a part of their capacity in solving the above mentioned problems, that is mainly within widely aimed research programmes coordinated by other centres of human and social sciences, consequently also the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences.

СОТРУДНИЧЕСТВО АРХЕОЛОГИИ И НАУК О ГОСУДАРСТВЕ И ПРАВЕ. Науки о государстве и праве несомненно используют в своих историко-теоретических дисциплинах также археологические сведения и, несомненно, они их будут использовать также в будущем. Особенно интересным в этом направлении является вопрос генезиса государственности славян, с нашей точки зрения главным образом на современной территории Чехословакии, и трансмиссии традиции государственности, ее модификации и приспособления к новым условиям вплоть до настоящего времени. Другим кругом проблем для получения более глубоких и полных знаний являются правовые институты древних славян, их формирование, перестраивание и приспособление к средневековым феодальным общественным отношениям.

Однако настоящая исследовательская способность и установление приоритетов в области исследовательских задач, учитывая главным образом общественный заказ, позволяет преимущественно историкам права только частично принимать участие в решении вышеупомянутых проблем, а именно в рамках более широких исследовательских задач, координированных другими общественно научными центрами, значит также Археологическим Институтом САН.

ŠTUDIJNÉ ZVESTI ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

22

Vedecký redaktor akademik Bohuslav Chropovský
Zodpovedný redaktor PhDr. Alexander Ruttkay, CSc.
Anglický a ruský preklad PhDr. Edita Gromová

Vydavateľ Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Rok vydania 1986

Náklad 400 výtlačkov

119 strán

Vytlačilo Reprografické stredisko Archeologického ústavu Slovenskej
akadémie vied v Nitre ako svoju 43. publikáciu